

В.Савченко

**Держава і регіон : регулювання
соціально- економічного розвитку.**

Книга III.

1999

Книга III.

Місцевий рівень.

У третій книзі монографії В.Савченка “Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку”, що носить назву “ Місцевий рівень”, на прикладі окремих складових Чернігівської області проводиться науковий аналіз першооснов життєдіяльності України - її територіальних та господарських систем. Досліджується ситуація в місті, районі, на селі, а також стан промислових та сільськогосподарських виробників, ринкові перетворення на мікрорівні. Пропонуються науково-методичні основи програмного регулювання на рівні міста і району. Надаються загальні проблеми розвитку складових регіону. Книга завершується виваженими і науково обґрунтованими висновками по всіх трьох частинах монографії автора.

Наукові рецензенти - доктор економічних наук, професор Л.Мінін, професор В.Науменко.

Монографія.

Рекомендована до друку Вченою Радою Науково-дослідного економічного інституту Мінекономіки України.

Редактор О. Савченко
Технічний редактор В.Михеєнко.

Зміст

1.	Загальні положення	3
2.	Район	13
3.	Місто	30
4.	Село	56
5.	Промислові підприємства	107
6.	Сільськогосподарські виробники	163
7.	Ринкові підприємницькі структури	223
8.	Науково-методичні рекомендації з розробки програми соціально-економічного розвитку району, міста і села	238
9.	Висновки	267
10.	Література	320

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Ситуація в державі за кілька останніх років характеризується невпинним погіршенням становища по всіх її економічних та соціальних складових. Понизився і без того невисокий рівень життя населення. Люди хронічно не отримують заробітної плати, пенсій та соціальної допомоги. В тяжкій ситуації опинилися лікарі, вчителі, вчені і працівники культури. Зростає безробіття. Близький до банкрутства фінансовий стан промислових та сільськогосподарських підприємств.

Поглибленню кризи сприяють корупція і злочинність, які в останні роки стали невід'ємною часткою нашого життя. У світі утвердився імідж України, як держави з небезпечно високим рівнем криміналізації усіх сфер економіки та суспільства. Ми маємо різке падіння моралі громадян, а також владної верхівки на всіх рівнях.

Переважає більшість населення живе за межею бідності. Ті, що проживають заможнo і задоволені у матеріальному плані, не мають впевненості в майбутньому, не вірять в стабільність ситуації. Посилюється еміграція найбільш активних і здібних громадян України за кордон.

Подібна акцентована і жорстка характеристика ситуації в державі не носить гіперболічного характеру - реальність ще більш вражаюча і вона викликана не тільки чинниками об'єктивного спрямування. Недоліки та прорахунки вищих органів законодавчої і виконавчої влади в країні, що призвели до кризових явищ і занепаду, показані в двох попередніх книгах дослідження. Їх вклад в процеси хаосу та розвалу визначальний.

Але є третій рівень організації і управління - місцевий. Це територіальні громади районів, міст, поселень сільського типу, а також суб'єкти господарської діяльності (дещо змінюючи їх галузевий профіль, автор використовує незвичну в економічній науці класифікацію) - промислові і сільськогосподарські підприємства та нові ринкові структури і об'єднання.

Від рівня кваліфікації, наполегливості і порядності їх керівників, згуртованості громад і колективів багато в чому залежить ситуація в даній місцевості.

В основному зусилля на місцевому рівні направлені на призупинення негативних явищ в економіці, "притишення" та несприйняття нововведень, що приносять збитки, організацію "кругової оборони" від влади верхнього рівня під девізом "необхідно вижити", водночас намагаючись отримати бюджетні кошти і дотації.

Разом з тим гостро стоять проблеми владних корумпованих угруповань, зловживання службовим становищем, агресивності і утиску опозиції, в тому числі конструктивної, байдужості та небажання підвищувати свій професійний рівень.

В даній частині дослідження на прикладі Чернігівської області проаналізовано ситуацію на місцевому рівні - як територіальному (район, місто, село), так і в загальноприйнятій термінології галузевому (підприємство, КСП, ринкові підприємницькі структури міста і села), показано проблеми та прорахунки, запропоновано шляхи поліпшення становища.

Назвемо деякі питання, які потрібно вирішити для подальшої ефективної праці органів самоврядування, держадміністрацій та господарських керівників:

- визначитися з об'єктами комунальної власності, право розпоряджатися якими належить територіальним громадам сіл, міст і районів у містах;
- сформувати загальну власність територіальних громад на рівні районів. Це питання необхідно вирішити як організаційно, так і фінансово, враховуючи зацікавленість в об'єкті власності кожної територіальної громади і її здатність брати участь у фінансовому та матеріальному забезпеченні діяльності об'єктів;
- відпрацювати механізм управління об'єктами загальної власності. При цьому необхідно враховувати, що спільне майно територіальних громад, по-перше, повинно працювати на задоволення загальних потреб, допомагати у вирішенні соціальних питань, а по-друге, має стати одним з постійних джерел наповнення бюджетів всіх рівнів;
- не роздавати власність у пожежному порядку, а збільшувати і кріпити її, ефективно управляти на користь громади і суспільства в цілому;
- сприяти реальному наповненню місцевих бюджетів через відродження виробництва.

Зупинимось на останній складовій пропозиції. Формування місцевих бюджетів необхідно розпочинати з глибокого аналізу роботи підприємств і організацій, розташованих на території, відпрацювання конкретних заходів щодо підвищення ефективності їх діяльності.

Для поповнення доходної частини доцільно також ефективно використовувати можливості створення комунальних господарств при місцевих радах, проведення дозволеної законом господарської діяльності, в тому числі і на землі.

Важливим джерелом наповнення бюджету повинні стати місцеві податки і збори.

Доцільно використовувати небюджетні асигнування, наприклад, залучені на договірних умовах кошти підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності, на будівництво, реконструкцію, ремонт та експлуатацію на пайовій основі об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури.

Крім виконавчої влади місцевого рівня, що безпосередньо працює над втіленням економічних задумок в життя, велика роль у вирішенні даних питань належить органам самоврядування. Україна має 230 тисяч депутатів всіх рівнів, 11 тисяч голів рад. Це велика кадрова сила, здатна суттєво допомогти в перебудові економіки та соціальної сфери, зміцненні державності відповідно пріоритетів, передбачених Конституцією.

Права рад на мікрорівні були визначені Законом "Про місцеві ради народних депутатів та місцеве самоврядування", прийнятим 7 грудня 1990 року. В ньому повернуто до життя самий термін "місцеве самоврядування", показано основні принципи, на яких будується територіальна влада. Була проголошена самостійність і незалежність рад народних депутатів у межах своїх повноважень щодо розв'язання питань місцевого значення, економічної і фінансової самостійності території, самофінансування і самозабезпечення, оптимальної децентралізації та інше.

З часом почав діяти закон "Про місцеве самоврядування в Україні", а Верховна Рада ратифікувала "Європейську хартію про місцеве самоврядування", що остаточно утвердило місце і роль даного важливого інституту управління.

Назвемо основні питання, які необхідно вирішити державі на рівні місцевого самоврядування:

- впровадження в українське законодавство в найбільш повних обсягах положень "Європейської хартії місцевого самоврядування" та "Всесвітньої декларації про місцеве самоврядування";

- розмежування повноважень між державою та місцевими органами управління;

- юридичне врегулювання конфліктів між гілками та рівнями влади;

- достатня і незалежна майнова та фінансова база.

Зупинимось на останній з названих проблем. Законодавство, надавши місцевим радам необхідні для ефективної діяльності права, не передбачило їх кошторисного забезпечення. Місцеві ради не мають власної фінансової бази. Становище ускладнюється низькорентабельною чи навіть збитковою економікою територій.

Склалася парадоксальна ситуація: районні (як і обласні) ради наділені повноваженнями, але не отримують асигнувань для їх реалізації. Ради приймають рішення, а кошти надають адміністрації, і саме адміністрації, а не ради, фактично вирішують питання фінансування територіальних громад. Таке положення в ряді випадків призводить до протистояння гілок влади на місцевому рівні.

Є й інші причини дещо пасивної діяльності органів самоврядування. Назвемо деякі з них:

В Україні поки що незадіяний прошарок населення, який був би зацікавлений в існуванні реальної і ефективної системи місцевого самоврядування. Маються на увазі дрібні та середні підприємці, чия діяльність спрямована в основному на надання товарів і послуг для задоволення територіальних потреб.

Дається взнаки відсутність давніх і стабільних традицій самоорганізації населення. Звичайно, на території сучасної України були і Магдебурзьке право, і праці одного з перших теоретиків щодо місцевого самоврядування М. Драгоманова. Потім традицію на довгі роки перервали і на сьогодні люди не прагнуть брати участь в управлінні власним містом чи селом.

Знову повернемося до деяких питань місцевих бюджетів. Проаналізуємо, як розподіляються витрати між регіонами - хто з них зумів залучити більше асигнувань, а хто займає останні місця в своєрідному міжтериторіальному рейтингу забезпечення.

Сукупні витрати на душу населення в 1998 році при середньому показнику в державі 289 грн. склали по Києву- 561 грн., Полтавській області - 466 грн. і Харківській області - 367 грн. Найменш оптимістичні справи з бюджетним забезпеченням у Вінницькій області - 197 грн., Луганській - 213 грн. та Чернігівській - 215 грн.

В той же час у загальних витратах місцевих бюджетів найбільша частка на утримання апарату управління в Криму - 5 відс., а також на Чернігівщині - майже 4 відс. та в Чернівецькій області - 3,6 відс. Обидва названі показники не сприяють іміджу досліджуваного регіону.

Враховуючи низьку ступінь наповнення бюджету, відставання по виплаті пенсії і заробітної плати, всі кошти доходної частини йдуть на статті поточних витрат. Від цього страждає колись традиційно-непорушна стаття соціально-економічного розвитку, що призводить до подальшої деградації економічних процесів та погіршення становища на територіальному рівні.

Окремо стоїть проблема села та сільськогосподарських виробників всіх форм власності. Нашому споживачеві з досить низькою купівельною спроможністю доводиться купувати все, що кілька років тому виробляли в Україні для себе, а також експортували в інші держави - соки, овочі, фрукти, олію, кондитерські і вино-горілчані вироби, цукор, картоплю та інше.

В усьому світі зростання продовольчого імпорту при умові негативного сальдо в зовнішньоекономічній діяльності є показником посилення залежності держави. Скрізь влада підтримує своїх селян, щоб зменшити безробіття, зберегти в належному стані природні ресурси як середовище проживання народу та бути вільним від імпортерів.

На відміну від розвинених країн ринкової економіки політика нашої держави відносно селян має вигляд послідовно руйнівної.

Влада самоусунулася від регулювання цінового міжгалузевого обміну, що призвело до диспаритету цін між промисловою та сільськогосподарською продукцією. Одночасно розпочався процес витіснення імпортними товарами свого товаровиробника з внутрішнього ринку. Є всі підстави говорити, що критична межа для сільського господарства вже позаду, а його рівень забезпечення основними та оборотними фондами (коштами) нижче мінімальної норми відтворення. В таких умовах працює виконавча влада села і сільськогосподарські виробники. Вони багато чого роблять для виживання сільських громад.

Перехід від стратегії виживання до стратегії розвитку можна здійснити через вирішення наступних проблем:

- зупинитися на чіткій економічній моделі держави, без чого не можна розраховувати на розуміння і підтримку народу, зокрема сільського населення;
- визначити напрямки розвитку агропромислового комплексу з врахуванням внутрішніх та експортних проблем;
- відновити ситуацію, коли мотивація до продуктивної праці, а не посередництва, є основою життя та розвитку;
- встановити реальні податки та контроль за роздрібним товарообігом, що забезпечує надходження до бюджету за існуючими нормативами;
- ввести регулювання цін, без чого держава не може виконувати свої функції перед власним народом;
- впровадити засоби захисту від сильних імпортерів.

Багато проблем стоїть перед суб'єктами господарської діяльності, особливо тими, що займаються виробництвом. Це реструктуризація в напрямку освоєння конкурентоздатних виробів, впровадження сучасних технологій, в тому числі енерго- та ресурсозберігаючих, задіяння ефективного маркетингу тощо. Тоді запрацює виробництво, збільшаться обсяги продукції та чисельність робітників і фахівців інженерного та економічного профілю.

Очолити цю роботу повинні районні і міські органи влади - як ради та їх виконавчі комітети, так і державні адміністрації. Їм вирішувати спільні завдання, долати проблеми і перешкоди наступного спрямування:

- затвердження генерального плану розвитку території на довготерміновий період, плану забудови, розвитку і реконструкції, програми і основних напрямків економічного та соціального розвитку на перспективу, річної програми соціально-економічного розвитку;
- розробка цільових науково-технічних і соціальних програм на базі державних;
- фінансове забезпечення розвитку і діяльності територіального господарства;
- сприяння нарощуванню обсягів виробництва продукції та послуг;
- керівництво адміністративно підлеглими підприємствами і організаціями;
- векторна направленість роботи всього господарського комплексу території, виходячи з того, що він повинен функціонувати і розвиватись в основному за рахунок власних трудових ресурсів;

- забезпечення населення інформацією щодо наявності вакантних робочих місць, працевлаштування молоді, молодих спеціалістів і випускників професійних училищ, працівників, які звільнилися, організація перекваліфікації робочої сили;

- реєстрація Статутів, дозвіл на діяльність державних, кооперативних та спільних підприємств, акціонерних товариств тощо, а також об'єднань і організацій на підвладній території;

- виконання функцій замовника по будівництву житлово-комунальних і соціально-культурних об'єктів та інше.

Для всіх підприємств і організацій, що знаходяться в районі чи місті, рішення місцевої влади обов'язкові по наступних напрямках діяльності:

- утримання і експлуатація територій, водойм, сільськогосподарських та лісних угідь, заповідних та рекреаційних об'єктів і зон, шляхів місцевого значення, комунальних та енергетичних споруд і комунікацій, житлових і всіх інших будівель та приміщень загального користування;

- використання електроенергії і води;

- розміщення та будівництво господарських об'єктів;

- охорона навколишнього середовища, безпека і здоров'я населення;

- капітальне будівництво;

- архітектурні рішення, зовнішнє оформлення, санітарно-гігієнічний та естетичний стан територій і об'єктів;

- розвиток і функціонування житлової, транспортної та соціально-культурної інфраструктури;

- громадський порядок і нормальний режим життєдіяльності населення.

В умовах ринкових нововведень, що в основному проявляються у зміні форми власності та законодавчому і нормативному обмеженні втручання державних структур в господарську діяльність підприємств, важливо не допустити перекосів і викривлень, зберегти загальну організуючу та управлінську роль місцевих органів влади.

Вони також мають працювати над об'єднанням територіальних громад навколо ідеї національного відродження України. Державна еліта молодих країн в усьому світі завжди проголошувала курс на національне відродження і, об'єднуючи свій народ навколо національної ідеї, включала всі наявні механізми, аби підняти патріотичний дух народу і на цій основі будувати незалежну країну, забезпечувати заможне життя на її територіях. Таким шляхом мають рухатись наші управлінці, гуртуючи громаду та націлюючи її на свідому і творчу працю.

Місцевий рівень управління найближчий до українського середньостатистичного пересічного громадянина. Тут найбільш виразно звучать прохання, надії і болі людей. Звичайно, влада повинна слухати та співчувати, але не це її головне завдання. Вона має робити все для поліпшення ситуації, зниження частки кризових явищ на місцевому рівні, покращення життя населення, що проживає на території.

РАЙОН

Районна ланка адміністративного поділу областей держави досить важлива для забезпечення її соціально-економічного функціонування. Разом з тим вона має свої особливості, оскільки дещо відірвана як безпосередньо від товаровиробників та соціальної сфери міста і села, так і від регіональних органів влади, наділених значними повноваженнями.

Аналізуючи положення в регіоні на районному рівні, необхідно враховувати наступні фактори і ситуаційні показники та пріоритети:

1. Загальний спад економічних процесів у державі негативно відбивається на всіх без винятку районах.

2. Недостатнє законодавче забезпечення, неефективне керівництво з центру, криміналізація суспільства знаходить своє відображення та є наслідком погіршення становища на районному рівні.

3. Відсутність ініціатив і нових підходів у регіоні також заважає нормальному розвитку досліджуваних територій.

4. Всі райони стабільно знижують більшість основних показників соціально-економічного розвитку.

5. В цих умовах ситуація в економічній та соціальній сфері районів значно відрізняється через передумови об'єктивного характеру (природні ресурси, розміщення продуктивних сил та інше), а також завдяки енергійному і вмілому керівництву на районному рівні, підпорядкуванню зусиль більшості жителів і колективів єдиній меті - збереженню товарного виробництва, покращенню життя і соціального захисту людей.

Виходячи з останнього твердження, дослідимо ситуацію в окремих районах Чернігівщини по деяких складових їх економічної і соціальної сфери. Причому, автор вважає за недоцільне переобтяжувати розділ цифровими показниками в значних розмірах, оскільки вони надавались у попередній книзі "Реґіон".

Варвинський район знаходиться на півдні області. Він один з найменших на Чернігівщині, розміщений компактно і має гарні земельні ресурси (чорноземи) та пріоритетну в усі часи нафто-і газовидобувну промисловість, включаючи Гнідинцівський завод. Тому передумови для успішної праці можна охарактеризувати як сприятливі. Інша справа, чи вони використовуються.

Довгий час район вважався острівцем стабільності і економічного благополуччя. Тут ще в 1997 році вчасно виплачувалася заробітна плата працівникам бюджетної сфери, майже без затримок розраховувалися з пенсіонерами.

Останнім часом стало помітним падіння обсягів промислового виробництва. Треба негайно виправляти становище. Від чого це залежить, сказано раніше. Особливо боляче б'є по економіці району погіршення ситуації на Гнідинцівському заводі.

Керівництвом району і промислових підприємств були прийняті деякі конкретні заходи. В результаті в 1998 році випущено більше від минулого періоду масла і молочної продукції, ковбасних виробів, безалкогольних напоїв тощо.

В районі активно працюють над реалізацією програми випуску товарів народного споживання - з початку зазначеного періоду вона виконана на 116,9 відс. Розширюється асортимент виробів. Так, на маслозаводі розпочали фасувати продукцію і проводять технічне переоснащення з метою виробництва стерилізованого молока і масла з рослинними добавками. Хлібокомбінат додатково став випускати макарони, солену рибу, оцет, агрофірма "Журавка" - ковбасну продукцію та м'ясні консерви.

Функціонує мережа підприємницьких структур. Так, ЗАТ "Агронафтогазсервіс" щорічно випускає 80 тонн хлібобулочних і 15 - ковбасних виробів, фірма "Ярина" - 50 тонн хліба.

Одночасно необхідно зазначити, що фінансовий стан підприємств залишається занадто важким через недостатній попит на продукцію, несприятливу цінову та податкову політику, бартеризацію збуту і торгівлі.

Особливо це стосується сільськогосподарського сектору виробництва, де лише згадувана агрофірма "Журавка" має досить стабільне економічне становище. Абсолютна більшість КСП закінчили 1998 рік із збитковими показниками. Збитковість молока досягла 45 відс., м'яса великої рогатої худоби - 67 відс. Нерентабельним стало навіть рослинництво, яке завжди давало значні доходи.

Керівництво району зробило спробу впровадити в агропромисловому комплексі нові форми господарювання. Перші результати досить оптимістичні. Підприємство "Україна - Холдінг - Лізінг - Варва" на орендованих вкрай занедбаних землях отримало по 40 цн пшениці, 55 цн зерна кукурудзи та інше. Однак і тут ситуація складна - сільськогосподарський сектор виробництва нерентабельний і фірма поки що вимушена компенсувати його іншими видами діяльності.

В цілому Варвинський район працює і рук не опускає. Проглядається чітка концепція розвитку території. Необхідна концентрація зусиль на основних напрямках, впровадження нових форм господарювання відповідно до ситуації в державі.

Козелецький район розташований в південно-західній частині області. Це одна з найбільших територій Чернігівщини, що має площу понад 2660 кв.км і 69,1 тис. чол. населення, яке проживає у 108 населених пунктах.

В економіці району провідне місце належить сільському господарству. За 35 колективними сільськогосподарськими підприємствами, рибгоспом, 4 радгоспами та численними фермерськими господарствами закріплено 112,4 тис. га сільськогосподарських угідь, в тому числі 71,1 тис. га ріллі.

Будь-який, а тим більше такий великий та своєрідний район (крім всього іншого, він ще і "чорнобильський") є дуже складною ланкою у вертикалі управління державою. В районі збігаються і розв'язуються найскладніші економічні та соціальні проблеми. Успіх чи неуспіх тут, як і скрізь, багато в чому залежить від людини, що очолює дану територію.

Козелеччині, можна сказати, поталанило з керівниками. Вони вміло використовують географічний пріоритет (близькість до столиці України міста Києва), професійно і ефективно організовують виробничі та соціальні процеси.

Долі судилось, щоб автор тісно співпрацював з одним із них. На його очах ця людина виросла з голови колективного господарства, яке він підняв з відсталих, до впевненого в собі сильного і перспективного керівника потужного та складного району.

Це йому у 1994 році люди довірили керувати територією. Попередній період був сутужний. Як і скрізь, через інфляцію падало виробництво, майже вдвічі скоротилось поголів'я худоби. Накопичилось чимало інших проблем.

Свою діяльність керівник розпочав з посилення кадрового потенціалу. Він добре знав тих, хто на даному етапі очолював господарства, і бачив, що в нових складних умовах багатьом не справитись з поставленими завданнями. Майже половину довелось замінити. Абсолютна більшість з них виправдала довір'я.

Стратегічним напрямком роботи в агропромисловому комплексі, враховуючи великі, багаті на випаси території, визначили м'ясне скотарство. За короткий час вдалося стабілізувати поголів'я, а в 1997 році досягти його приросту майже на 1000 одиниць. У господарствах, де почали вирощувати молодняк абердино-ангуської породи, влітку організовано цілодобове випасання, а зимою утримують худобу під відкритим небом - такий метод залучений в Сполучених Штатах Америки і дає прекрасні результати. Крім того, район нарощує обсяги надоїв молока, оскільки стали більше заготовляти кормів для поголів'я молочного напрямку.

Птахівництво має прибутковий характер і вийшло на рівень своїх кращих колишніх показників за рахунок взаємовигідного співробітництва з племптахорадгоспом "Рудня" Броварського району Київської області.

В районі розроблена і жорстко виконується програма самозабезпечення, в рамках якої створено шість переробних цехів. Їх ковбасні вироби поступають в 157 підприємств торгівлі, включаючи міста Київ та Чернігів. Цим одночасно вирішили проблему продажу тварин з підсобних селянських господарств. Те ж саме з молоком - в кожному селі працюють приймальні пункти від молокозаводу чи сільради. В обох випадках розрахунки проводяться своєчасно.

В районі раніше, ніж у державі в цілому, підійшли до реалізації завдання створення машинно-технологічних станцій. На базі ще діючої техніки сільськогосподарських підприємств створені механізовані загони, які раціонально використовують обмежені технічні можливості території під час польових робіт. У 1997 році в загонах було 30 машин, в 1998 - вже 90. Працівники цих колективів зацікавлені в результатах своєї роботи, оскільки оплата їх праці залежить від вирощеного та зібраного врожаю.

В 1997 році кризу в основному вдалося подолати. Стабілізувалось тваринництво, зернових зібрали на 2000 тонн більше, ніж у попередньому періоді. Восени в оптимальні строки засіяли заплановані площі озимими культурами. Створені резервні фонди, накопичувались на весну пально-мастильні матеріали. Запланували вдвічі збільшити посіви льону та розширити площі під картоплю.

Почали нарощувати обсяги промислові підприємства. Серед них завод продовольчих товарів, якому у свій час допомогли бюджетними коштами (де ще таку увагу до виробництва ви побачите в регіоні чи державі?) і не помилились, бо передбачили, що вони швидко повернуться, а підприємство стане стабільним джерелом надходжень до бюджету. Пристосувались до складних умов сьогодення, мають перспективу, нарощують обсяги завод радіодеталей, ткацька фабрика та інші колективи.

Бюджет району в 1997 році був повністю виконаний. У зв'язку з цим освіту і культуру профінансували більше запланованого, оскільки не закрили жодного закладу даного напрямку, як це рекомендувалось в рішеннях центральних владних структур. Прорахували, що потім відновлювати дорожче, ніж протриматись в цей скрутний час. До того ж будуть поставлені в дуже важке положення працівники культури, вчителі і діти, оскільки в них не стане роботи чи погіршаться умови навчання.

В районі, незважаючи на складне фінансове становище, йде будівництво. У 1996 році в Острі ввели в дію терапевтичний корпус лікарні на 120 місць, почали будувати лікувальний корпус. За три роки по газифікації зроблено більше, ніж за 20 попередніх.

У районної влади були задуми щодо ефективного використання природних, географічних та історичних особливостей і переваг Козелеччини.

В цій ситуації, не запитавши людей, які його вибрали (на той час законодавство вже дозволяло це робити), поміняли першого керівника. Прошуміли вибори до Верховної Ради, він трохи не тих підтримав, виявився не з тієї команди... Призначають не за професіоналізм та порядність, а за відданість вищому керівництву. Знімають теж.

Звичайно, в роботі районної влади були і недоліки. Несвоєчасно отримували заробітну плату медики і пенсії люди похилого віку. Вимагав вирішення ряд інших проблем. Їх будуть прагнути подолати нові управлінці...

Заміну “коней на переправі” народна мудрість не рекомендує. Державним керівникам пора б прислухатися до людського досвіду і розуму, а водночас змінити критерії підбору і використання кадрів на всіх рівнях.

В Городнянському районі свої проблеми. Він серед тих, що мають найбільший рівень безробіття в Україні. Таку ситуацію передусім спричинило банкрутство телевізійного заводу “Агат”. Робітники скорочувалися за штатним розкладом, звільнялися відповідно поданих заяв, по року і більше перебували в неоплачуваних відпустках, в кінці-кінців майже всі опинилися у числі безробітних.

Крім того, в Городні закрився навчальний аеродром і військовослужбовці з нього поповнили ряди непрацюючих. На початку 1998 року в районі було офіційно зареєстровано 1656 непрацюючих, а в кінці - уже 2680. Рівень безробіття становить 13,6 відс. працездатного населення району, а по місту він перевищив 25 відс. Ряди непрацюючих розширили випускники середніх шкіл, юнаки, звільнені з армії, робітники комбикормового заводу та інших підприємств. Серед безробітних переважають жінки та молодь до 28 років.

Прогнози служби зайнятості на 1999 рік невтішні: рівень безробіття досягне 23 відсотки по району і 35 - по місту.

Вихід із тяжкої ситуації один - активно шукати можливості відновлення і розширення виробництва, оскільки лише такий підхід може забезпечити стабільні робочі місця для людей. Аби ж тільки все залежало від районної влади. Ситуація в Городні стала наслідком односторонньої орієнтації території на розміщення державою продуктивних сил підвищеного ризику і нестабільності. Тому вийти із стану глибокої кризи повинна допомогти держава.

Борзнянський район, крім великої кількості типових для територій проблем, періодично потрясають страйки.

1 вересня 1997 року для більшості шкіл не стало Днем знань. Кількаденний страйк був призупинений після термінової виплати частини заборгованості і досягнення угоди, що решта погаситься за лічені місяці.

Освітняни приступили до роботи, про угоду забули, темпи росту боргів прискорилися. Після поновлення страйку в жовтні знову виплатили деяку частину заборгованості.

З того часу профспілка працівників освіти і страйковий комітет вели постійні переговори з адміністрацією. Створили узгоджувальну комісію і уклали письмовий договір, який теж не був виконаний. Літом 1998 року вчителям не виплатили ні зарплати, ні відпускних, після червня будь-які кошти взагалі не поступали.

Тому 1 вересня 1998 року знову був оголошений страйк. Більш ніж 6000 учнів своєчасно не сіли за парти.

Вчитель за своїм складом людина інтелігентна, вихована, толерантна. Він завжди в пошуках взаєморозуміння з учнями, їх батьками, членами громади, не цурається компромісу. Але настає час, коли тільки мовчати і слухати обіцянки він не в змозі.

Це підтверджують події в Новгород-Сіверському та деяких інших районах області.

До головної будівлі Новгорода-Сіверського 18 лютого 1998 року підійшли трудові колективи центральної районної лікарні, трьох міських шкіл, дитячих садків, деяких сільських шкіл. Вони провели акцію пікетування штабу владних структур.

Процес пікетування показав, що інтелігенція може у скрутний час об'єднатися, чітко визначитися зі своїми економічними вимогами, бути конструктивно-наполегливою у стосунках із владою і водночас відкидати провокаційні авантюрні вимоги, до яких її схиляють представники різних партій та угруповань.

Ситуація постійної заборгованості культурній еліті районів по заробітній платі, разом з іншими недоліками і складнощами, вказує на недалекоглядність органів влади, особливо центральної, оскільки вчителі, лікарі та інші - це ті інформатори, агітатори і провідники сільської громади, яким вірять і за якими йдуть люди. А під чийми гаслами їх приведе зневірена і голодна сільська інтелігенція, наприклад, до виборних урн?

Досить складний для управління і соціально-економічного розвитку, переважно вражений радіацією поліський Ріпкинський район, в 114 селах якого проживає 24,0 тис. чол.

В економіці району провідне місце займає сільськогосподарське виробництво. За 26 колективними підприємствами, 2 радгоспами, фермерськими господарствами та рибгоспом закріплено 73,6 тис. га сільськогосподарських угідь, в тому числі 48,1 тис. га ріллі.

На території району 12 промислових підприємств, 6 будівельних організацій, 250 установ торгівлі, 48 пунктів громадського харчування, 43 школи, в тому числі середніх - 17, восьмирічних - 21, початкових - 5, профтехучилище, 56 бібліотек і 73 клуби та кінотеатри (щодо закладів культури, то багато з них на сьогоднішній день не працює).

Район має прикордонне становище і межує з Білоруссю.

Соціально-економічна ситуація в ньому дуже складна і практично весь час погіршується. Автору хотілось би відзначити щось конструктивне та хороше в житті цього багатостраждального району, що має красивий ландшафт, древні міста, унікальні пам'ятники природи та історії і водночас бідні поліські неродючі землі, катастрофічну демографічну ситуацію, незагоєне лихо Чорнобиля та інше. З хорошого і розпочнемо:

Районні органи самоврядування намагаються впроваджувати нові методи роботи. На Ріпкинщині створена асоціація місцевих рад. До неї ввійшли всі сільські і селищні ради. Розроблено статут організації. Відповідно задуму керівників, вона має сприяти розвитку місцевого самоврядування, приділенню належної уваги проблемам населених пунктів, захисту інтересів сільського населення та інше.

З метою збереження цінного в економічному, науково-пізнавальному та господарському відношенні природного масиву на території району поблизу Ріпок створюється ландшафтний заказник державного значення "Сіверин" загальною площею 5596 га на основі болотяного масиву урочища "Сіверин". Науковці виявили тут рідкісні породи птахів, в тому числі чорного лелеку, а також рослини, які практично відсутні в Україні, та інше.

Є деякі незначні і поодинокі приклади покращення ситуації в промисловому виробництві. Так, регулярно і в строк виплачується зарплата на Рибинському деревообробному заводі. Він не має боргів перед Пенсійним фондом, регулярно розраховується з податками. На ДЗОі випускають нескладну, але потрібну продукцію: дерев'яні піддони, кілька видів ящиків, пиломатеріали. В 1998 році завод значно збільшив обсяги виробництва і реалізації продукції.

У складних умовах доводиться працювати семи лісництвам Добрянського держлісгоспу (проблеми ринків збуту, падіння цін на вироби тощо), але вони мають певні успіхи. Заготовили близько 3 тисяч куб. м ділової деревини, 106 тонн соснової живиці, понад 4300 куб. м дров. Виконали план по обсягу продукції на 102,3 відс., випуску товарів народного споживання - 100,0 відс., заготівлі деревини - 102,3 відс. Біля 500 працівників держлісгоспу вчасно отримують зарплату, районний бюджет поповнюється значними надходженнями.

Відновили діяльність цегельний завод облспоживспілки та Папірнянський кар'єр скляних пісків - підприємства, які колись відігравали далеко не останню роль у районі. Відпрацьовані питання стабільних ринків збуту. Наприклад, скляні піски отримуватиме один із склозаводів Київської області.

Продовжується газифікація району. В 1998 році у районному центрі проведено газ в 60 індивідуальних будинків та 16 квартир. По території селищної ради прокладено понад дві тисячі метрів газопроводу. Роботи проводяться і далі.

Відома своєю діяльністю на користь регіону чернігівська фірма "Седам" збудувала велику крамницю в Ріпках. Подібні установи торгівлі вона відкрила в деяких інших районах області. В них є широкий асортимент товарів народного споживання за досить помірними цінами. Чимало продукції бере на продаж у "Седама" і кооперативна торгівля району. В подальших планах підприємницької структури, серед інших намірів, допомога у ремонті і проведенні опоряджувальних робіт районного будинку культури.

На жаль, невирішених проблем у району набагато більше. Станом на 1998 рік майже не працювали завод будматеріалів, "Побуткераміка", міжгосподарська шляхова мехколона та інші. На стадії банкрутства знаходились одні з найбільших підприємств льоно- і маслозаводи та меблева фабрика.

Катастрофічна ситуація склалась з водогінною і каналізаційною системами в селищах Любеч та Замглай. У Любечі вісім з половиною кілометрів водогону потребують повної заміни, необхідна реконструкція каналізаційної системи. Ще гірша ситуація в селищі торф'яників. Тут каналізація довжиною 7,2 км експлуатується без ремонту з 1965 року і знаходиться в аварійному стані, як і насосні станції та поля фільтрації для подачі води в житлові будинки, заклади освіти, культури тощо. Крім того, в Любечі засмічена артезіанська свердловина, а в Замглаї відсутні резервні глибинні і фекальні насоси. Якщо служби та влада не приймуть заходів, щоб виправити становище, ситуація може вийти з-під контролю і загрожуватиме людям, їх благополуччю та здоров'ю.

Все менше і менше картоплі садять в колективних господарствах району. Так, в 1998 році при плані 760 га її висадили 537 га, що на 450 га менше, ніж у попередньому періоді. В КСП "Полісся" і "Ленінський шлях" при плані 20 і 50 га спромоглися посадити відповідно 6 і 9 га. Майже зовсім звели картоплю господарства "Іскра", "Світанок", імені Кірова, "Придніпров'я", "Червона зірка", ім. Попудренка та інші, де її всього по 5-10 га, а врожаї дуже низькі через надто пізні строки садіння (кінець травня) та поганий обробіток. До того ж врожай в основному збирали під кінець холодного і мокрого жовтня.

Кукурудзи в КСП району було посіяно лише 727 га, що значно менше, ніж в останні роки. Кілька господарств і з таких незначних площ не змогли своєчасно зібрати врожай, кукурудза в “Ленінському шляху” та деяких інших залишилась стояти на зиму.

Працівникам підприємств тривалий час не виплачується заробітна плата: на заводі будматеріалів - 3 роки, меблевій фабриці і льонозаводі - 1 рік, маслозаводі, кар’єрі скляних пісків та інших - по півроку.

У рахунок погашення зарплати бюджетникам пропонують різні товари і продукти. Працівники беруть, оскільки невідомо, коли віддадуть гроші, що поступово знецінюються. Тому педагоги взяли понад 75 тонн зерна ячменю та пшениці, висівок і борошна за цінами, дещо вищими від ринкових. Брало по кілька центнерів, переважно щоб просто продати, хай і по нижчій вартості, аби отримати готівку, потрібну для вирішення багатьох сімейних проблем.

З тих же причин (нестача коштів і велика заборгованість) влада змушена піти на погашення боргів, за бажанням пенсіонера, товарами чи послугами місцевих підприємств, які винні гроші Пенсійному фонду. Це “Комунсервіс”, міжколгоспний лігосп, ВАТ “Радуль”, маслозавод, консервосушильний завод, коопзаготпром, “Райагрохім”, “Райагротехсервіс”, Любецька ПМК, кооператив “Оксія”, хлібокомбінат, торфозавод, КСП “Дружба”, РЕС та магазин “Будівельник”, де можна одержати продукти харчування, паливо, погасити борги за комунальні послуги, електроенергію, отримати будівельні матеріали, транспортні послуги тощо.

В IV кварталі 1998 року культурно-освітні заклади району було закрито на три місяці. З першого жовтня і до січня наступного року через відсутність фінансування не діяли бібліотеки і клуби. Ще раніше, з середини вересня, не працював районний будинок культури. Закрито дитячі музичні школи в Ріпках, Любечі, Добрянці. Працівники культури району змушені були піти у неоплачені відпустки. До того ж заборгованість по зарплаті культпрацівникам склала 11 місяців. Становище закладів культури дуже складне. Більшість із них не забезпечуються паливом, не мають коштів на передплату газет і журналів для бібліотек.

Через фінансові труднощі, зокрема заборгованість бюджету за пільгове перевезення окремих категорій населення, ріпкинське автотранспортне підприємство відмінило рейси автобусів до селищ міського типу Любеча і Замгляя, а проїзд до залізничної станції Голубичі зроблено комерційним - на ньому працюють маршрутні таксі. Внаслідок жителі багатьох населених пунктів не мають можливості дістатися до райцентру у невідкладних справах.

Це тільки частина проблем, які потрібно вирішувати в Ріпкинському районі.

Загальним майже для всіх названих районів є їх прикордоння з країнами ближнього зарубіжжя Російською Федерацією і Білоруссю. Причому, державний кордон на межі територій вже далеко не проста формальність. Вимоги щодо прикордонного режиму все більше посилюються.

Відповідно до закону “Про державний кордон України”, постанов Кабінету Міністрів від 27 липня 1998 року № 1147 “Про прикордонний режим” та від 3 серпня 1998 року № 1199 “Про контрольовані прикордонні райони” визначено перелік районів, селищних і сільських рад, у межах території яких встановлюються контрольовані прикордонні райони та прикордонна смуга. Кількість таких населених пунктів досить значна.

Назвемо хоча б деякі з питань, зазначених цими постановами:

- * створити в прикордонній смузі добровільні формування (групи сприяння Прикордонним військам України);
- * порядок проведення сільськогосподарських робіт, будь-якого будівництва, рубки лісу, а також водокористування у прикордонній смузі встановлюється обласною державною адміністрацією разом з Чернігівським загоном прикордонного контролю;
- * рух транспортних засобів, які переміщують вантаж в прикордонну смугу та контрольовані прикордонні райони або з них, здійснюється по центральних автомагістралях. Переміщення вздовж лінії державного кордону заборонено за винятком транспорту КСП під час виконання ним народногосподарських завдань та інше.

Звичайно, вимоги щодо державних кордонів повинні бути чіткими і суворо витримуватись. Але ж це територія відлагодженої десятиліттями і навіть століттями спільної праці, єдиного народногосподарського механізму, позитивні надбання якого необхідно зберегти. Цього можна досягти з допомогою впровадження системи прикордонної торгівлі, в найближчому майбутньому вільних економічних зон та єврорегіонів.

Щодо прикордонної торгівлі і вільних економічних зон інформація вже надавалась. Коротко зупинимось на питанні єврорегіонів та ситуації прикордоння в цілому. Специфіка господарювання прикордонних територій включає наступні складові:

- * забезпечення транскордонного руху товарів в умовах лібералізації світової торгівлі;

* виконання контактних та бар'єрних функцій під натиском динамічно зростаючого транскордонного руху населення у формах міжнародної міграції трудових ресурсів, туризму, ділових та освітніх поїздок;

* утворення міжрегіональних інтеграційних угруповань, що зменшить проблему відсталості, а іноді і депресивного стану прикордонних територій;

* необхідність правового насичення повноважень місцевих органів влади, зокрема в галузі співробітництва з керівництвом відповідних територій зарубіжних країн та інші.

Виходячи із сучасних реалій необхідності і економічної доцільності створення цивілізованої схеми взаємовідносин між новими незалежними державами та неминучості підключення економіки України до загальноєвропейських процесів інтеграції, які тісно переплетені з тенденціями регіоналізму, кордони між Україною, Росією та Білоруссю мають не менше стратегічне значення, ніж західні, і потребують більшої уваги як з боку держави, так і безпосередньо владних структур районного масштабу.

Існує ряд нормативно-правових документів, що створюють можливість для повноцінного розвитку транскордонного співробітництва. В 1994 році вийшов Указ Президента "Про заходи щодо розвитку економічного співробітництва областей України з суміжними прикордонними областями Російської Федерації". Після цього було укладено міжурядові угоди щодо співробітництва прикордонних областей України з відповідними територіями Росії (від 27 січня 1995 року) та республіки Білорусь (від 12 травня 1997 року). Створено Раду керівників прикордонних областей. Починаючи з 1995 року, відбулося 6 засідань, в тому числі у Чернігові в 1995 р., Брянську - 1996 р., Гомелі - 1997 р., під час яких розроблялись конкретні домовленості з широкого кола питань та укладались прямі двосторонні угоди про економічне, науково-технічне і культурне співробітництво. Практикується взаємоінформування між адміністраціями районів, зокрема щодо організації будівництва, з питань сільського господарства тощо.

Нормативна і правова база співробітництва районів у значній мірі створена, а взаємовідносини ініційовані на рівні держав та областей. Необхідна активна позиція районних органів влади у цьому напрямку.

Підсумовуючи викладену в даному, а також в деяких попередніх матеріалах інформацію, можна сформулювати наступні висновки та надати деякі пропозиції:

1. Недоліки в державному керівництві економічними і соціальними процесами в повній мірі відбиваються на господарському комплексі районів та рівні життя їх населення.

2. Райони Чернігівської області значно відрізняються за ступенем розвитку продуктивних сил, природними умовами і пріоритетами, екологічною ситуацією та інше. Це накладає відбиток на функціонування їх економічних моделей.

3. В другій половині 90-х років всі без винятку території області знизили свої економічні показники. Проте завдяки розумній кадровій політиці, вмільому використанню пріоритетів, активній життєвій позиції першого керівника району в деяких з них проблеми вирішуються більш раціонально і ґрунтовно.

4. В основному влада на рівні району неефективно виконує свої господарські та координуючі функції. Працювати по-старому вже неможливо, а по-новому керівники не навчені і не мають такого бажання. Часта зміна управлінських кадрів, двовладдя на територіальному рівні теж не сприяють успіху справи. Районне керівництво не знайшло себе, а політика, що ним проводиться, не дала позитивних результатів.

5. Для підвищення ефективності роботи на районному рівні необхідні:

5.1. своєчасно розроблена і затверджена виважена, ґрунтовна та напружена по всіх складових комплексна програма соціально-економічного розвитку, яка охоплювала б всі суб'єкти господарської діяльності і соціальну сферу. Цілеспрямовані заходи та управлінська воля щодо виконання програми;

5.2. посилення ролі першого керівника. Створення ним команди однодумців не за принципом особистої відданості, а по якостях відповідно науки управління - активності, професіоналізму та порядності;

5.3. підбір керівників сільськогосподарських і промислових підприємств. Їх навчання, особливо новим формам роботи, включаючи і вивчення досвіду інших областей, а також контроль за діяльністю;

5.4. переважна увага промисловому і сільськогосподарському виробництву;

5.5. організація переробки сільськогосподарської продукції;

5.6. виважений підхід до проблем приватизації з тим, щоб вони йшли на користь в питаннях розвитку народногосподарського комплексу чи соціальної сфери;

5.7. максимальне поповнення доходної частини бюджету і його ощадливе та раціональне використання;

5.8. захист районного ринку організаційними та економічними методами. Розробка і ефективне виконання програми самозабезпечення;

5.9. прикордонне співробітництво, участь у створенні (при наданні такої можливості) вільних економічних зон та євро регіонів;

5.10. забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, допомога спільним підприємствам та іншим структурам, де задіяний капітал чи ресурси. Враховуючи географічне положення, особливо перспективна співпраця з регіонами Російської Федерації і Білорусі;

5.11. покращення ситуації в соціальній сфері. Фінансування роботи шкіл, лікарень, клубів, дитячих садків, бібліотек та інше;

5.12. розробка і виконання графіків щодо зменшення заборгованості по заробітній платі працівникам бюджетної сфери, особливо вчителям і лікарям, а також по пенсіях людям похилого віку;

5.13. виконання заходів програми щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, турбота про потерпілих від опромінення;

5.14. вирішення проблем в обласних і центральних відомствах, а також через депутатський корпус, чернігівське земляцтво та інше.

6. На даному етапі недоцільна реорганізація щодо укрупнення районів та перерозподілу їх території. Збереження бюджетних коштів через зменшення кількості рад і адміністрацій це не дасть - будуть збільшені інші служби, всіх "пристроять". Зате саме проведення реорганізації потребує чимало асигнувань. Крім того, і це головне, в умовах кризи та нестабільності ступінь ефективності управління соціально-економічними процесами ще більш погіршиться, а напруга в суспільстві зросте.

Район, як адміністративно-територіальна одиниця, має відігравати важливу роль у розвитку держави, забезпечувати (разом з областю) ефективне проведення її регіональної політики. Поки що ця ланка не повністю спрацьовує та і спрацювати не може. Пропозиції відносно деякого покращення становища запропоновані автором в наданому матеріалі.

МІСТО

Проблема управління процесом забезпечення життєдіяльності міст постійно знаходиться в центрі уваги. В сучасних умовах вона набуває особливої ваги, оскільки перехідний період до ринкових відносин та наслідки, що пов'язані з ним, в першу чергу для середньо- і малозабезпечених верств населення, вимагають адекватних і ефективних заходів соціального захисту та нових, нетрадиційних рішень.

За характером і напрямками щодо покладених на них народногосподарських функцій міське населення Чернігівської області можна віднести до наступних типів поселень:

1. Багатофункціональні міста з розвинутою промисловістю - м.Чернігів, промисловий, транспортний, адміністративно-політичний і науково-культурний центр.

2. Середні міста з багатогалузевою промисловістю та розвинутими невиробничими функціями, в тому числі такими, що відіграють роль міжрайонних центрів - міста Ніжин і Прилуки.

3. Малі промислові центри чотирьох підтипів:

* адміністративні, організаційно-господарські і культурні центри, мають слаборозвинену промисловість. До них можна віднести міста Бобровицю, Борзну, Городню, Ічню, Мену, Остер, Новгород-Сіверський, Носівку, Семенівку, а також селища міського типу Батурин, Березну, Дегтярі, Дмитрівку, Козелець, Короп, Куликівку, Любеч, Лосинівку, Олишівку, Понорницю, Линовицю, Малу Дівицю, Талалаївку та Срібне.

* отримані переважно на лісопромисловому комплексі - м. Корюківка, смт. Добрянка, Холми;

* утворені на базі електротеплоенергетичного напрямку - селища міського типу Варва і Замглай;

* сформовані в основному на машинобудівному циклі - селища міського типу Ладан і Макошино.

4. Міські поселення промислово-транспортного типу - міста Бахмач і Щорс.

5. Міські поселення місцевого значення, в яких тільки зароджуються деякі ланки виробничих процесів.

Дана градація, використана колективом авторів на чолі з О.І. Дериколенко ще в семидесятих роках, в основному відповідає дійсності і на сьогодні.

При розгляді питань соціально-економічного розвитку міста були поставлені наступні завдання:

- * критично осмислити існуючу практику управління;
- * надати пропозиції по системному вдосконаленню організаційно-економічного механізму;
- * обґрунтувати основні принципи формування бюджету, запропонувати ефективні напрямки використання нетрадиційних джерел фінансових ресурсів;
- * визначити пріоритети в розвитку господарського комплексу;
- * провести дослідження соціальної сфери;
- * розробити методичні рішення, доцільні для управління при переході до економіки ринкового типу.

Соціально-економічний розвиток та проблеми даного типу поселень області буде показано на прикладі найбільших міст регіону, оскільки в них зосереджена основна кількість міського населення, переважна частка промислового потенціалу, фактично всі заклади науки і культури, а стиль життя людей більш віддалений від селянського - порівняно незначна частка особистих підсобних господарств, вони менші за розміром тощо.

Окремо показана ситуація в місті Щорс, як типовому для області невеликому міському населеному пункті.

Розпочнемо дослідження з обласного центру м.Чернігів. Воно розташоване на правому березі ріки Десна. В місті знаходиться річковий порт, залізничний та автобусний вокзали. Це досить потужний вузол залізничних, автомобільних шляхів та авіаліній на північному сході України. Територія міста - 59 кв.км, чисельність населення - 313,6 тис.чол.

В місті знаходиться 59 промислових підприємств, 45 будівельних організацій, 610 підприємств торгівлі, 210 пунктів громадського харчування, 37 шкіл, в тому числі середніх - 33, початкових - 3, ліцей, школа-інтернат, гімназія, 2 музичні школи, будинок престарілих; вищі учбові заклади: Державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка, технологічний інститут, Державний інститут економіки і управління, Чернігівське училище внутрішніх справ МВС України; середні спеціальні учбові заклади: радіомеханічний, кооперативний, комерційний технікуми, медичне, музичне училища, юридичний коледж, Державний механіко-технологічний технікум, вечірній хіміко-технологічний технікум, 11 профтехучилищ; Чернігівський український музично-драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка, театр для дітей та молоді, ляльковий театр, 5 кінотеатрів, 23 стаціонарні кіноустановки, 14 закладів культури клубного типу, 38 бібліотек; історичний музей, літературно-меморіальний музей ім. М.М. Коцюбинського.

Якщо розглянути ситуацію в місті в кінці 90-х років, йому в тій чи іншій мірі притаманні всі проблеми і негаразди української економіки та суспільства. Є деякі надбання, особливо в соціальній сфері. З них і розпочнемо.

В основному завершена забудова житлового масиву в районі П'яти кутів і першого містобудівного комплексу на Масанах. Здано в експлуатацію госпіталь для інвалідів війни, головний корпус медико-діагностичного центру, дві поліклініки, дві школи, два дитячі садки, потужну котельню по вулиці Свердлова, ряд інших об'єктів соціального та побутового призначення.

Окрім того реконструйовано кінотеатр ім. Щорса, що потерпів від пожежі, оновлено Вал, проведено капітальний ремонт кількох вулиць, споруджено близько двадцяти кілометрів водогонів, теплової та каналізаційної мережі тощо.

Зробити більше заважає напівпорожній міський бюджет. Причини такої ситуації будуть показані дещо пізніше.

Наочні і зримі успіхи в облаштуванні обласного центру. Чистота і порядок на вулицях, у скверах та парках. Газ, тепло, електроенергія (за рідким винятком) і вода (яка, між іншим, у багатьох містах подається за графіком) надходять до осель практично без перебоїв. Повністю збережено інфраструктуру навчальних, культурних, медичних, соціальних і побутових закладів, удвічі зросла мережа об'єктів громадського харчування та торгівлі. Чернігову присуджена перша премія в конкурсі на краще проведення благоустрою та озеленення території.

На відміну від більшості регіонів держави, місту вдалося прожити кілька останніх років без серйозних політичних і соціальних потрясінь. Міськвиконком тримає постійні контакти з партіями і громадськими організаціями. Періодично проводяться тематичні "круглі столи". Влада демонструє готовність до співпраці з представниками партій і рухів на користь справі.

В екстремальних ситуаціях міськвиконком діяв оперативно і кваліфіковано. Можна згадати тридцятиградусні морози у грудні 1997 року, коли катастрофічно знизився тиск в магістральному газопроводі і Чернігів опинився перед загрозою повного припинення подачі "голубого палива". Не менш серйозна проблема - аварія на головному колекторі в 1998 році.

Тут також спрацювали чітко - в найкоротші строки збудували 770 метрів першої черги дублюючого трубопроводу і таким чином відвернули техногенну небезпеку.

Тому місто виглядає спокійним, а люди - впевненими у завтрашньому дні. Чи справді це так?

Розглянемо ситуацію в промисловості обласного центру за 10 місяців 1998 року. За цей період підприємства виробили продукції на 4,8 відс. менше, ніж у аналогічному періоді попереднього року. Виробництво товарів народного споживання впало на 7,8 відс. Загальний обсяг товарообігу у порівняльних цінах зменшився на 4,3 відс., а платних послуг - на 5,5 відс.

В кінці року зупинились закрите акціонерне товариство "Реммеблі", фармацевтична фабрика, комбінат "Будматеріали", орендне підприємство "Аріадна".

Із 46 будівельних організацій усіх форм власності працювали 39, зниження обсягів допустили 25 колективів. Це ВАТ "Домобудівник", ВАТ "Агроспецмонтаж", ПМК-1 об'єднання "Облагробуд" та інші.

У сфері фінансів на 1 жовтня 1998 року дебіторська заборгованість становила 235,6 млн.грн., в тому числі між підприємствами України - 229,6 млн.грн., країн близького зарубіжжя - 2,4 млн.грн., суб'єктами господарської діяльності інших країн - 4,0 млн.грн. В структурі дебіторської заборгованості найбільшу питому вагу займає борг за товари, послуги і роботи - 169,1 млн.грн. Прострочена дебіторська заборгованість становила 65,2 відс. загальної суми.

Кредиторська заборгованість - 324,5 млн.грн., в тому числі між підприємствами України - 293 млн.грн., країн близького зарубіжжя - 7,9 млн.грн., суб'єктами господарської діяльності інших країн - 23,7 млн.грн.

Значні обсяги заборгованості підприємств по платежах до бюджету. Сума несплат складає 29,4 млн.грн.

Продовжує зростати чисельність непрацюючого населення. На кінець жовтня 1998 року у міському центрі зайнятості було зареєстровано 11905 громадян, які не мали роботи. Це на 4233 чол. більше, ніж у попередньому періоді. Потреби у працівниках для заміщення вакантних робочих місць незрівняно менші і складають 248 одиниць. Середній розмір грошової допомоги по безробіттю - 50,9 гривні.

Виходячи з наведених показників, ситуація в місті характеризується зниженням обсягів виробництва, ускладненнями у фінансовій сфері, зростанням офіційного рівня безробіття (не говорячи вже про приховане). Значна кількість підприємств періодично не працює, більшість з них послаблює виробничі та фінансові показники.

Частка Чернігова в обласному потенціалі досягає 40 відс. і від його роботи в значній мірі залежать загальні результати діяльності області. На жаль, ні один, навіть найвищий річний економічний показник, не переважає середньообласних результатів. Так, за 1998 рік спад промислового виробництва по області складає 6,1 відс., по місту - 7,7 відс.; виробництво товарів народного споживання знизилось відповідно на 0,8 відс. і 11,5 відс. Майже 40 відс. господарських суб'єктів збиткові, в результаті чого недоотримано 40 млн.грн. коштів до міського бюджету.

Чернігів не має комплексної програми розвитку, яка охоплювала б найважливіші напрямки економічної та соціальної сфери. Влада діє спонтанно, хаотично, ставлячи перед собою миттєві та ті, що лежать на поверхні, завдання. Глибокий аналіз, науково обгрунтовані і затверджені довготермінові заходи, управлінська воля по їх впровадженню в життя відсутні.

В місті досить важко йдуть ринкові реформи. Як один з прикладів, розглянемо ситуацію на ринках та відношення виконавчої влади до підприємців, що там працюють. Це ті люди, вчорашні інженери, педагоги, лікарі і робітники заводів, які з'явилися в торгових рядах не з метою досягнення значних фінансових результатів, а заради отримання мінімуму, необхідного для проживання сім'ї. Завдяки їх праці знижується рівень безробіття і соціальної напруги, населення має можливість придбати недорогі товари широкого вжитку. Нелегка, повна ризику та неприємностей їх праця. Щоб дещо підвищити її статус, виданий Указ Президента "Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності".

Між тим ринки Чернігова на протязі 1997-1998 р.р. лихоманить через безкінечні заборони, націнки і штрафи. Діє дискримінаційна постанова міськвиконкому № 21 від 16 лютого 1998 року, що заборонила торгівлю деякими видами продуктів. Потім "наклали вето" на торгівлю предметами гігієни, товарами побутової хімії та іграшками.

Облспоживспілка, як господар Центрального ринку, відмовляється укладати з підприємцями угоди про закріплення за ними робочих місць. Вимагає невідкладного вирішення проблема неможливості повернення патентів. Фіксований податок проплачується за конкретну людину за 30 днів наперед і, у випадку її невиходу на роботу з якихось причин, не

компенсується. Складається парадоксальна ситуація, коли на лікування у випадку хвороби чи на відпочинок торговець по фіксованому патенту права не має. Крім того, тільки через санітарні дні на ринку 46 днів за рік, оплачені відповідно тарифу, не задіяні.

Є і глобальні проблеми, які повинні вирішуватись на рівні держави та міста - оформлення трудових книжок і житлових субсидій, обмеження свавілля перевіряючих чиновників, контроль за використанням сплачених підприємцями коштів та інше. Дуже турбує бізнесменів ще одне питання - коли запрацює виробництво, а люди почнуть отримувати заробітну плату, що підвищить їх купівельну спроможність і буде гарантом поживлення торговельної діяльності.

В другій половині 90-х років загострилась кримінальна ситуація. Жителям обласного центру особливо дошкуляють крадіжки особистого майна та пограбування квартир і будинків. Дуже неприємне питання підвалів, до яких теж люблять завітати шукачі легкої поживи. Продовжує процвітати дрібне хуліганство. Тіньовий сектор тримає в своїх руках торгівлю тютюновими виробами. Положення щодо більш тяжких злочинів детально охарактеризоване в одному з розділів книги. Але і перераховані правопорушення є одним з факторів, які призводять до втрати населенням міста почуття спокою та рівноваги.

Викликає здивування підхід керівництва до виконання бюджетних показників, затверджених сесією міської ради. Так, у грудні 1998 року на сесію було винесено питання щодо змін бюджету на 1998 рік, який вже закінчувався (сесія проводилась за кілька днів до новорічних свят). Депутатам запропонували "узаконити" дії виконавчого комітету по використанню бюджетних коштів.

Планувалось скоротити:

- * виконану на 37,9 відс. статтю будівництва - на 470 тис.грн.;
- * реалізовану на 76,1 відс. статтю транспорту - на 200 тис.грн.;
- * статтю охорони навколишнього середовища, виконану на 60,2 відс. - на 120 тис.грн.;
- * статтю охорони здоров'я (кошти головним чином направляються на виплату заборгованості по заробітній платі працівникам галузі), виконану на 76,4 відс. - на 1 млн. 200 тис.грн.

Водночас передбачалось збільшення наступних напрямків фінансування:

- * виконану на 96,3 відс. статтю фінансування органів місцевого самоврядування - на 38 тисяч;
- * статтю благоустрою міста, виконану на 195 відс. - на 720 тисяч;
- * різні виплати - на 856 тисяч;
- * резервний фонд, використаний на 600 відс. (що за стихійне лихо розгулялось над містом?) - на 357 тисяч.

Збільшити статті соціального захисту (45 відс. до запланованого), допомоги дітям (70,2 відс.), культури (66,4 відс.) та освіти (85,4 відс.) в проекті не пропонувалось.

Зміни бюджету, як крайній захід, передбачені законодавством у наступному порядку: "У випадку, коли в процесі виконання бюджету... виникає значне зниження доходів, місцеві ради згідно поданої пропозиції виконавчих органів приймають рішення щодо введення пропорційного скорочення затверджених витрат щомісячно по всіх статтях (крім захищених, перелік яких визначається радою) до кінця бюджетного року."

В даному випадку порушення стосуються як положень закону, так і просто здорового глузду. Наприклад, хіба можна по кілька місяців не платити заробітну плату медичним працівникам, водночас у великих розмірах нарощуючи обсяги зовсім не обов'язкових платежів витратної частини.

Схема, по якій спрацювала виконавча влада: на початку року міська рада затверджує бюджет, на протязі звітного періоду виконком використовує кошти на свій розсуд, а в кінці року рада повинна скоригувати заплановані раніше показники, підігнавши їх під фактичні. Такий підхід шкідливий як принцип і нераціональний в даному конкретному випадку. Крім того, напрямки розподілу фінансів не витримують ніякої критики.

Економічно необгрунтованим бачиться отримання високопроцентних кредитів на потреби міста. Так, 7 березня 1997 року обласним відділенням Ощадбанку було надано кредит міськфінвідділу для виплати заборгованості по заробітній платі в розмірі 500 тис.грн. під 60 відс. річних. В той же день на аналогічних умовах отриманий кредит на суму 1 млн.грн. в банку "Аваль", котрий повертався на протязі 18 місяців, в результаті чого тільки виплата по процентах досягла 809 тисяч. Як наслідок, працівники бюджетної сфери, отримавши зарплату раніше, втратили подальшу можливість її одержання майже в такому ж розмірі.

Фінансування з допомогою високопроцентних кредитів першочергових потреб міста, якими добрими намірами воно б не обумовлювалось, має характер економічного авантюризму і жодного разу (згадаймо приклад м. Одеси та інші) не призвело до ефективного довготермінового вирішення економічних проблем.

У свій час весною 1998 року жителі Чернігова йшли на вибори майбутнього мера і, відповідно проведеного соціологічного опитування, чекали від нього вирішення питань економіки, безробіття, соціального захисту пенсіонерів та інвалідів. Були побажання при опрацюванні проблем орієнтуватися на місцеві ресурси (в основному) і державні дотації. Людям хотілося, щоб мер орієнтувався на покращення ситуації сьогодення та націлювався на майбутнє. Було ще чимало сподівань і добрих слів.

На жаль, не всі вони справились в силу як регіональних, так і загальнодержавних чинників. Ми маємо непрацююче та неефективне виробництво, наростаюче безробіття, хибну політику і помилки у сфері фінансів.

Автор вважає за доцільне звернути увагу ще на деякі економічні проблеми обласного центру:

* Рентабельні підприємства, що знаходяться на міській території, одне за одним, завдяки наполегливій і цілеспрямованій політиці Чернігівської райдержадміністрації, переходять у районне підпорядкування. Особливо це стосується колективів, які займаються переробкою сільськогосподарської сировини. Доходна частина бюджету недолічується відрахувань від прибутку підприємств. Активної протидії з боку міськвиконкому та міської ради не спостерігається. Між тим працівники даних колективів та члени їх сімей в повній мірі користуються послугами соціальної сфери міста.

* Місцеві податки, при всій їх підпорядкованості загальнодержавним і другорядності, можуть дати досить значний ефект. На жаль, ця складова бюджету не отримала належної уваги, недостатньо відпрацьована та впроваджена на практиці. Все в основному обмежується платними стоянками для автомобілів, ринковими зборами і деякими іншими податками.

* Дуже слабо розвивається співробітництво з Гомелем та Брянськом в напрямках, де існують давні дружні відносини і напрацювання. Міська влада не координує і не ініціює цю роботу, не підключає до неї управлінців, науковців та представників бізнесу. Між тим буквально напрошується розробка питань вільної економічної зони, євро регіону, спільних підприємств і проектів та інше. Для такого підходу є всі умови: вигідне геополітичне і транспортне розташування, взаємодоповнюючі господарські комплекси, братня дружба і взаємна спорідненість населення.

* Злагода та спокій - це дуже добре. Але спокій у верхніх ешелонах міського самоврядування більше схожий на сплячку. Відсутні як ініціатива та оригінальні задумки, так і впровадження на місцевому рівні положень та напрямків, визначених центральними органами влади. Наприклад, декілька постанов Кабінету Міністрів щодо виробництва в Україні кольорових телевізорів чомусь відразу підхопило місто Сміла Черкаської області, а не обласний центр Чернігівщини, де є всі умови для роботи.

* Наукові сили міста, області і України в цілому не задіяні в науковому передбаченні та проектуванні соціально-економічного розвитку Чернігова.

* Обласний центр, як і весь регіон, має імідж несприятливого до інвестицій. Дуже мало спільних підприємств, фактично відсутні інвестиційні проекти, інноваційні напрацювання не знаходять запити, а сам інноваційний фонд майже не використовується.

* Мерія далека від проблем та перспектив виживання як промислових гігантів, так і нових ринкових структур. Між тим це основний фактор наповнення доходної частини бюджету, задіяння в праці населення, підвищення рівня його доходів та платоспроможного попиту на товари і послуги.

* Останнім часом нічого не зроблено для відродження і подальшого розвитку вітчизняного та міжнародного туризму. Чернігів має всі умови стосовно туристичної і рекреаційної діяльності. Це одне з трьох міст України, які визначені ЮНЕСКО як архітектурні пам'ятники. Він славетний історичними та архітектурними пам'ятками часів Київської Русі і Гетьманщини, а також іменами українського відродження другої половини XIX - початку XX століття. Сприятливим фактором є близькість до центру держави міста Києва.

* За останні роки призупинена робота комісії по якості, мало уваги звертається на захист прав споживачів. Подібний підхід не сприяє підвищенню якості товарів, якими насичені ринки, а також культурі обслуговування. Ситуація далека від сприятливої, про що говориться в одному з розділів дослідження.

* Багато міст України для вирішення проблем сповна використовують авторитет і діловий потенціал земляків, що займають керівні посади в державі, знані науковою і літературною діяльністю та інше. Багато загальновідомих імен вийшло з поліського регіону. В Києві створено чернігівське земляцтво. На жаль, не можна назвати жодного серйозного питання (їх у міста дуже багато), у вирішенні якого воно допомогло б обласному центру. Відкривають там, де стукають. Не доходять до земляків місцеві чиновники, не проявляють вони активності та наполегливості у подоланні муніципальних бар'єрів.

* Більшість фінансових ресурсів, акумульованих у великих українських банках, працюють на київські структури. Обласні потреби ними задовольняються не завжди і не в повній мірі. З огляду на це велика увага на даному етапі повинна приділятися регіональним банкам. На перший погляд, в Чернігові питання вирішене - діє кілька досить потужних місцевих банківських установ. В таких умовах влада повинна виробити стратегічну лінію по залученню капіталів з вигодою для банку, позичальника, а головне - самого міста та його жителів. Подібної цілеспрямованої політики міськвиконком не проводить, та і концепції не має. При відсутності фінансової бази навіть ідеальні задуми не можуть бути впроваджені в життя. Не відкрито жодного банку з іноземним капіталом. Про які іноземні інвестиції можна вести мову при такому підході? Як приклад іншого спрямування, наведемо обласний центр Волині м.Луцьк, де банк із стопроцентним польським капіталом, отримуючи значні прибутки, виплачує податки більші, ніж разом взяті вітчизняні банківські установи та їх філії, що працюють у місті.

* Фактично у Чернігові, крім міськради, ще декілька господарів, повноваження яких чітко не визначені діючим законодавством, а саме: обласна, Деснянська, Новозаводська та Чернігівська районні ради. Особливо недоцільним бачиться функціонування районних рад. Вдосконалення системи управління містом, побудова єдиної вертикалі влади неможливі при існуючому поділі на райони, наявності двох територіальних громад та трьох органів самоврядування - міської і двох районних рад. Одночасно, при умові ліквідації поділу міста на райони, необхідно наблизити відповідні виконавчі структури влади до мікрорайонного рівня, створити громадські комісії (комітети) або інші органи місцевого самоврядування.

Та все ж у місті на досить високому рівні працює чимало закладів. Один з них - Чернігівське училище внутрішніх справ МВС України. Коротко охарактеризуємо його призначення, навчальну базу і методи роботи.

Училище було створено на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 15 квітня 1992 року на базі школи удосконалення начальницького складу міліції МВС УРСР. Йому надано право проведення освітньої роботи, пов'язаної з отриманням вищої освіти на рівні кваліфікаційних вимог до молодшого спеціаліста з напрямків "право" та "правоохоронна діяльність". Строк навчання - 3 роки. В умовах зростання ступеня кримінальної злочинності в державі і регіоні спеціалісти, на високому рівні підготовлені училищем, дуже потрібні.

Учбовий заклад має все необхідне для роботи: лекційні і спортивні зали, стрілецький тир, навчальні аудиторії, загальну і спеціальну бібліотеки, кабінети загальних дисциплін, а також оперативно-розшукової діяльності, кримінального права, спеціальної техніки, бойової підготовки та інші.

Чисельність майбутніх офіцерів міліції - більше 500 чол. Навчально-виховний процес забезпечують 40 викладачів, що мають великий досвід практичної роботи, 9 з них - кандидати наук.

За час існування училища, починаючи з 1994 року, випущено 717 спеціалістів. Відгуки про рівень їх теоретичної і практичної підготовки позитивні. Значна кількість поступила і підвищує знання у вищих навчальних закладах системи МВС України III і IV ступеня акредитації.

Прилуки - районний центр, місто обласного підпорядкування, залізничний вузол. Територія - 25,8 кв.км, чисельність - 73,9 тис.чол.

Пріоритетними галузями для Прилук являються легка, харчова та машинобудівна.

В місті налічується 21 промислове підприємство, 3 будівельні організації, 164 підприємства торгівлі, 83 пункти громадського харчування, 14 загальноосвітніх шкіл, в тому числі середніх - 9, восьмирічних - 4, початкова - 1, 2 профтехучилища, середні спеціальні учбові заклади: медичне та педагогічне училища, радгосп-технікум; кінотеатрів і клубів - 5, бібліотек - 13.

Станом на 1998 рік місто відрізняється від інших територіальних одиниць області одним важливим показником - ліквідована заборгованість по зарплаті медикам, освітянам, працівникам культури. Вісімнадцять тисяч ветеранів своєчасно отримують пенсію. На перший

погляд, елементарнішого не буває - люди мають вчасно і сповна одержувати зароблене. На жаль, не таке положення в державі і регіоні.

Щоправда, на підприємствах заборгованість розтяглася на кілька місяців. Доводиться вдаватися до виплат продуктами та різними товарами, в тому числі і власного виробництва.

Ще нещодавно Прилуки розвивались комплексно і динамічно. Загальна економічна ситуація не могла не вплинути на місто. Для прикладу візьмемо 1998 рік. Досягнута протягом перших восьми місяців певна стабілізація економічних процесів у промисловості, внаслідок фінансової кризи в державі у вересні і жовтні, опинилась під загрозою зриву. Приріст за 8 місяців змінився спадом на 0,1 відс.

Особливо негативно кризові явища вплинули на підприємства, що працюють на імпортній сировині, а також виготовляють продукцію на експорт. Знизились обсяги виробництва в нафтовидобувній і газовій промисловості, легкій, харчовій та деревообробній галузях, машинобудуванні і металообробці.

В складному становищі опинилися акціонерні товариства "Тваринмаш" і "Будмаш", протягом року не відновило роботу комерційне підприємство "Котонтекс".

Для виправлення становища створена програма соціально-економічного розвитку Прилук, розробці якої міськвиконком приділив першочергову увагу. Вона підготовлена і затверджена з урахуванням тенденцій, що склалися. Основна мета документу - отримання правильного прогнозу економічного розвитку території для формування реального бюджету міста, збалансованості його доходів і видатків.

Збільшувати доходну частину бюджету передбачається за рахунок нарощування обсягів продукції у промисловому секторі. Для цього в програму включено комплекс заходів щодо підвищення технічного рівня виробництва, створення спільних підприємств, зваженої і водночас активної інвестиційної політики та реструктуризації суб'єктів господарської діяльності.

Прогнозується зростання обсягів продукції в більшості галузей промисловості за винятком будівельних матеріалів (незатребувана галузь) та харчової (недостатні місцеві сировинні ресурси). Мають покращитись показники промислових гігантів, зробіть свій внесок у виконання програми сфера малого бізнесу, розшириться асортимент товарів і послуг.

Одним з деструктивних факторів є непристосованість інфраструктури середніх та великих підприємств міста до ринкових умов. Вони мають значні території, за які потрібно платити податок. Конструкція приміщень не сприяє зменшенню витрат на опалення. У багатьох випадках діють високозатратні технології. Це проблеми, що потребують цілеспрямованої праці на місцевому рівні, а також послідовної політики держави, направленої на захист вітчизняного товаровиробника.

Місцева влада націлена на перехід від стратегії виживання до стратегії розвитку. Для цього підприємства зобов'язали розробити бізнес-плани, які мають забезпечити вирішення більш масштабних завдань програми.

Як позитивне, доцільно відзначити наступні фактори. Досить ефективно працює комунальна служба. Налагоджене безперебійне транспортне обслуговування жителів. Між власниками транспорту існує здорова конкуренція за право виїзду на маршрути. Ціна проїзду в приватних та державних автобусах однакова. У жителів міста немає проблем з освітленням квартир, забезпеченням природним газом та гарячою водою.

Прилуки боляче зачепила конверсія військово-промислового комплексу. Тут розміщена авіабаза ще донедавна грізних ракетноносців Ту-160 - надзвукових бомбардувальників далекої дії, що серед військових спеціалістів Заходу більш відомі під назвою "Блек-Джек".

За своїми тактико-технічними даними літак не поступається зарубіжним аналогам. 275-тонний бомбардувальник літає зі швидкістю 2500 км за годину. З дванадцятьма ракетами на борту він може триматися в повітрі більше п'ятнадцяти годин. Автоматичні крилаті ракети з ядерними боеголовками, які з літака можна було запустити з будь-якої точки території України, за кілька хвилин "накривали" пів-Європи. Літак задуманий вченими та військовими колишнього Радянського Союзу як ядерний паритет і повністю виправдовував своє призначення.

Нова суверенна держава Україна дуже швидко проголосила свій без'ядерний статус і фактично знищила ядерну зброю. Добре це чи погано, покаже час. Автор наголошує на одному: втрачати здобуте працею попередніх поколінь легко, виходити на передові технічні позиції і триматись впевнено та незалежно значно важче. Події 1999 року в Югославії і навколо неї наочно продемонстрували правильність та безальтернативність подібних висновків. Хто в разі

потреби зможе зупинити агресію і завдати вдару відплати? Такою силою залишаються тільки авіація та ракетно-ядерні війська. Проте це не тема даного розділу дослідження.

Ракетноносці стали непотрібні Україні. Спроби продати бомбардувальники Російській Федерації успіху не мали - через відсутність коштів вона хотіла їх придбати в шість разів нижче реальної вартості. Контракт так і не підписали, хоч, на думку автора, краще було в крайньому разі отримати шосту частину грошей, ніж просто знищити літаки.

Підійшов час Україні виконувати свої пункти договору "Старт-1", згідно з яким ракетноносці підлягають конверсії. У квітні 1998 року Рада національної безпеки та оборони держави прийняла рішення відносно ліквідації "Блек-Джеків". Керівники військових відомств України та Сполучених Штатів Америки узгодили дії щодо знищення до 30 липня 2001 року всіх ракетноносців ТУ-160 та літаків старшого покоління ТУ-95. Американська фірма "Рейетон" встановила в Прилуках обладнання, на якому було зруйновано два бомбардувальники.

Техніка далеко не вичерпала свій ресурс. Є реальні проекти її використання для запуску в космос ракет цивільного призначення, а також відносно експлуатації ракетноносців в якості екологічного розвідника, що не суперечить положенням договору "Старт-1". Для цього треба провести конверсію бомбардувальників, щоб вони згодом не змогли використовуватися за прямим призначенням. Потрібні кошти, але вони повністю окупляться, оскільки буде надана можливість в подальшому працювати пілотам надвисокої кваліфікації та іншим військовим гарнізону, а також забезпечить їх сім'ї в матеріальному відношенні, збереже соціальну інфраструктуру військового містечка. В іншому випадку до проблем міста додається питання безробітних і соціально незахищених, в основному не володіючих цивільними професіями, багатьох сотень людей. Деяку частину з них держава (правда попередня) покликала стати захисником Батьківщини, витратила багато коштів на навчання та оснащення всім необхідним і... кинула напризволяще за непотрібністю. Виходити із ситуації, не маючи для цього ні фінансових, ні законодавчих важелів, повинна муніципальна влада, керівники місцевого рівня.

Автор завжди із симпатією відносився до Прилуччини, багатої своїм промисловим та кадровим потенціалом. Тут у 1994 році він був висунутий трудовими колективами тютюнової фабрики "ВАТ-Прилуки" і хлібозаводу кандидатом у депутати Верховної Ради України. В процесі боротьби з 17 гідними конкурентами відбулось більш ніж 150 зустрічей в трудових колективах, з представниками партій та інше. Виграно перший тур, потім другий. Для остаточної перемоги не дістало необхідних тоді 50 відс. загальної кількості голосуючих (відразу після виборів цю норму відмінили). Не судилось... Але жалю немає. В пам'яті залишилися енергійні та ініціативні люди, здатні перебороти труднощі. Була б тільки державна підтримка і допомога...

Повернемося до питань конверсії. Доля, схожа на прилуцькі бомбардувальники, чекала ніжинський полк дальньої розвідки.

Частина, що мала у своєму розпорядженні унікальну техніку, підлягала розформуванню, а ті, хто віддав не один десяток років службі в авіації, опинились під загрозою залишитися без роботи та засобів для існування. Це стосувалось майже 400 офіцерів і прапорщиків, а також членів їх сімей та працівників інфраструктури, що обслуговувала військове містечко.

Люди, доля яких безпосередньо залежала від існування частини, зневірилися: їх вимоги щодо виплати заборгованості, а вона на травень 1998 року досягла восьми місяців, залишилися без відповідей Міністерства оборони. Були ускладнення з розрахунками при звільненні, проблеми із житлом.

Керівники міста та безпосередньо військової частини намагались переконати владні структури центру держави, що полк необхідно зберегти, оскільки він здатний виконувати особливі досить специфічні завдання. На озброєнні ніжинців літаки АН-30, спеціально обладнані апаратурою, яка дозволяє фотографувати не тільки об'єкти на поверхні, а й під землею. Вона може бути використана при найрізноманітніших дослідженнях та випробуваннях. Наприклад, техніка має можливість зняти на плівку прокладену під землею трубу газо- чи нафтопроводу і, після аналізу зображення, спрогнозувати, де може виникнути аварія.

Були запропоновані шляхи використання авіачастини: топографічні зйомки, проведення демаркації державних кордонів та інше.

В результаті полк зберегли і передали в підпорядкування Міністерства з надзвичайних ситуацій. Виділені кошти на переоснащення літаків, встановлення тепловізорів, за допомогою яких можна буде проводити зйомки до 17 метрів під землею (це розширить їх діапазон використання).

Подальша сфера діяльності частини дуже широка. Передбачається проведення зйомок водних артерій, в тому числі Чернігівської області, з метою прогнозування масштабів весняної

повені. Екіпажі стежитимуть за протипожежним станом лісів, займатимуться перевезенням дітей, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи, на відпочинок та лікування до інших країн. На базі полку розпочато формування авіазагону швидкого реагування на події техногенного характеру, природні аномалії та інше. З'явилась надія, що частина збережеться, буде приносити користь державі, а військові і їх сім'ї не залишаться напризволяще. Полегшено зітхнула місцева влада - до напрямків бюджетних витрат та питань соціальної сфери не додалось ще однієї дуже гострої проблеми.

Розглянемо діяльність Щорської міської ради і реальні важелі її впливу на життя районного центру.

За підсумками 1996 року Щорс було відзначено обласною премією за кращий санітарний стан та благоустрій. Але проблем у міській владі дуже багато. Головні з них - безгрошів'я і відсутність техніки у своєму підпорядкуванні.

Розпочнемо з питань матеріальних ресурсів. Раніше у віданні міськвиконкому були комунгосп, житлово-експлуатаційна дільниця та інші організації. Потім комунальну службу приватизували. Створено відкрите акціонерне товариство "Комунальник", стосунки якого з міською радою будуються на договірних умовах. Ціни товариства несприйнятні, враховуючи рівень наповнення міського бюджету, а тому техніку для проведення робіт шукають "на стороні". Знову ми зіткнулись із ситуацією, коли приватизація була проведена поспішно і непродумано. До речі, таких випадків у регіоні занадто багато і вони створюють положення, яке можна охарактеризувати як руйнівні наслідки псевдоринкових приватизаційних процесів.

Для підтвердження даного висновку розглянемо стан справ з лазнями. Раніше їх було дві: міська та залізнична. Потім провели приватизацію. В результаті міська лазня не працює, а залізнична виконує свої функції дуже рідко, епізодично. Місто чисельністю понад 13 тис. осіб фактично залишилось без дуже потрібного виду послуг. Бюджет від приватизації не отримав жодної гривні. Згоди місцевої влади на роздержавлення ніхто не питав.

Щоб побудувати нову лазню, необхідно щонайменше 100 тис.грн., які відсутні. Та і де логіка в будівництві, якщо попередньо були втрачені без ніякої вигоди два введені в дію і ефективно працюючі об'єкти комунальної та загальнодержавної власності?

З іншої сторони, на балансі ради 4 дитячі садки і три школи, що були передані місту на початку 90-х років. На їх утримання щомісяця треба виділяти 45 тис. гривень. Доходна частина бюджету за весь 1996 рік дорівнює 209 тис.грн. Тому заборгованість по зарплаті станом на середину 1997 року сягнула 6 місяців і складає майже 300 тис.грн. Кожного місяця вона збільшується. Невиплати заробітної плати доводять працівників бюджетної сфери до повного зубожіння. Підвищується рівень соціальної напруги в районному центрі.

Держава має створити умови для того, щоб можна було нормально фінансувати освіту, медицину та інші галузі.

Проблеми Щорса типові для всіх невеликих міст, в основному районних центрів області. Там, де місто чи селище міського типу не має статусу районного центру, положення ще складніше. Недостатньо наповнена доходна частина бюджету, відсутність економічної допомоги з боку держави і регіону, непрацюючі чи неефективно діючі підприємства, нереальність утримання на достатньому рівні соціальної сфери - найголовніші складові соціально-економічного стану міських поселень даного типу. Міста не прогресують і не зростають у чисельному відношенні. Для Чернігівської області становище ускладнюється тим, що і до періоду економічної кризи розвиток невеликих міст по своїх темпах значно відставав від активних виробничих і соціальних процесів у Чернігові, Ніжині та Прилуках.

Ситуація в міських поселеннях області, тенденції і процеси, які стосуються їх промислових підприємств та соціальної сфери, дозволяють зробити і аргументувати наступні висновки та пропозиції.

1. Міський сектор області має різноманітний характер і може бути віднесений до наступних типів поселень:

- 1.1. багатофункціональні міста з розвинутою промисловістю;
- 1.2. середні міста з багатогалузевою промисловістю та розвинутими невиробничими функціями, в тому числі такими, що відіграють роль міжрайонних центрів;
- 1.3. малі промислові центри;
- 1.4. міські поселення промислово-транспортного типу;
- 1.5. поселення місцевого значення, в яких тільки зароджуються деякі ланки виробничих циклів.

2. Характерною особливістю регіону є стабільне відставання темпів розвитку невеликих міст та селищ міського типу від активних виробничих і соціальних процесів у Чернігові, Ніжині та Прилуках.

3. Головними показниками, що характеризують соціально-економічний стан більшості поселень на даному етапі, є відсутність розвитку по основних складових, деяке скорочення чисельності населення, недостатньо наповнена доходна частина бюджету, неефективна допомога з боку центру держави і регіону, непрацюючі чи не в повну силу діючі підприємства, нереальність утримання соціальної сфери на достатньому рівні.

4. Муніципальна влада не в змозі працювати ефективно в першу чергу через незначні фінансові ресурси, як наслідок розвалу виробництва, процвітання тіньової економіки, низького життєвого рівня основної частини населення.

5. Загальний характер чинників, вказаних в попередньому пункті, свідчить про необхідність вирішення даних питань на рівні держави. Разом з тим багато чого залежить від місцевої влади. В наданому дослідженні показана тільки деяка частина помилок і хибних рішень, які вона допускає в напрямках бюджетної політики, приватизації, створення сприятливого інвестиційного клімату, відродження виробництва, впровадження нових нетрадиційних методів господарювання та інших.

6. Благоустрій, чистота і порядок надзвичайно важливі, але вони не повинні підмінювати ефективної роботи по розвитку міських поселень та підвищенню рівня життя і соціального захисту людей, які в них проживають.

7. В сучасних умовах проблема управління процесом забезпечення життєдіяльності міст набуває особливої ваги, оскільки перехідний період до ринкових відносин та наслідки, що пов'язані з ним, в першу чергу для середньо- і малозабезпечених верств населення, вимагають адекватних і ефективних заходів та нових, несприйнятних раніше і водночас продуманих та діючих в позитивному напрямку, рішень.

8. На рівні міської влади доцільно акцентувати увагу на вирішенні наступних питань і використанні важелів, які були недостатньо задіяні в попередньому періоді:

8.1. створення довготермінової програми розвитку міста, впровадження її положень з допомогою детально розроблених, затверджених і доведених до виконавців щорічних програм соціально-економічного розвитку;

8.2. чітка, виважена і прозора бюджетна політика, направлена на поповнення доходної частини та раціональне використання здобутого по всіх витратних статтях. Суворе дотримання положень законодавства при вирішенні бюджетних питань;

8.3. підтримка місцевого промислового виробника, при якій не повинні порушуватись норми антимонопольного законодавства;

8.4. всемірна допомога ефективно працюючим заводам і виробництвам. Вивчення та розповсюдження їх досвіду і методів роботи;

8.5. посилена увага об'єктам соціальної сфери в організаційному, управлінському і особливо фінансовому напрямках;

8.6. зважений підхід до проведення приватизації. Недопущення псевдоринкових приватизаційних процесів, які мають руйнівні наслідки для соціальної інфраструктури міста та погіршують рівень і умови життя населення;

8.7. використання вигідного геополітичного положення регіону. Тісне співробітництво з містами і територіями Гомельської області Білорусі та Брянської області Російської Федерації в питаннях виробництва, торгівлі і невиробничих зв'язків, розробки проблем вільної економічної зони, єврорегіонів, прикордонної торгівлі, спільних підприємств і проектів та інше;

8.8. відмова від високопроцентних комерційних кредитів, займів у населення тощо при вирішенні муніципальних проблем;

8.9. сприяння роботі регіональних банківських установ. Вироблення стратегічної лінії по залученню капіталів з вигодою для банку, позичальника, а головне - міста і його жителів;

8.10. пом'якшення криміногенної ситуації;

8.11. активне впровадження місцевих податків в реальних розмірах. Створення жорсткої системи контролю за їх використанням;

8.12. задіяння в науковому передбаченні та проектуванні наукових сил міста, області і країни в цілому;

8.13. ефективна реалізація можливостей інноваційного фонду, покращення інвестиційного клімату з метою впровадження конкурентоздатних технологій у сфері виробництва, побуту і торгівлі;

8.14. подальший розвиток вітчизняного і міжнародного (де є об'єктивні передумови) туризму та рекреаційної діяльності. Використання для цього історичних та архітектурних пам'яток Київської Русі і Гетьманщини, а також славних імен українського відродження часів другої половини XIX - початку XX століття;

8.15. створення міської комісії по якості товарів та послуг, посилення уваги відносно проблем захисту прав споживачів;

8.16. використання потенціалу чернігівського земляцтва для позитивних змін в конкретному місті;

8.17. прийняття рішення щодо доцільності поділу обласного центру на два окремі райони;

8.18. комплексне вирішення проблем конверсії оборонних підприємств і організацій. При найменшій реальній можливості збереження їх потенціалу та профілю діяльності у прийнятному для цивільних завдань вигляді. Використання в цьому напрямку досвіду ніжинських авіаторів;

8.19. стабілізація ситуації на міських ринках, доведення її до рівня взаємовигідної для підприємців, споживачів і власників ринків.

На даному етапі перед владою і населенням міст стоїть завдання призупинення спаду виробництва та економічної кризи в цілому, виживання в дослівному розумінні. Надані автором пропозиції безпосередньо стосуються цих проблем з врахуванням необхідності подальшого розвитку і економічного та духовного піднесення. Потрібний поступовий, але неухильний перехід від стратегії виживання до стратегії розвитку, на що і націлює основна частина пропозицій.

СЕЛО

В одному з виступів Президента України Л.Д.Кучми прозвучали вагомні слова:

- Вважаю, що всі ми повинні ще раз сказати про обов'язки держави, влади перед селом. І не тільки сказати, а й реалізувати у конкретних рішеннях і справах своє розуміння важливості аграрного сектора. Це тим більш необхідно, що Уряд фактично покинув село напризволяще, залишив його наодинці з виробничо-фінансовими та іншими негараздами. Селян найбільше турбує, і я їх цілком розумію, непосильний податковий тягар. Тут уже багато зроблено. Але не виключаю прийняття рішення про встановлення на три роки нульової ставки на всі види податків, крім відрахувань до Пенсійного фонду.

Керівник держави говорить про найрішучіші заходи щодо виправлення становища, в яке потрапило наше українське село наприкінці двадцятого століття. В цьому розділі будуть розглянуті історичні корені селянства, ситуація щодо жителів села в інших країнах, його проблеми, перспективи розвитку, положення в окремих населених пунктах Чернігівської області, а також надані пропозиції відносно покращення стану справ.

Важливим фактором сучасного спаду сільгоспвиробництва стало те, що в ході нинішньої аграрної реформи недооцінюється її соціальне значення та наслідки для селян і всього народу. У стані реформаторів переважають політизовані стереотипи загальної приватизації власності й землі та фермеризації сільського господарства (на противагу радянським стереотипам націоналізації, суспільної власності й колективізації). Таке ставлення до реформ привело до значних втрат того, що вже було досягнуто. Зокрема, в процесі реформування сільського господарства відбувся розпад агрокомплексу колишнього СРСР, порушено принципи організації колективного виробництва, реалізації продукції, матеріально-технічного забезпечення, інвестицій, регулювання цін, фінансів і трудової мотивації. Головною причиною кризи на селі нині, як і колись, є значна і дедалі поглиблювана нераціональність організації й ведення господарства в умовах ринкової економіки.

Диспропорції і недоліки у розвитку сільського господарства та житті селянства виникають настільки часто, що вони виступають нібито взагалі властивими йому, хоча це - доля не тільки селян. Так, згідно із соціологічною теорією В. Парето, ірраціональність та алогічний характер поведінки періодично і виразно виявляються в ході історії всього людства.

Нинішній соціально-економічний регрес села яскраво підтверджує дану тезу, хоча селяни, завдяки своєму присадибному господарству, що значно розширилося за останні роки, перебувають не в гіршому становищі, ніж жителі міст. Але це слабе виправдання. Крім того, дещо змінилося в негативний бік їхнє харчування, а ще більше - придбання простого одягу, взуття та інших промислових товарів, не говорячи вже про послуги соціальної сфери.

Оглянемося назад та згадаймо, що собою представляло українське селянство XIX століття з одвічною тягою до землі.

Після реформи 1861 року значно посилювались процеси його соціально-економічного розшарування. Завдяки важкій праці, ініціативі, землеробським здібностям, а також у зв'язку з розвитком експлуататорських відносин (найманої праці) від загальної маси відокремилось 15-20 відс. відносно багатих селян, яких називали куркулями. Їм вдалося збільшити наділи і накопичити деяке майно. За даними історика О.Субтельного, середній куркуль мав 26-30 га землі, кілька коней, сільськогосподарську техніку, продуктивну худобу. Вони запрошували наймитів і вели товарне господарство.

Селяни середнього достатку, тобто середняки, становили близько 30 відс. сільського населення. Їм належало 3-10 га землі. Цього було достатньо, щоб утримати сім'ю. Середняки, як правило, мали коней і кілька голів худоби, але через недостатні фінансові накопичення рідко могли купити сільськогосподарську техніку.

Майже половину суспільства становили бідні й найбільш селяни. Вони володіли кількома акрами землі, недостатніми для утримання сім'ї, чи взагалі не мали її і були вимушені найматися до куркулів або поміщиків.

У другій половині XIX століття з кожним десятиріччям ступінь розшарування посилювалася. Водночас зростала соціальна напруженість, збільшувалась еміграція із Західної України за океан, а із Придніпров'я - на схід Російської імперії.

Після революції 1917 року був введений продподаток, який не виправдав себе. Водночас здійснювались перші кроки по створенню сільськогосподарських артілей, ТОЗів, радгоспів і навіть комун. Та їх життєдіяльність не була тривалою.

Політика НЕПу дещо пошавила економічну і виробничу діяльність селянства. Проте їй теж не судилось довге життя. Наближалась індустріалізація країни, потрібний був надійний і слухняний селянський тил. Між тим, розвиток ринкових відносин на селі і все більші ножиці цін (при підвищеній вартості промислових товарів селяни були не згодні продавати зерно за зниженими цінами) під час хлібозаготівель призводили до серйозних суперечностей між селом і державою.

Прийняли рішення щодо колективізації селянських господарств. Насильна і кваплива колективізація мільйонів селян була погано підготовлена, проводилась дуже жорстоко, супроводжувалась виселенням куркульських та значної частини середняцьких родин - найактивніших і найбільш умілих працівників та господарів.

До керівництва колгоспами і радгоспами прийшли менш активні, освічені та удачливі. Власне кажучи, було порушено процеси поступового, раціонального руху селян до кооперації. На першому етапі колективізація призвела до різкого спаду сільськогосподарського виробництва, але згодом ситуація вирівнялась.

Спершу колгоспи повністю ввібрали в себе селянські господарства. Потім селянам виділили сімейні присадибні ділянки, дозволили тримати худобу та птицю, продавати надлишки сільськогосподарської продукції на базарах тощо.

Жителі села з радістю погодилися на присадибне господарство, щоб одержати продукти харчування за допомогою примітивної і важкої ручної праці.

Ситуація, власне, повернула їх до напівпанщинного господарства, як це було у поміщицьких маєтках під час кріпацтва. Ведення присадибного господарства на основі важкої ручної праці з допомогою сапи, лопати тощо відкинуло селян до технології на початку залізної ери.

В результаті на селі ми отримали роздвоєння інтересів між основними (колективними) та підсобними (присадибними) господарствами. Це знижувало результативність сільськогосподарського виробництва колгоспів і радгоспів.

Наступні реорганізації, зокрема підвищення оплати праці колгоспників, зростання закупівельних цін, передача техніки колгоспам, їх укрупнення, списання боргів, перетворення частини колгоспів у радгоспи та інше частково поліпшували стан справ на селі, але були недостатніми, щоб створити господарства високого агротехнічного і організаційного рівня та вирішити головні проблеми сільськогосподарського виробництва і селянства в цілому.

Усі ці роки відбувалася значна міграція незадоволених селян, особливо молоді, на роботу в міста, на новобудови п'ятирічок, освоєння цілини та інше. Багато з них несли в собі образу і гіркоту щодо життя своїх рідних. Село почало старіти. Його оповили невдоволення та апатія. Треба врахувати, що виїжджали найбільш активні і талановиті.

В останні десятиріччя колгоспники та працівники радгоспів із господарів все більше ставали робітниками і службовцями. Вони отримали регламентований робочий тиждень,

вихідні, відпустки, пенсії, профспілки та інше, але водночас майже повністю втратили тягу до землі. Якщо дещо і залишилось, то тільки бажання працювати в підсобних господарствах. Це стало одним з факторів погіршення, а потім і розвалу радянської економіки. Треба було вносити зміни, особливо щодо форми власності та організації праці.

При цьому є питання, яке старанно обходять наші дослідники. Село не тільки зменшилось чисельно, має недостатню кількість молоді, велику частку пенсіонерів та інше. З нього “вимиті” генетично активні і яскраві господарі. Це трапилось в результаті:

- * колективізації і розкуркулення;
- * голодомору 1933 року;
- * Великої Вітчизняної війни;
- * відтоку найбільш активної молоді із села в післявоєнні роки.

Щодо останнього, то, для прикладу, найдіть хоч би одного учня сільської середньої школи - золотого медаліста, який після її закінчення виявив би бажання жити і працювати в рідному селі. Гарантую, знайти буде важко. Залишались слабкі і пасивні. Головним виховним аргументом батьків дітям було:

- Не хочеш вчитися, будеш волам хвосту крутити.

Так показувались пріоритети і перспективи селянської праці.

Розвиток селянських господарств в країнах Західної Європи пішов іншим шляхом - взаємодії різних альтернативних форм господарювання і на деякий час поступового становлення фермерства як основної серед них. Особливе значення тут має фермерська родина, що використовує засоби механізації. Фермеризація продовжила еволюційний розвиток селянських господарств шляхом підвищення агротехнічного рівня виробництва, впровадження інвестицій і засобів механізації, зростання ефективності господарювання. Причому, фермери мали право використовувати і найману працю.

Механізм становлення фермерських господарств в західних країнах не був позбавлений жорсткої конкуренції та соціальних потрясінь. Відбувалося поступове розорення більшості малих і середніх селянських господарств та ферм і зміцнення решти ферм та корпорацій. У США, наприклад, в 1935 році було 6,8 млн. ферм, середній розмір яких становив 50 га, а в середині 90-х років залишилося тільки 2 млн. (середній розмір землеволодіння зріс у 3,7 рази). Приблизно 106 тис. великих ферм і корпорацій, або 4,6 відс. їх загальної кількості, давали 51 відс. сільськогосподарської продукції і 58 відс. чистого прибутку.

В Англії, де середній розмір ферми становить 107 га, п'ята частина ферм площею 150-200 га дає понад половини продукції сільського господарства.

В Канаді при середній фермі 231 га виробляється близько 100 т зерна на одного працівника, або 2 т на жителя країни. До речі, у Польщі, індивідуальне сільське господарство якої часто ідеалізується нашими теоретиками-аграрниками, при розмірі середньої ферми в 5-6 га сільськогосподарським виробництвом зайнято приблизно 30 відс. працездатного населення країни і виробляється 5 т зерна на працівника. Автор нагадує, що при розпаюванні сільськогосподарських підприємств в Україні наш селянин отримає 2-3 га ріллі...

Сучасне високоорганізоване фермерство з відповідною інфраструктурою, продуктивною технікою тощо - дуже дорогий шлях розвитку. Так, у ФРН створення ферми розміром тільки у 100 га сьогодні вимагає вкладення 0,75-1,0 млн. марок коштів. Недарма серед більш як 100 країн з приватною власністю на землю та засоби виробництва тільки 15-20 досягли високого ступеня розвитку. У деяких державах значна частина фермерства веде господарство на орендованій землі. В інших країнах з приватною власністю на землю сільське господарство слабо розвинене і не в змозі покращити життя селян та забезпечити населення продуктами харчування.

У західних країнах висока питома вага різних видів субсидій фермерам: у країнах ЄС-50 відс., в США-35 відс., в Японії-75 відс. Таким чином, державна допомога сільському господарству була властива не тільки Радянському Союзу по відношенню до колгоспів та радгоспів. Інакший підхід просто нереальний і шкідливий.

Цікаво, що після об'єднання Німеччини було вжито заходів, щоб швидко ліквідувати колективні господарства і держгоспи колишньої НДР. Їхні землі та засоби виробництва передали приватним фермерам. Але через півроку селяни повернулись до попередніх форм господарювання, не бажаючи втрачати колективні підприємства і відносини, що склалися. В результаті східні німці обігнали західних за зростанням обсягів виробництва продукції і вже почали тіснити їх на ринку. Вивчивши цей досвід, експерти ЄС рекомендували його, як найефективнішу форму виробництва, іншим країнам.

Українські селяни мають недобрий шанс повторити довгий і важкий шлях від дрібних селянських господарств та сімейних ферм, шляхом загибелі більшості з них у конкурентній безжалісній боротьбі, до утворення великих товарних ферм і корпорацій. Є інший варіант - розумно реформувати великі колективні господарства та перетворити їх на ефективні, раціональні щодо форм власності та організації виробництва, соціально орієнтовані підприємства.

До речі, більшість українських селян стримано ставиться до радикальних лозунгів переходу до загальної фермеризації сільського господарства. Вони відчують, що приватизація і продаж землі можуть позбавити їх засобів виробництва, а в подальшому взагалі джерел існування. Дорожать селяни і невеликими соціальними привілеями, що забезпечують деякі можливості в частині праці та відпочинку.

Поради представників країн ринкової економіки відносно обов'язкового переходу на фермерську форму господарювання наші засоби масової інформації в тому чи іншому вигляді повідомляють регулярно. Але чи така вже ця позиція одностайна і чи так все добре в тих країнах?

Щоб якось компенсувати заангажованість в одному напрямку, автор надає іншу точку зору. Її аргументував у травні 1996 року в Москві на конференції "Проблеми сучасних земельних відносин у Росії" Рамсей Кларк, який був помічником міністра юстиції США та очолював земельний відділ міністерства. В його компетенції були всі справи, де фігурували земельні взаємовідносини, та пов'язані із землею федеральні проекти. Ось її основні складові:

1. Щоразу, коли в США розробляли стратегію чи приймали закони і постанови, пов'язані із землею, які мали захищати інтереси суспільства і бідняків, все фальсифікувалося капіталістичною жадобою наживи.

2. Державна власність на землю найбільш відповідає інтересам народу. Винятком можуть бути тільки райони житлової забудови, території для дач і будинків відпочинку тощо.

3. Приватизація державних земель майже завжди несе вигоди багатим і позбавляє решту суспільства прибутків.

4. Капіталу західного гатунку притаманне вороже ставлення до суспільної власності на землю і на природні ресурси, він проти того, щоб вони використовувалися в інтересах всього суспільства.

5. Державна політика, продиктована інтересами багатіїв, заважає розумному використанню землі.

6. Треба не піддаватись тиску іноземного капіталу, вимогам міжнародних банківських структур, які облуптали боргами і посилюють злидні в країнах, що беруть у них кредити та користуються їхніми програмами.

7. В країнах колишнього Радянського Союзу з'явилась загроза скорочення робочих місць, розвалу системи громадського транспорту, освіти, охорони здоров'я, згортаються житлове будівництво та суспільні послуги. Ця загроза йде від іноземного капіталу, який прагне прибутків, втручається у внутрішню політику країн, переміщує фінанси, щоб потім, коли дані території втратять свою цінність або здатність приносити зиск, кинути їх. Отож країни третього світу і відчують потужний тиск: їх підштовхують до приватизації, що так само, як і зовнішній борг, робить їх заручником іноземного капіталу.

Сказано дуже чітко і прямо. Позиція дещо несподівана для іноземного порадника і нехтувати нею не слід.

Розглянемо ситуацію в селах Чернігівської області. Особливу увагу приділимо задумам щодо їх подальшого розвитку, які на сьогодні не реалізовані в силу тих чи інших причин.

Передбачалось, що до 2005 року чисельність сільського населення області зменшиться на 242 тис.чол. в порівнянні з 1990 роком, хоча в цілому середньорічні темпи його скорочення дещо понизяться. Найменші темпи падіння кількості сільських жителів будуть характерні в основному для районів, що знаходяться в безпосередній близькості від Чернігова.

Очікуване скорочення мало призвести до пониження людності сіл (до 275 чол. проти 423 в 1990 році), збільшення групи малих сіл (до 500 чол.) та деякого зменшення загальної кількості сільських населених пунктів. Найбільш низька середня людність сіл характерна для Городнянського, Корюківського, Новгород-Сіверського, Ріпкинського та Семенівського районів. Мережа поселень скоротиться з 1475 до 1390 сіл в результаті зменшення населення чи злиття населених пунктів.

Каркас сільських поселень складають центральні садиби колективних сільськогосподарських підприємств, де в основному розташовані і сільські ради. В своїй масі вони вже сформувалися як центри внутрігосподарських систем. Разом з тим, особливо

враховуючи деяке роздрібнення сільськогосподарського виробництва, доцільне збереження всіх сільських поселень та їх розвиток на базі організації сімейних і бригадних колективів, а особливо фермерських господарств. При цьому потрібне дорожно-транспортне будівництво, що забезпечить однакові умови розвитку в єдиній мережі району та області. Додаткові капіталовкладення в інфраструктуру малих сіл в подальшому призведуть до збільшення обсягів недорогої сільськогосподарської продукції.

З метою усунення диспропорцій в розвитку сільських поселень та вирівнювання умов життя людей, незалежно від величини і функціонального типу села, доцільно основну частину капіталовкладень направляти на нове будівництво та реконструкцію житлових будинків і об'єктів соціальної сфери, особливо в районах, де основу мережі складають малі села, оскільки для них характерне значне відставання в розвитку соціальної інфраструктури. В першу чергу це стосується Городнянського, Корюківського, Ріпкинського, Новгород-Сіверського і Семенівського районів.

Деяку частку капіталовкладень доцільно направити на розширення видів і обсягів обслуговування всередині - та міжгосподарських центрів на основі подальшого вдосконалення ієрархічної структури розселення та інтенсифікації зв'язків між населеними пунктами в питаннях виробництва, споживання, обміну послугами тощо.

До 2005 року передбачалось ввести в дію 6350 км внутрігосподарських доріг з твердим покриттям і довести їх наявність до 73,2 відс. загальної кількості сільських доріг.

Для мережі сільських поселень області характерні територіальні відмінності, які необхідно враховувати при визначенні перспектив їх розвитку. Ми вже називали райони, де переважають малі поселення. В той же час у Бобровицькому, Борзнянському та Куликівському районах більшість складають великі села з мінімальною чисельністю 700-900 чол.

Інтенсивніше зменшується населення в районах з мінімальною людністю сіл. Це знову-таки в основному стосується Новгород-Сіверського, Ріпкинського, Семенівського та Корюківського районів, де швидке скорочення людності призвело до значної депопуляції. Надмірними темпами знижується чисельність сільських поселень, розташованих в поліських районах, що межують з Київською та Сумською областями.

В області в недалекому минулому здійснювались деякі заходи по розвитку села. В 1976-1990 р.р. в цьому напрямку щорічно в середньому реалізовувалось 239,7 млн.крб., в тому числі на будівництво об'єктів не виробничого призначення - 28 млн.крб. Якщо раніше питома вага вкладень на розвиток невиробничої сфери трималась в межах 10-12 відс., то, починаючи з 1991 року, їх передбачали збільшити до 18 відс.

Та все ж темпи соціально-культурного будівництва в сільській місцевості були недостатніми. Рівень забезпеченості дошкільними закладами, підприємствами торгівлі та побутового обслуговування складав цифру, далеку від нормативних вимог. По обсягах сільського житлового і соціально-культурного будівництва регіон займав одне з останніх місць в Україні.

Ситуація ускладнювалась тим, що для області характерні територіальні відмінності в рівні розвитку соціальної інфраструктури сільських поселень. Більш низька забезпеченість різними видами соціально-культурних і побутових послуг, значні темпи відтоку сільського населення характерні для сіл районів, де переважають низькорентабельні сільськогосподарські підприємства. Так, нижча від нормативної забезпеченість культурними закладами на той час була в Бахмацькому, Козелецькому, Коропському і Прилуцькому районах.

Вирішення проблеми вирівнювання соціально-економічного розвитку районів потребує активізації розвитку соціальної інфраструктури в сільських поселеннях, прогресивних форм обслуговування, особливо там, де переважають невеликі населені пункти.

Розглянемо ситуацію із установами освіти та дошкільними дитячими закладами.

Обсяги будівництва дошкільних закладів в кінці 80-х років дещо збільшились. Так, тільки за 1986-1988 р.р. було введено в дію 2,4 тис. місць. Якщо в цілому в селах області на початок 1976 року нараховувалось 10,0 тис. місць, то до кінця 80-х років показник зріс до 20,1 тис. місць. Але разом з тим 68 відс. населених пунктів все ще не мали дитячих дошкільних закладів.

Реалізація основних напрямків реформи школи передбачала створення необхідних умов для навчання. В малих селах, де контингент дітей не дозволяв відновити закриті раніше школи, було прийнято рішення щодо функціонування навчально-виховних закладів типу "школа-дитячий садок".

Планувалось покращити матеріальну базу, рівень технічної озброєності навчальних закладів. У школи передбачалось провести водогін, каналізацію, центральне опалення, а також

здійснити перехід на однозмінний режим роботи. Розширювалась мережа установ, що спеціалізувались на підвищенні кваліфікації кадрів, проведенні ремонтних робіт в школах тощо.

Область мала досить велику кількість закладів культури. По рівню забезпечення населення місцями в культурних закладах показники регіону були вищі від нормативних та середньореспубліканських. Зростала кількість самодіяльних художніх колективів, культурно-спортивних комплексів, туристичних клубів та інше. Тільки вокально-інструментальних ансамблів налічувалось більше 300.

На території регіону діяли 23 державних музеї і 310 - на громадських засадах. Вони проводили значну роботу, причому велика увага приділялась обслуговуванню сільських жителів. Кожна друга екскурсія проводилась для мешканців села.

Разом з тим більш ніж 25 відс. сільських населених пунктів не мали клубів, 20 відс. - стаціонарних чи пересувних кіноустановок. По рівню платних послуг культури в розрахунку на душу населення область займала 22 місце в Україні.

Незадовільною залишалась матеріально-технічна база закладів культури на селі: в пристосованих приміщеннях знаходився кожний п'ятий клуб, 45 відс. бібліотек мали площу менш ніж 50 кв.м, окремі з них розташовані в аварійних будинках.

В перспективі передбачалось посилити матеріально-технічну базу закладів культури як за рахунок нового будівництва, так і шляхом реконструкції вже діючих бібліотек, клубів та інше.

Досягнений в області рівень розвитку сфери охорони здоров'я, незважаючи на широку мережу стаціонарних і амбулаторно-поліклінічних закладів, не повністю задовольняв потреби сільського населення в послугах медичного характеру. Причому мережа закладів на селі розширювалась дуже повільно. Значна частина фельдшерсько-акушерських пунктів характеризувалась низьким рівнем обладнання сучасною апаратурою та інвентарем. В регіоні порівняно високий радіус зони обслуговування, низька частка телефонізації медичних закладів. Все це відбивається на відвідуванні сільським населенням медичних установ, яке в розрахунку на одного жителя було найбільш низьким в республіці і мало тенденцію до зниження. В даній галузі теж планувались заходи по оздоровленню ситуації.

З наведеного матеріалу можна зробити однозначні висновки, що далеко не все було нормально в сільських поселеннях області і 10-15 років тому. Більш того, по окремих складових ситуація погіршувалась. Але разом з тим приймалися міри не лозунгового чи популістського характеру, а такі, що давали реальні результати. Відповідна програма була розроблена і до 2005 року. Звичайно, в умовах застою та неповороткої командно-адміністративної системи не все було б виконано, та є впевненість, яка базується на попередньому досвіді: чимало проблем область би пододала.

Спершу прийшли роки "перебудови і прискорення", потім кудись ділось слово "прискорення" (бо замість нього ми отримали тільки гальмування всіх соціально-економічних процесів), а опісля розпочався період реформ. Щодо прийнятих заходів, то їх ніхто не згадував, та і виконати задумане та затвержене хоч би в деякій мірі було неможливо - державний бюджет став порожнім через розвал вітчизняного товарного виробництва.

Знову розпочались розмови щодо пріоритетного розвитку села. Вони теж були підкріплені заходами організаційного, управлінського та економічного характеру. Назвемо деякі з них.

* Стабільний розвиток сільськогосподарського виробництва забезпечується докорінною зміною соціально-демографічної ситуації на селі, подоланням гострої депопуляції на основі підвищення народжуваності, матеріальної підтримки сільської сім'ї, ефективної міграційної політики для залучення в райони поселенської і демографічної кризи населення дітородного віку, закріплення тут молоді. Зайнятність трудових резервів здійснюється через стимулювання з боку держави розвитку багатогалузевої виробничої і соціальної сфери села. Гарантується створення всьому сільському населенню, незалежно від місць проживання, гідних сучасної людини умов життя.

* Збільшення введеного в експлуатацію житла. Забезпечення умов, при яких переважна кількість житла споруджуватиметься індивідуальними сільськими забудовниками. Під проекти виділятимуться довгострокові пільгові державні кредити в залежності від демографічної ситуації населених пунктів та регіонів. В найближчі 2-3 роки (а заходи були розроблені в 1996 році) виробництво сучасних матеріалів і конструкцій та серійний випуск обладнання і приладів для новобудов.

* Нарощування обсягів соціально-культурного будівництва з тим, щоб у 2000 році довести річний рівень введення в дію загальноосвітніх шкіл до 67 тис. учнівських місць (мова тут і далі йде про Україну в цілому), дитячих дошкільних закладів - 19,8 тис. місць, амбулаторно-поліклінічних закладів - 6,1 тис. відвідувань за зміну, а до 2005 року збільшити ці обсяги на 25 відс. Особлива увага приділятиметься спорудженню фельдшерсько-акушерських пунктів і будинків-інтернатів для престарілих та інвалідів. Обсяги їх введення в дію в 2000 році будуть доведені відповідно до 400 об'єктів та 6,2 тис. місць. Пріоритет надаватиметься створенню малопотужних комбінованих і кооперованих об'єктів соціального призначення в невеликих поселеннях.

* До 2000 року вихід на рівень виконання середньорічних обсягів прокладки газо- і водопроводів, шляхів і електромереж, передбачених відповідними рішеннями Уряду, доведення оснащення сільських населених пунктів централізованим водопостачанням до 30 відс., газопостачанням - 35 відс., каналізацією - 12 відс. Завершення телефонізації всіх населених пунктів.

* Прискорення темпів спорудження шляхів в сільській місцевості. Буде переглянуто порядок їх фінансування і утримання, уточнена раціональна мережа і програма будівництва. Для укладення доріг і благоустрою сіл буде збільшено виробництво дорожнього цементу та чорно-в'язучих матеріалів, організовано комплектний випуск техніки. Вже в 1996 році передбачалось побудувати під'їзди з твердим покриттям до 300 сіл і ввести в дію понад 3000 км доріг, а в наступні роки збільшити ці обсяги в 1,2-1,3 рази. На базі міжгосподарських будівельних організацій планувалось утворити підрозділи по ремонту і утриманню сільських доріг, що збільшить міжремонтні строки щонайменше у 2 рази. "Укравтодор" до 1997 року мав завершити приймання на баланс усіх шляхів, які зв'язують села з дорогами загального користування.

* Забезпечення сільських жителів паливом здійснюватиметься за рахунок розвитку мережі газопроводів, збільшення поставок вугілля, електроенергії, торфу, дров, впровадження альтернативних джерел енергоресурсів, таких як енергія вітру і сонця, відновлення до 2000 року не менше половини електростанцій на малих ріках. Буде організовано серійний випуск газогенераторних та біогазових установок для опалення житла і виробничих об'єктів. Прокладання розвідних мереж газопроводів робитиметься по односхідчатій схемі із широким застосуванням поліетиленових трубопроводів, випуск яких в 1997 році розпочнеться Калушським концерном "Оріана". Установка газових лічильників для малозабезпечених сільських жителів і самотніх пенсіонерів проводитиметься за рахунок держави. Для надійного забезпечення села електроенергією передбачається наростити обсяги будівництва і реконструкції електричних мереж напругою 0,4-10 кВ та трансформаторних підстанцій.

* Для посилення пріоритетності соціальної сфери села державні інвестиції в її розвиток в розрахунку на 1000 жителів на період дії заходів будуть на 25 відс. більшими, ніж в містах. Вони спрямовуються в першу чергу на вирішення наступних завдань: спорудження житлових будинків у занепадаючих поселеннях для осіб, які сюди переселяються, та місцевої молоді; будівництво закладів освіти і охорони здоров'я, в першу чергу там, де вони відсутні; газифікацію; спорудження шляхів.

* За базовим варіантом розвитку мережі об'єктів соціальної сфери села передбачається використати 86 трлн. крб., а за оптимальним - 134 трлн. крб. на рік, в тому числі на 1996 рік 49,9 трлн. крб, з яких 20,6 трлн. крб. піде на відшкодування господарствам їх витрат на соціальне будівництво (кошти надані в цінах 1996 року).

* Державна міграційна політика пере-орієнтуватиметься на перехід від загальної підтримки переселенців у сільську місцевість (міських жителів, біженців, вимушених мігрантів тощо) до стимулювання міграції з метою сприяння росту сільськогосподарського виробництва, формування демографічної бази занепадаючих аграрних територій. Передбачається переселити в занепадаючі поселення, інші села районів поселенської та демографічної кризи в 1996-2000 роках від 16 до 30 тисяч сімей, а в 2001-2005 роках від 34 до 69 тисяч (відповідно мінімальна та оптимальна чисельність). Буде розширена діюча система пільг, зокрема фінансової допомоги для переселенців. Праця в сільському господарстві занепадаючих поселень прирівнюватиметься до альтернативної військової служби.

* Підприємства системи агробізнесу, переробної промисловості та інших обслуговуючих галузей, що створюються і діють у занепадаючих поселеннях, звільнюватимуться від оподаткування терміном на 5 років та інше.

Автор вважає за доцільне надати досить значну частину заходів, щоб наочно продемонструвати ситуацію, яку ми маємо по виконанню запланованого на макро- та мікрорівні:

1. Досить красиві задуми і рожеві мрії, що звуть за обрій, фактично у всіх пунктах заходів. В такому стилі їх можна розписувати не на рік чи два наперед, а, скажімо, на 20 років.

2. Неврахування економічної ситуації, яка склалася на той період в державі, по відношенню до інвестиційних можливостей, функціонування фінансової системи в цілому, ступеня наповнення доходної частини бюджетів всіх рівнів та інше.

3. Нестабільність і нераціональність дій суб'єктів господарської діяльності всіх форм власності і організації праці. Відсутність достатнього та ефективного державного регулювання на рівні міста, району, області та України в цілому.

4. Відсутність в програмі конкретних організаційних заходів, термінів виконання і відповідальних за їх впровадження, а також джерел фінансування.

Програма, не конкретизована по вищезазначених складових, спрацювати не могла і не спрацювала по жодному об'єкту чи показнику. Подібний підхід щодо механізму прогнозування спостерігається і по всіх інших державних та регіональних документах.

Замість комплексного підходу до питань, застосування стилю прогнозування і передбачення при розробці програмних документів, а потім жорстких управлінських дій по їх виконанню, ми зустрічаємося із підкресленим невтручанням управлінських державних структур в господарські справи та економічні взаємовідносини. Це породжує прогресуючий занепад товарного виробництва у всіх ланках. І аж тоді, на краю провалля, розпочинаються аврали і штурмівщина в їх найгіршому авантюрно-адміністративному варіанті.

Як один з прикладів, проаналізуємо тези семінару, що проводився у середині січня 1999 року на всеукраїнському рівні по підготовці до весняно-польових робіт. За даними МінАПК, на той час до виходу в поле були готові 60 відс. тракторів, 56 відс. плугів, сівалок і культиваторів. 110 тис. тракторів чекали ремонту. Показник гірший за минулорічний, а вже тоді його називали провальним.

Ця техніка, точніше її рештки (тільки за 1998 рік тракторів поменшало на 17 тис.), зорюватиме 13,8 млн. га ріллі і на мільйон більше сіятиме - з урахуванням загиблої озимини. Але питання не тільки в техніці. Господарства мають лише 7 відс. пального від потреби, 88 відс. насіння, третина з якого некондиційна.

Ще тривожніший характер носить фінансова складова сільськогосподарських колективів усіх форм власності. На ремонт ґрунтообробної техніки і тракторів треба 1,6 млрд. грн. З них господарства мають 320 млн.грн. Ще 50 млн.грн. виділив Кабінет Міністрів з резервного фонду. Додатково 5 млрд. грн. потрібно на пальне та мастила, кілька мільярдів - на мінеральні добрива. Кошти на все це відсутні.

Тому завдання, які ставить глава Уряду обласним керівникам, економічно обґрунтованими назвати не можна:

- Не допустити, щоб навесні лишився незораним жоден гектар ріллі. За іншого розвитку подій голови адміністрацій змінять місце роботи.

Автор згоден з одним: не засівати українські плодючі чорноземи - велике лихо і великий злочин перед народом. Але ж не засіваємо, і вже не перший рік. Можливо, значно краще було б знайти та знешкодити причини такої ситуації. Знову-таки, керівник Уряду на цій же нараді чітко і недвозначно сформулював деякі з них:

- Ми настворювали безліч неповоротких формувань, у яких на перше місце ставилося не покращення вже досягнутих показників, а лише зміна форми власності. Всі ці підприємства опинилися поза владним впливом і контролем. Безліч посередницьких структур просто паразитували на селянській біді. Тому й маємо справу з різким погіршенням ситуації на селі.

Якщо причини відомі, чому тоді ми ні разу не спромоглися хоч би зробити спробу по їх усуненню. На жаль, все закінчується простою констатацією фактів.

Між тим жити на селі стає все важче і напруженіше. Нещодавно люди згадали про жорна, які в часи лихоліття та війн рятували від голодної смерті. Автор не згущає фарби, та і ситуація поки що дещо інша. Але давайте разом вдумаємось, куди нас заманювали і куди ми дійшли. Нас закликали приєднатись до цивілізованого світу з його ринковою економікою. То невже ми ввійдемо туди із жорнами, як символом нинішнього українського добробуту? Хто з комп'ютерами, хто з ракетами, а Україна - із жорнами. Адже нинішні українські селяни роками не отримують за свою працю ніяких грошей і просто не мають зайвих гривень, щоб вивезти зерно до млина.

Може, в нас немає вчених та господарників, щоб показати, куди потрібно рухатись паралізованому сільськогосподарському виробництву? Але ось напередодні новорічних свят Російський біографічний інститут підбив підсумки конкурсу “Людина 1998 року”. У номінації “Підприємство. Економіка” відзначено радника голови Белгородської адміністрації доктора сільськогосподарських наук Федора Трохимовича Моргуна. Він одержав почесний титул “за подвижницьку наукову та практичну діяльність у галузі сільськогосподарського виробництва”.

Моргун Ф.Т. - людина, добре відома науковцям та широкому загалу ще з часів освоєння цілини, потім довгий час очолював керівництво Полтавської області. Завжди і скрізь був новатором і неухильним прибічником безвідвального обробітку землі.

Йшли роки. Україні стали непотрібними знання і досвід Ф.Т. Моргуна. У липні 1995 року його запросив працювати в регіоні губернатор Белгородської області. Добре усвідомлюючи економічні, екологічні та соціальні переваги безвідвального землеробства, там знайшли кошти для випуску плоскорізів, чизелів, протиерозійних культиваторів, дискових борін та інших знарядь. Керівництво області, вчені та спеціалісти, покладаючись на великий досвід і практичну участь Ф.Т. Моргуна, за 3 роки впровадили безплужний обробіток більш як на 70 відс. площ. У цих господарствах найвищі врожаї зернових, цукрових буряків та інших культур. Тут найстабільніша в Російській Федерації продовольча ситуація.

Можна тільки порадіти за земляка, позаздрити сусідам-белгородцям та посумувати, що аналогічної по масштабах справи не знайшлося для відомого вченого й господарника в Україні.

На сьогодні бачаться наступні основні причини невдач сільськогосподарського виробництва в державі:

1. Перехід до світових цін на енергоносії в 1992 році, що призвело до порушення збалансованості, диспаритету цін між сільськогосподарською і промисловою продукцією, вимивання обігових коштів з рахунків сільськогосподарських виробників усіх форм власності.

2. Відмова від дотування виробництва на селі в той час, коли воно особливо потребувало допомоги відповідно попереднього пункту.

3. Втрата Україною традиційних ринків збуту продукції аграрного сектора, яка доповнилася зломом механізму внутрішнього розподілу, що діяв доти.

4. Відсутність дієвого реформування, коли розпаювання землі вважається величезним досягненням. А вже є господарства, які й без зміни форми власності продовжують ефективно працювати, в той час як більшість розпайованих сільськогосподарських підприємств потрапили в гостру фінансову скруту, знаходяться напередодні банкрутства.

5. Ситуація в сільськогосподарському виробництві залежить від загальної економічної ситуації в країні. Це головна і підсумовуюча причина критичного стану справ на селі.

В кінці 1998 року був підписаний Указ Президента України “Про гарантування захисту економічних інтересів і покращення соціального захисту селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай)”. В ньому акцентується увага щодо взаємовідносин колективних сільгосп підприємств та інших господарств і пайовиків-пенсіонерів в наступних напрямках:

* починаючи з 1 січня 1999 року, колективні сільськогосподарські підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, селянські (фермерські) господарства, всі інші підприємства, установи та організації, що використовують землю для сільськогосподарського виробництва (орендатори), за бажанням селян-пенсіонерів, які мають право на земельний пай (орендодавачі), заключають з ними угоди щодо оренди паїв;

* розмір плати за оренду паю повинен бути не меншим 0,5 відс. вартості останнього;

* форми плати (вартісна, натуральна тощо), строки та інше визначаються в угоді оренди.

Що можна сказати про цей Указ? Звичайно, відчувається турбота за подальшу долю селян-пенсіонерів і насамперед їх матеріальне забезпечення. Є наміри реформування власності на землю продовжити, процесу розпаювання придати чітку форму і зміст у вигляді звичайної для всього світу договірної роботи.

Але автор пропонує повернутись до п'ятого підсумовуючого пункту щодо невдач сільськогосподарського виробництва як похідної від загального стану економіки України на макрорівні. В даному випадку це суцільна збитковість орендарів, яка ще більше посилиться в результаті виконання вимог угод. Крім того, в селах Полісся, та і не тільки в них, орендодавці (селяни-пенсіонери) складають 40 відс. і більше сільського населення. Тому в нашому сільськогосподарському комплексі на них надія не як на просто орендодавців, а як на одну з основних складових продуктивних сил на селі, що і підтверджується попередніми аналітичними матеріалами автора.

В наступній частині розділу пропонується відійти від загальних положень та комплексного підходу до проблеми. Навпаки, на прикладі окремих питань життя і розвитку

конкретних сіл Чернігівського регіону буде надана спроба побачити ситуацію в цілому, а то і просто її деякі складові. Враховуючи, що безпосередньо сільськогосподарське виробництво аналізується в інших матеріалах дослідження, тут надається інформація відносно того, як село їсть і в що вдягається, як лікується та навчає дітей, як будується і відпочиває, чи ведуть там здоровий образ життя та дотримуються норм моралі, чи цікавляться політикою, як відносяться до влади і до реформаторів. З відповідей на вищеперечислені та ще деякі питання і складається образ реального сучасного села - клітини в організмі українського суспільства, його основи на мікрорівні.

На околиці Варвинського району розташоване невелике село Брагинці. Промисловості в селі і поряд з ним немає ніякої. Колись діяла цегельня, та її вже давно закрили. Прибутки селян, як і місцевого КСП, знаходяться на вкрай низькому рівні.

В цих складних умовах КСП продовжує утримувати за свої кошти їдальню у місцевій школі, де вартість обіду не перевищує 20 коп. Допомогло господарство зробити в школі незначний ремонт.

А ще є в селі офіційно вибрана влада - сільський голова. Проте, здавалось би, як можна робити справи при умові фактично нульового бюджету? Як не дивно, вихід в деякій мірі знайшовся. В селі відродили давню і традиційну форму організації праці - толоку. Саме завдяки їй люди упродовж століть зводили житлові будинки. Таким чином відремонтували приміщення фельдшерсько-акушерського пункту, а також обгородили штахетником школу, побілили її, впорядкували подвір'я тощо. В класах провели опалення.

Жодне свято не проходить без концерту місцевих майстрів сцени, в клубі діє і оновлюється виставка вишиваних виробів.

Звичайно, все це не глобальні та ефектні кроки, а стиль, який можна назвати "філософією малих справ", що на сьогодні, напевне, єдино прийнятний в невеликих та промислово нерозвинених сільських населених пунктах. Коли б мали кошти, все вирішувалось би значно краще і оперативніше, оскільки крім названих автором деяких успіхів чекають свого часу проблеми в галузі економіки, бюджету, фінансів, цін, управління комунальною власністю, побутового і торговельного обслуговування, розвитку освіти, соціального захисту населення, регулювання земельних відносин, забезпечення законності і правопорядку та багато інших.

Розглянемо роботу Холминської селищної ради Корюківського району по соціальному захисту дітей, інвалідів, старих і немічних людей. В нормально організованому та ефективно функціонуючому суспільстві, власне, тільки ці верстви населення і потребують захисту. У нас ситуація дещо інша, і про це детально писалось на багатьох сторінках книги. Але все-таки турбота за людей престарілого віку - особливе питання.

В селищній раді створена служба соціальної допомоги, де працює 5 чол., що обслуговують пенсіонерів у Холмах, а також селах Кучугури та Олешня. Допомога надається 83 самотнім ветеранам. Крім того, наприклад, у с.Кучугури, де немає магазину, підвозяться продукти для всіх жителів.

Кілька років тому у Холмах працював столярний цех Корюківської житлово-експлуатаційної контори. Потім від нього, як від збиткового, ЖЕК відмовився, а виконком селищної ради взяв на баланс в установленому порядку. Тепер цей підрозділ надає різноманітні комунальні послуги жителям сіл - полагодити піч чи грубу, поставити паркан, обгородити колодязь та інше.

Немає тут проблем по оранці городів пенсіонерів. Відлагоджена і діє чітка система, коли трудові колективи КСП, держлісгоспу чи лікарні, де раніше працювала людина, подбають за неї. Між тим, в інших населених пунктах ситуація, коли за працівника забувають з його першого пенсійного дня, важка як в матеріальному, так і в моральному плані, дає приклад бездуховності і жорстокості в ставленні до старшого покоління і може тим же обернутися для нас від покоління прийдешнього.

Важливе питання для пенсіонерів - забезпечення дровами. Перед початком опалювального сезону працівники служби соціальної допомоги обходять оселі, особливо самотніх, щоб пересвідчитися, скільки палива є в наявності та скільки потрібно завезти, аби вистачило на всю зиму. Дрова заготовляються в Холминському держлісгоспі. Частина з них для самотніх престарілих, за домовленістю з керівництвом держлісгоспу, завозиться безкоштовно.

Прикладів такої клопіткої і малопомітної праці сільських рад чимало. На фоні глобальних негараздів та низького життєвого рівня населення вона може видатися дріб'язковою, але за нею - турбота про людину, її життя і здоров'я.

Крім того необхідно враховувати, що вибраний таємним голосуванням голова сільської ради має ті ж негаразди, як і абсолютна більшість односельців. Такі ж дороги і те ж торговельне

та побутове обслуговування, а також необхідність прожити за рахунок підсобного господарства, що розростається мало не до розмірів фермерського. А головне - держава своїм повноважним представникам влади на селі, як і всім іншим в бюджетній та господарській сферах діяльності, не виплачує заробітної плати по року, а то і більше. Зрозуміло, що з бюджету не того рівня повинні йти гроші. Тільки де їх узяти в бюджет. При цьому ми чекаємо від сільських голів самовідданості в роботі і дуже часто знаходимо цю якість, давно втрачену на інших, більш високих щаблях державної та господарської драбини.

Село Бреч Корюківського району, вірніше його сільрада, має свою специфіку. На території сільради 6 населених пунктів, в котрих проживає 550 чоловік. Лише 25 відс. із жителів працездатного віку. Серед них уже 50 чол. безробітних, оскільки колективне господарство "Лісове" знаходиться в тяжкому стані, а інших організацій на території сільради немає.

Основне джерело грошових коштів - чорнобильські пільги та ветеранські пенсії. Але по їх виплатах кількомісячна заборгованість, що все зростає. Тому тут орієнтуються на індивідуальні господарства, як на єдиний резерв для виживання. Так, недавні збори жителів сіл засвідчили, що більшість громадян утримують одну корову на 2-3 сім'ї, а 30 молодих родин взагалі худоби не тримають. Жителі зобов'язали сільвиконком знайти важелі впливу на такі сім'ї, щоб в подальшому вони змогли прожити в матеріальному плані.

Великі проблеми із збутом продукції підсобних господарств. Корюківський ринок малопотужний і насичений, особливо молокотоварами, а молокозавод п'ять місяців не віддає борги за вже здане молоко. Хоча, між тим, проблеми з нестачею молока на переробних підприємствах області великі і не вирішуються вже кілька років.

Було прийнято рішення борг по пенсіях відшкодувати бартером - товарами, без яких не обійтися в жодній селянській родині. Щоб розширити вибір товарів, влаштовуються ярмарки. На сході громадян запропонували створити спеціалізовані магазини, у яких селянам за рахунок пенсій видавалися б потрібні товари і продукти.

Люди не опускають руки, прагнуть вижити, зберігають надію на подальше поліпшення життя.

Є проблеми, які селу подарували держава чи наше регіональне керівництво. Є ті, що треба ділити на всіх - всі не спрацювали. Але є свавілля та користолюбство, які цілком на сумлінні керівників місцевого рівня.

Один з таких прикладів - ситуація навкруг фельдшерсько-акушерського пункту в селі Стара Рудка Щорського району. ФАП був збудований у 1989 році спільними зусиллями жителів села. Будинок поставили на баланс КСП "Мир" і використовували за призначенням до 1996 року. Сільрада зробила помилку, зволікаючи з переведенням його на власний баланс. Споруда зводилась під медичний заклад на бюджетні кошти і мала бути на балансі сільради. Крім того, силами працівників сільради виконані опоряджувальні роботи - штукатурка, фарбування, наклеювання шпалер тощо. За кошти сільради для опалення купили труби і ще дещо. Будинок слугував жителям і вважався власністю всіх. Та не так було у юридичному відношенні. В мутній воді ігнорування попередньою владою деяких законодавчих актів і встигли наловити гарну рибу фінансової вигоди окремі безпринципові керівники.

У цей час в селі розгорнулась приватизація житла. Колгоспні будинки, в яких мешкали працівники господарства, продавались їм у власність. Одному з керівників, навіть не для себе, а для дочки, що жодного дня не працювала в колгоспі, просторий і у гарному вигляді будинок в центрі села був проданий за 1282 гривні. Всі документи оформлені правильно, а тому обурена сільська громада поки що не в силах добитися відміни рішення.

Подібний підхід, перевага особистих цілей та інтересів, використання нечіткості і протиріч в державному законодавстві щодо приватизації, як головної ланки реформування, дискредитує політику реформ на селі.

Чимало в селах і правопорушень. Це крадіжки худоби, техніки, пального, іншого майна. З одного боку, як не поспівчувати жінці, що, погодувавши та видоївши кілька десятків корів, змушена нести під полою додому банку молока, бо вже більше року не отримує заробітної плати? З іншого, люди поступово звикають до думки, що це не крадіжка, а просто людина "взяла своє". При такому підході та деградації моралі все можна з ніг на голову поставити.

Набагато краще продумати систему оплати праці колгоспників тим же молоком, зерном, паливом тощо. Звичайно, це свого роду натуральне господарство, але коли немає іншого виходу, такі виробничі відносини допустимі.

Кожен керівник на місці повинен йти на подібні заходи, щоб люди не почували себе кинутими напризволяще. Є в області господарства, де в рахунок оплати праці селян забезпечують

органічними добривами, матеріально-технічними цінностями тощо. У таких колективах злочинних проявів набагато менше.

В значній кількості сіл створені добровільні групи по охороні майна як колективних сільськогосподарських підприємств, так і підсобних господарств селян. Така робота теж приносить користь, запобігає проявам крадіжок колективної та приватної власності.

Село Ковпита Чернігівського району знаходиться за 50 км від обласного центру в четвертій чорнобильській зоні з відповідними проблемами, що потребують постійного вирішення.

Порівняно з іншими населеними пунктами ситуація в Ковпитах задовільна. Місцеві жителі і досі завдячують за це як на сьогоднішній день благополуччя попередньому керівникові сільгоспідприємства. До речі, господарство носить його ім'я.

В подальшому КСП не розгубило завойованих здобутків. На сьогодні непогано забезпечені працюючі, тепло в школі та амбулаторії, безкоштовні шкільні сніданки.

Звичайно, опікуватися всім цим найперший обов'язок голови сільської ради. Але ж реальні економічні важелі поки що в руках керівника сільськогосподарського підприємства. До речі, так було і за часів командно-адміністративної системи. Там, де знаходився економічно сильний колгосп, мали високі врожаї та обсяги виробленої продукції, вважалось, що і сільська виконавча влада на висоті, і навпаки, на неї всі шишки сипались, коли колгосп відставав по рівню економічного розвитку. Змінились часи, та назавжди залишиться принцип пріоритету матеріального виробництва: є основа - господарський комплекс, і є надбудова - соціальна сфера, виконавчі органи тощо. Там, де немає ефективно діючого товарного виробництва, де бюджети щодо наповнення доходної частини пусті, реальні справи, які в першу чергу потрібні людям, робляться важко, не в повних обсягах та несвоєчасно.

Яким би не був рівень розвитку суб'єктів господарської діяльності на селі (в основному це поки що колективні сільськогосподарські підприємства в тому чи іншому організаційному варіанті), важливо, щоб керівник господарства та голова сільської ради не мірялись силами, хто головніший, не конкурували один з одним, а співпрацювали і допомагали кожен по своєму напрямку у нелегкій справі виживання села в умовах сьогодення.

Саме така ситуація склалася в Ковпитах, де голови сільської та колгоспний разом тягнуть нелегкого воза. Тут сільрада з КСП навпіл беруть на себе усі витрати і турботи.

Повернемося до основи забезпечення діяльності і життя села - його бюджету. У Ковпитській сільраді доходи складають 140 тис. грн. Найбільша частка надходить від земельного податку, що сплачується КСП, торфобрикетним заводом (до речі, досить міцним підприємством) та залізницею. Село має деякі географічні переваги щодо розташування суб'єктів господарської діяльності, які вміло використовує. Відчутна частка коштів йде з району - сільські держбюджетники своєчасно і повністю отримують заробітну плату.

Максимально використовує сільрада і місцеві джерела наповнення бюджету. Тут проводиться чіткий та своєчасний облік, скільки вантажівок, легкових авто, тракторів, гужового транспорту, а також землі в індивідуальному користуванні. Береться податок з торгівлі і за паркування. Все, що було заплановано, без винятку потрапляє до бюджету села.

Зібрати бюджетні кошти, взагалі-то, не така вже і велика проблема, коли є звідки, все на обліку і під контролем та коли депутати сільської ради, члени постійних комісій ведуть конкретну роз'яснювальну роботу, щоб платник усвідомлював, що гроші потрібні на медпункт, клуб, дорогу, школу, а все це благополуччя села та його жителів. Тих, хто тимчасово не платить, запрошують на засідання комісій, а також навідується в їх оселі - всі методи підходять, оскільки вони для спільної справи.

Там, де коштів не вистачає чи вони зовсім відсутні (це теж нерідке явище), шукають інші, нетрадиційні підходи. Для прикладу, коли йшлося про погашення боргів селян за газ, покрили їх шляхом взаємозаліку у рахунок невиплаченої сільгоспідприємством зарплати.

Але проблем дуже багато. Наприклад, на території Ковпитської сільради майже тисяча пенсіонерів, а утримувати новий будинок ветеранів коштів не вистачає. Все менше шлюбів і народжень дітей. Так, народжується дітей у 8 разів менше, ніж реєструється смерть місцевих жителів. Село старіє і вмирає, але люди намагаються подолати всі труднощі, оскільки в них спільні турботи і спільна доля.

Приблизно така ж ситуація в селі Кувечичах Чернігівського району. Тут регулярно заслуховують голову Кувечичької сільської ради та голову правління КСП з доповіддю і співповіддю "Про хід виконання програми соціально-економічного розвитку та бюджету" за визначений відтинок часу.

Аналіз діяльності організацій, які знаходяться на території сільради, засвідчує, що вона спрямована на стабілізацію виробництва. Виконком працює в наступних основних напрямках:

подає посильну допомогу базовому господарству, сприяє роботі соціально-культурних закладів села, створенню належних умов для розвитку підсобних господарств, дбає про порядок на своїй території.

Тому, наприклад, була вчасно проведена підготовка до зими 1998-1999 року. Провели поточний ремонт школи. Враховуючи можливі відключення електроенергії, придбали автономний електродизель. Відремонтована опалювальна система в фельдшерсько-акушерському пункті, в нормальних умовах працюють магазин і відділення зв'язку. Правління КСП надає допомогу в організації харчування більш ніж 100 дітей, які навчаються в школі.

Велику підтримку селяни мають від підсобних господарств. На кожен двір тут в середньому припадає по 0,8 га землі. Жителі утримують на своїх подвір'ях 103 корови, 250 свиней, 9 коней та інше. Немало вирощеної і виробленої продукції вони реалізують. Так, при плані 40 т селяни продали ВАТ "Міськмолокозавод" 90 т молока. Це сприяє поповненню домашніх прибутків, водночас дещо підкріплюючи і районний бюджет. На площі понад 85 га в індивідуальних господарствах був вирощений непоганий урожай картоплі. От тільки не вдалося вирішити проблеми з її організованою реалізацією. Місцеве споживче товариство вело заготівлю по ціні лише 18 коп. за 1 кг, а тому люди її практично не здавали - обмінювали на інші продовольчі товари, що возять вантажними автомобілями жителі південних областей України.

З розумінням поставилися селяни до питання надання допомоги овочами районній лікарні. Кожен відчуває, в якому важкому стані перебувають зараз медичні заклади та наскільки необхідно їх зберегти в дієздатному вигляді.

Сільська влада, правління КСП постійно дбають про створення належних побутових умов жителям села. Проводиться газифікація Кувечичів, що особливо важко в теперішніх економічних умовах. Для опалення негазифікованих будинків завезено торфобрикети та дрова.

Як і в попередньому випадку, під постійним контролем знаходиться питання поповнення доходної частини бюджету. Своєчасно зібрано податок на землю та місцеві податки. От тільки розміри надходжень тут значно менші, а тому і вирішувати питання складніше.

Майже кожне село має притаманну йому чарівність та власні традиції. У Кувечичах люди особливо дбають про впорядкування своїх дворів, сільських вулиць та місць відпочинку. Під час проведення місячників по благоустрою висаджуються дерева і кущі, ремонтуються паркани, скрізь наводиться порядок.

В селі функціонує дитячий садок, де у гарних умовах виховується... 15 дітей. Демографічна ситуація знову явно тривожна. В дитсадку, як і в школі, повноцінне калорійне харчування. Працює банно-пральний комбінат, який утримується за кошти КСП. Останнього в селах області майже ніде не зустрінеш.

В Кувечичах відносно благополуччя селян тримається на їх працелюбності, єднанні в одну громаду, а особливо залежить від задовільного стану колективного сільськогосподарського підприємства, яке поки що відносно стабільне, вирощує районвані культури (особливо льон-довгунець) і не впало на коліна. Хоча необхідно відмітити, що становище КСП в частині його економічних показників напружене, триматись стає все важче.

Два попередні населені пункти знаходяться близько від обласного центру і, відповідно громадської думки, жити та працювати тут все-таки легше. Досить згадати хоча б колгоспні ринки в недалекому минулому, де можна було порівняно швидко і вигідно продати тваринницьку та рослинницьку продукцію з підсобного господарства і заробити непогані гроші. Свідки подібних сільських географічних пріоритетів - гарні будівлі на вулицях Количівки, Іванівки, Киїнки, автогаражі та легкові автомобілі на подвір'ях більшості їх мешканців. Колгоспи недалеко від обласного і провідних районних центрів теж були міцними, економічно стабільними, в технічному відношенні забезпеченими.

Чим далі від великих міст регіону, тим слабкішими виглядали колективні господарства, менш надійні та кваліфіковані були керівні і механізаторські кадри, на розбитих дорогах сіл проїжджала і ламалась занедбана техніка, узбіч їх стояли старі та давно неремонтовані хатини.

Окремі села-маяки в різних куточках області, наприклад с.Свердловка Коропського району, с.Наумівка Корюківського району, як виняток підтверджує правило, тільки підтверджували загальний стан речей.

Залежність ефективності підсобних господарств від їх географічних та транспортних переваг ми вже аргументували. Те ж саме доцільно зробити і щодо громадського сектора сільського господарства, де основні причини такого стану наступні:

1. Вища технічна озброєність "приміських" КСП - в минулі роки їм давалось більше техніки.

2. Кращі керівні кадри - сюди охоче їдуть молоді перспективні фахівці, тут вони залишаються працювати і жити, як говориться, на все життя.

3. Кращі соціально-побутові умови, а тому більше молоді залишається жити в селі.

Так колись було. Тепер на селі інша ситуація. Економічна безвихідь добралась майже до всіх сільськогосподарських підприємств незалежно від їх розташування. Низька купівельна спроможність населення міст та отримання ними дачних і городніх ділянок різко зменшили пропускну спроможність ринків, особливо щодо рослинницької продукції. Але все-таки, як мовиться в народі, чим ближче до сонця, тим тепліше.

При такому підході село Шабалтасівка Сосницького району тепло турботи держави та регіонального мегаполісу повинно зігрівати не дуже сильно. Воно і не гріє, а населений пункт все-таки тримається, сподівається пережити важкі часи.

Село має свою сільраду та сільгоспідприємство трохи більш як 10 років. Між тим його родовід йде із XVI століття, коли Шабалтасівка по черзі передавалась спершу чернігівському полковнику Дуніну-Борковському, потім гетьману Д.Апостолу, пізніше поміщикам Скоропадським. Відомі тутешні місця і цукровим заводом, який розміщувався на хуторі Наталівській, а ще ярмарками, що збиралися п'ять разів на рік.

У той час в Шабалтасівці масово вирощувались цукрові буряки. За радянських часів цю галузь сільськогосподарського виробництва визнали нераціональною, місцеве господарство стало спеціалізуватись на тваринництві м'ясо-молочного напрямку.

На сьогодні КСП має достатньо техніки, налагоджує переробку сировини, віддає борги по заробітній платі, в тому числі продукцією в натуральному виразі (в наші часи це вже можна охарактеризувати як значне досягнення).

У 1998 році зібрали врожай по 202 центнери картоплі, по 402 - кормових буряків, отримали по 353 цн зеленої маси кукурудзи. Врожай зернових нижчий, ніж у попередньому році, але його достатньо, щоб розраховатися з людьми і створити власну кормову базу. В господарстві на 100 га сільгоспугідь утримують 106 голів ВРХ, на кожну сотню корів одержали по 96 телят. Ці показники значно вищі, ніж має переважна більшість КСП Сосницького району.

До речі, на сторінках даного дослідження ми бачили урожаї кормових буряків і 200 цн, і 400 цн, і 1000 цн. Все залежить від рівня агротехніки в господарстві та пристосованості сучасних технологій до потенційних можливостей землі. Земля і клімат Чернігівщини завжди були сприятливими та йшли назустріч справжнім трудівникам. Наприклад, по 1000 цн кормових буряків збирають не на чорноземах півдня області, де рілля в основному заросла бур'янами, а в с.Лемеші Козелецького району, де бальність землі досить низька.

Ще два покоління тому, не маючи сучасних знарядь по обробітку ріллі, гербіцидів, пестицидів і мінеральних добрив, наші з вами земляки-поліщуки (вірніше, полісянки) за рахунок лише сумлінної праці та органічних добрив у тридцятих роках брали участь в русі "п'ятисотенниць", тобто отримували урожаї цукрових буряків по 500 цн з 1 гектара. Розпайовані сільськогосподарські підприємства, разом з фермерами та підсобними господарствами селян, до такої цифри, м'яко кажучи, не дотягують. Автор не за повернення до відсталого і важкого ручного обробітку землі, а за створення такої ситуації, коли ефективно сільськогосподарське виробництво було б вигідне як селянинові, так і державі в цілому.

Та повернемося до села Шабалтасівки. В КСП важко з фінансами, а тому своїми силами ремонтують трактори і автомашини. Колективну техніку тут не розпродують за безцінок, а зберігають, щоб якимось перебитись до кращих часів. У господарстві в задовільному стані знаходяться 25 тракторів, 20 вантажних автомобілів, п'ять збиральних комбайнів та інше.

Діє в селі фельдшерсько-акушерський пункт, в якому є все необхідне для першої допомоги. У цьому ж приміщенні знаходиться комплексний приймальний пункт, що надає деякі побутові послуги населенню.

В школі навчається 102 учні, а ще 5 років тому їх було майже 150. Старіє, вимирає село... Вчителі, як майже в кожному районі, працюють без зарплати. Чим може, школі допомагає КСП. А може він небагато - нагодувати учнів, забезпечити паливом, ще дещо. Але і це в нинішніх умовах вдається не скрізь.

Щоб не залишити село наодинці з бідами хоча б у організаційному і моральному відношенні, регіональна влада згадала про деякі методи роботи, що застосовувались в недалекому минулому, а потім були відкинуті як складові командно-адміністративної системи. Виявляється, даремно поквапились. Автор коротко охарактеризує лише деякі з них.

Відновлено правовий, економічний і професійний всеобуч кадрів самоврядних структур області. Навчання проводиться в Центрі підвищення кваліфікації державних службовців. Керівники регіону, провідні спеціалісти, науковці всебічно і предметно висвітлюють на

заняттях корінні проблеми сьогодення: правові й економічні основи, практичні завдання органів самоврядування, розподіл владних повноважень, принципи формування бюджетів і соціального захисту населення.

Весь навчальний процес спрямований на те, щоб максимально зорієнтувати сільського голову в нинішніх непростих реаліях, навчити працювати творчо і у взаємодії, озброїти конкретними знаннями - від основоположних конституційних засад до азів в організаційних зусиллях чи навіть в діловодстві. При цьому враховується, що значна частина сільських голів вибрана порівняно недавно.

Теоретична надбудова занять ґрунтується на живій повсякденній практиці, підкріплюється конкретними прикладами різнопланового характеру. Вистачає запитань та пропозицій, дискусій і полеміки на лекціях та практичних семінарах, на тематичних зустрічах тощо. Проводяться виїзні заняття безпосередньо у населених пунктах недалеко від обласного центру, які теж мають приносити деяку користь.

Гарною формою спілкування представників виконавчої влади стало проведення днів-приймальень облдержадміністрацій в різних районах з безпосереднім виїздом в села. На такі зустрічі в основному приїжджає голова облдержадміністрації із заступниками та керівниками основних відділів і управлінь. Робочий день розпочинається з відвідування населених пунктів і сільгосп підприємств району, ознайомлення з виробництвом, об'єктами соціальної сфери, закладами культури та освіти. Переваги такого методу спілкування очевидні. Жителі району мають змогу не витратити коштів і часу на поїздки до Чернігова, щоб вирішити певні життєві проблеми, висловити свої думки і пропозиції щодо соціального захисту людей прямо на робочому місці. Крім того, трудівники отримують можливість у неформальній обстановці поспілкуватися з керівником, ближче познайомитися з ним, побачити не тільки з допомогою засобів масової інформації, зорієнтуватися щодо розуміння керівником ситуації, мати враження про стиль поведінки, рівень ерудиції перших осіб регіону та інше. Як засвідчують численні відгуки учасників, такі зустрічі дають позитивні наслідки, покращують моральний клімат та знижують рівень соціальної напруги.

На завершення в райдержадміністрації підводяться підсумки виїздного дня-приймальні, де беруть участь представники не тільки обласної влади, а запрошуються районні і сільські голови рад, апарат районної ради і райдержадміністрації, керівники підприємств, організацій та установ.

День відкритого листа - колись популярна форма роботи органів влади і журналістів з трудівниками. Потім її трохи призабули, оскільки не дуже хочеться представникам влади виїжджати у сільські "глибинки" разом із журналістами, нехай і слухняними та економічно залежними. Адже наперед відомо, про що їх в основному будуть питати люди: про зарплату, ціни, майбутнє КСП, Чорнобильський фонд та інше. Відповідати важко - доходна частина бюджетів всіх рівнів порожня, підприємства стоять, фермерський рух не прижився, колективні сільськогосподарські підприємства розвалені. Але зустрічі потрібні, від людей не сховаєшся. Тому відновлення "днів відкритого листа" - позитивний фактор щодо інформативності та спілкування з громадою населених пунктів.

Знову почали приділяти увагу зверненням громадян. Особливо пожвавилася робота після прийняття Закону України "Про звернення громадян" та Указу Президента "Про заходи щодо забезпечення конституційних прав громадян на звернення". До відома населення районів через засоби масової інформації та з допомогою спеціальних афіш доводяться графіки прийому головами районних рад та держадміністрацій, керівниками відділів і управлінь, депутатами районної і обласної рад. Прийом відвідувачів проводять і в робочий час, і у вихідні дні. Люди також мають можливість звернутися в позаурочний час.

В деяких районах активно впроваджуються нові форми роботи з населенням. Так, щомісячно на зв'язок з ним по прямій телефонній лінії виходять завідувачі відділами районної ради та адміністрації, заступники голів, керівники правоохоронних органів. Немало людей зі своїми проблемами звертаються у виїзні приймальні, до складу яких входять спеціалісти ради та адміністрації.

За рік в районні органи влади з населених пунктів приходять від 1000 до 4000 листів по різних питаннях. Багатьох турбують громадські справи. Особливо непокоять занедбаність господарств, хід приватизації та багато іншого. Визначальна частина звернень - прохання надати матеріальну допомогу, скарги на несвоєчасну виплату заробітної плати і пенсій, нарікання на підвищення цін на комунальні послуги та часті відключення електроенергії. Вона досягає 90-95 відс. і навіть більше. Допомогти важко. Дійсна допомога може бути надана тільки після піднесення рівня економічних процесів у державі та її регіонах. Але все ж з людьми на

місяцях треба працювати так, щоб населенню було зрозуміло - їм намагаються в міру сил і можливостей надати допомогу.

Доцільно звернути увагу ще на деякі проблеми, що рідко звучать з владних трибун, але є реаліями щоденного життя на селі. Вони носять різноплановий характер і подані автором хаотично, а не в порядку глобальності чи важливості, оскільки незначних для селян питань зараз не існує і люди із сільської глибинки все-таки сподіваються, що колись вони стануть свідками покращення власної долі.

* Як тільки посутеніло і похолоднішало, розпочинаються відключення електроенергії в сільській місцевості. Спершу це поодинокі випадки, потім світло зникає щодня і якраз тоді, коли треба порати худобу, доїти корів на фермах та інше. Відключення завжди бувають несподіваними. Якщо вже влада не може толком пояснити, чому треба відключати електрику в сільській місцевості, наскільки це ефективно для електромереж України та що на цьому економлять, то хоч би було роз'яснено деякі інші речі. Наприклад, чому і в цьому випадку найбільше страждає село? Хто відповідає за незаплановане відключення електроенергії? Як заохочують тих, хто своєчасно розраховується за спожиту енергію? Невже так важко попереджувати громадян і організації про позапланові відключення, скажімо, через місцеве радіомовлення та інше.

* Більшість селян не поділяють намагань ліквідувати КСП і радгоспи. Колективні господарства забезпечують жителям, серед яких значну частину становлять люди пенсійного та передпенсійного віку, певний соціальний захист. Сьогодні держава не захищає їх від труднощів нашої економіки і соціальних негараздів. Селян цікавлять реформи, політичні та економічні новини. Вони із симпатією ставляться до фермерів і підприємців, але самі туди не поспішають. Селянин за останні кілька десятиріч звик, що держава кине гасло, заманить, а потім зіштовхне в прірву, в кращому випадку зламає та поб'є ініціативних. Так було з розподілом землі, який закінчився колективізацією і розкуркуленням. Так було із садибами та підсобними господарствами, де будинки зводились з матеріалів, кимось десь викрадених (селянин нічого не крав, але ж майже нічого офіційно і не продавалось), а худоба годувалась купленим у магазинах випеченим хлібом - це дешевше для селян, а собівартість продукції вони вміли рахувати завжди. Село уже на рівні рефлексів звикло до обману та лицемірства, а сьогоднішня державна політика тільки підсилює ці рефлекторні потяги і стремління. Тому якщо селяни і йдуть на реформи, то тільки у випадку, коли це дасть їм негайний прибуток чи вигоду. Звинувачувати їх не треба - ми маємо результат попередніх дій владних структур.

* Село потихеньку вимирає. Залишаються пусті оселі. В ряді випадків вони гарно виглядають, знаходяться недалеко від міст, стоять на заасфальтованих вулицях біля чудових куточків природи. Раніше їх в основному купували міські жителі. Зараз кількість реалізованого в такий спосіб житла різко зменшилася.

Значне зниження кількості проданих під дачі будинків пояснюється трьома основними причинами:

1. Впала купівельна спроможність населення, рівень життя. Люди не в змозі купити будинки, не мають на це коштів.

2. Подорожчання транспортних послуг, нестабільне автобусне сполучення, високі ціни на бензин для особистих автомобілів ускладнюють для жителів міст поїздки в села, де знаходяться придбані ними будинки.

3. В умовах інфляції люди, до яких перейшли в спадщину оселі, не бажають позбавлятися нерухомого майна, не вірячи в стабільність і надійність української гривні та побоюючись, що буде "заморожена" тверда іноземна валюта.

Ця ситуація негативно впливає на продовольче забезпечення жителів міст, прискорює постаріння пустих будинків в селах. Її можна вирішувати шляхом продажу будівель мігрантам з країн ближнього зарубіжжя, шукати інші шляхи виходу.

* Важливим резервом стабілізації поголів'я і збільшення м'ясних ресурсів області є закупівля худоби у населення. Худоба в селянських дворах є, але не всі продають її заготівельним організаціям і місцевим колективним господарствам. Селянин хоче відразу отримати гроші за тварину, яку дуже нелегко виростити, щоб потім віддати за півціни чи чекати, поки всі гроші "з'їсть" інфляція.

У тих районах, де працюють з населенням, зацікавлюють його у вирощуванні худоби, своєчасно розраховуючись за молодняк і молоко, заготівля йде активно.

У той же час спостерігається протилежна ситуація: окремі сільгосппідприємства занадто захоплюються реалізацією молодняка населенню. Це пояснюється просто - або колгоспу немає

чим платити людям зарплату, і він розраховується продукцією, або завчасно спродує молодняк, оскільки нічим його годувати взимку.

Недостатньо працюють в напрямку заготівлі продукції тваринництва підприємства облспоживспілки, а також м'ясопереробні комбінати та відгодівельні радгоспи області.

Зате, як завжди, не гаються сусідні регіони - м'ясокомбінати Сумської, Полтавської та Київської областей, що традиційно заготовляють на Чернігівщині значну частину молодняка у населення.

* У домашніх господарствах мешканців сіл стає все більше коней. Селяни самі роблять вози, сани, зброю, вміють майструвати навіть колеса. Господарі порають кіньми свої і сусідські городи, допомагають місцевим сільськогосподарським підприємствам (якийсь десяток років тому все було навпаки). Влітку вони косять траву і згрібають сіно, бо чимало хто придбав кінні косарки та гребки у тому ж таки колишньому колгоспі. На роботу в КСП теж їздять на власних конях - підвозять на ферму фураж, вивозять з приміщень гній. Колись ці функції виконували трактори та вантажні автомобілі, а тепер, оскільки худоби значно поменшало, можна справитись і чужими кіньми. Теж форма організації праці, тільки дуже нагадує первіснообщинну.

Взамін КСП виділяє сінокіс, дрова тощо. До речі, в самих господарствах коней та спорядження до них залишилось зовсім мало. Що то значить приватна власність і особиста зацікавленість, спрямовані у свій двір чи кишеню.

Подібним чином приватизовані (розібрані по цеглині) пустуючі ферми та інші приміщення господарств. Головним засобом механізації у питанні "тихої", "повзучої", "нічної" чи як її правильніше назвати прихватизації послужили власні коні селян. Що не кажи, кінь велика сила. Тільки як би ту силу та ще і направляти (разом з господарем) в розумне русло.

* В подальшому витримає той, хто не тільки виробляє сільськогосподарську продукцію, власне, сировину, але і освоїв її промислово переробку. В окремих випадках це можуть зробити селянин, фермер, колективне сільськогосподарське підприємство чи добровільне кооперативне об'єднання господарів. Є проблеми, для вирішення яких треба створювати або відновлювати міжгосподарські об'єднання, навіть йти на кооперацію кількох сіл району.

* На селі дуже розвинений один вид переробної промисловості - самогоноваріння. Пляшка горілки стала символом бартерного обміну ще задовго до наших псевдоринкових товарообмінних операцій і натуральної форми оплати. Щиро поважаючи козацькі звичаї, обряди і все інше, автор вважає, що боротьбу з цим злом треба проводити, оскільки воно призводить до масового пияцтва і деградації села.

* Жителі сіл приторговують на дорогах, особливо якщо це поживлені міжміські маршрути. Тут можна купити все, що завгодно - тваринницьку та рослинницьку продукцію, дари лісу тощо. Ніякого санітарного, радіологічного чи іншого контролю там, звичайно, немає і з позицій виконання вимог нормативних документів торгівля повинна бути заборонена. Тільки от рука писати таке не піднімається. Адже цей бізнес - один з небагатьох шляхів, щоб реалізувати потенціал власного підсобного господарства та отримати невеликі кошти для утримання сім'ї і дітей та внуків, що живуть у містах і числяться на непрацюючих підприємствах. Село тримається само, воно, як завжди у скрутні часи, допомагає вижити місту і державі в цілому.

Автор вважає за доцільне зупинитись на одному з питань, яке, на перший погляд, далеке від наших безпросвітніх злиднів і проблем. Закон України "Про місцеве самоврядування" окремою статтею передбачає використання місцевих гербів і прапорів, причому, не тільки для міських населених пунктів, але й для сіл, а також адміністративно-територіальних одиниць - областей і районів. Відносно сіл це цілком виправдано, оскільки стаття 14 Конституції України визначає, що "місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду кількох сіл - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції України".

З проголошенням української держави та розвитком системи місцевого самоврядування проблема геральдики поступово перетворюється в необхідність, викликає все більшу цікавість в українському суспільстві.

З 1990 року багато сіл стали використовувати свої символи. Особливо це стосується історичних місць, які з часом в силу різних причин втратили свій статус і перетворились у звичайні населені пункти.

Зараз в Україні нараховується майже 1350 міських поселень, більшість з яких взагалі не мало ніяких гербів, і біля 30 тис. сіл, об'єднаних майже в 10 тис. сільських рад. З них затверджену на місцевому рівні символіку, враховуючи невідмінену (у більшості випадків її і

не треба відміняти) емблематику за 1965-1990 р.р., має десь біля 500 населених пунктів. На створення нових символів і впровадження їх в життя необхідний тривалий перехідний період, протягом якого буде збережений існуючий порядок використання на печатях і бланках органів місцевого самоврядування Державного гербу України.

Разом з тим робота по впровадженню символіки, особливо сільської, виховує почуття патріотизму і любові до своєї малої батьківщини, сприяє підвищенню рівня історичних знань щодо пріоритетів села, в кінцевому рахунку є одним з факторів, який об'єднує людей навколо ідеї українського національного відродження.

Підсумовуючи інформацію відносно соціально-економічного становища в сільських населених пунктах, доцільно акцентувати увагу на наступних основних положеннях і пропозиціях.

1. В перспективі для реального вирішення питань пріоритетного розвитку села, придання процесам соціально-економічного розвитку незворотнього і неухильного характеру доцільно:

1.1. проводити політику прямих державних інвестицій у соціальну інфраструктуру села;

1.2. створити для всіх громадян рівні можливості по задоволенню побутових і культурно-освітніх потреб, що у свою чергу сприятиме припиненню міграційних процесів та покращенню демографічної ситуації через підвищення народжуваності;

1.3. направляти значні кошти на створення сучасної матеріально-технічної бази виробництва, в тому числі переробної промисловості, розробку новітніх вискоєфективних технологій для агропромислового комплексу;

1.4. використати досвід країн ринкової економіки щодо забезпечення рівності всіх форм власності та організації праці в сільськогосподарському виробництві, при цьому одночасно реально сприяючи кооперативним формам сільськогосподарського виробництва, які мають найбільшу ефективність праці та умови для використання сучасних технологій і високопродуктивних засобів обробітку ґрунту;

1.5. підтримати райони демографічної кризи та занепадаючі поселення, добитися в них прискореного розвитку виробничої і соціальної сфери, залучення населення активного працездатного віку на основі стимулювання переселення;

1.6. запровадити кредитування на пільгових умовах сільських сімей з неповнолітніми дітьми, пільгове оподаткування доходів неповних та багатодітних сімей, адресну допомогу молодим сім'ям у сфері соціального захисту та охорони материнства і дитинства, зокрема безкоштовне обслуговування дітей в дошкільних закладах, утримання в інтернатах і харчування в загальноосвітніх школах;

1.7. вжити заходи по відродженню хуторів, де є сприятливі умови для ведення сільського господарства;

1.8. підприємства системи агробізнесу та переробної промисловості, що створюються і діють в занепадаючих поселеннях, мінімум на три роки звільнити від усіх видів оподаткування;

1.9. розробити правові та економічні умови функціонування сільських поселень, які не є центрами сільрад;

1.10. забезпечити пріоритетність ролі науки у здійсненні аграрної реформи, подоланні фінансової та інвестиційної кризи, в техніко-економічному переоснащенні галузей агропромислового комплексу;

1.11. спрямувати науковий потенціал держави на створення умов щодо наближення агропромислового виробництва до передових науково-технічних розробок і технологій;

1.12. прискорити темпи спорудження в сільській місцевості шляхів, прокладки газо- і водопроводів, здійснити телефонізацію усіх населених пунктів;

1.13. виділяти довгострокові пільгові державні кредити для сільського житлового будівництва;

1.14. нарощувати обсяги соціально-культурного будівництва, при цьому особливу увагу приділяючи спорудженню фельдшерсько-акушерських пунктів і будинків-інтернатів для престарілих та інвалідів;

1.15. забезпечити розробку для кожного сільського району і населеного пункту генеральних планів їх забудови і розвитку об'єктів інженерного облаштування. Особливу увагу приділяти створенню належного архітектурного вигляду сіл, збереженню регіональних традицій і культурних цінностей, пам'яток архітектури, паркових, палацо-паркових та історично-культурних ландшафтів;

1.16. створити умови для відновлення на селі торгівлі і побутового обслуговування населення, залучити до цього підприємства і організації усіх форм власності. Особливу увагу

приділяти організації закладів торгівлі в селах, де вони були відсутні чи закрилися з якихось причин;

1.17. здійснювати обслуговування сільського населення шляхом надійного функціонування соціально-культурних закладів, запровадження нових форм надання послуг, підготовки кадрів спеціально для роботи в закладах, розташованих в сільській місцевості, встановлення додаткових пільг та заохочень для працівників соціальної сфери;

1.18. розробити навчальні плани, програми і посібники для сільських шкіл з урахуванням їх специфіки, в тому числі регіональної та національної. Передбачити відкриття нових типів шкіл, створення навчально-виховних комплексів типу “школа-дитсадок”, “школа-спортивна школа”, “школа-музична школа” тощо, а також мережі ліцеїв, гімназій, спеціалізованих інтернатів, в тому числі спортивних, для обдарованих дітей;

1.19. наблизити до місць проживання селян їх медичне обслуговування. Розвивати мережу лікарських амбулаторій і фельдшерсько-акушерських пунктів;

1.20. об'єднати сільське населення навкруг єдиної ідеї українського національного відродження;

1.21. консолідувати сили українського суспільства і направити їх на підтримку вітчизняного селянина-хлібороба, створення іміджу його пріоритетності, виключної важливості та єдиної сили, що може забезпечити піднесення і процвітання України.

2. Для призупинення руйнації села, стабілізації економічних і соціальних процесів хоча б на сьогоднішньому вкрай низькому рівні, щоб потім перейти до стадії розвитку відповідно п.1, потрібно:

2.1. припинити нав'язування псевдоринкових реформ на селі. На цьому етапі відпустити процеси реформування з-під державної опіки, дозволити їм просуватись логічним, неспішним, еволюційним шляхом;

2.2. підтримати всі види виробничої діяльності і всі форми власності та організації праці, якщо фінансові можливості відсутні, а організаційні не відпрацьовані, хоча б у моральному плані, зокрема через засоби масової інформації;

2.3. особливу увагу звернути на кадрову політику - сильні голова сільради та голова сільгосп підприємства, їх взаємовиручка і співпраця, наявність реального та перспективного резерву, теоретичне і практичне навчання кадрів та інше;

2.4. спрямувати зусилля сільських виконавчих органів на проведення ефективної бюджетної політики, особливо щодо наповнення доходної частини бюджету;

2.5. відновити роль громад, проводити сільські сходи по всіх важливих питаннях життєдіяльності населених пунктів;

2.6. роз'яснити селянам, що їх життєвий рівень і навіть існування залежить від того, як вони займаються самозабезпеченням, наскільки потужне, ефективне і комплексне у них підсобне господарство;

2.7. створити медичні заклади періодичного функціонування, організувати пересувні амбулаторії, стоматологічні кабінети, діагностичні лабораторії, особливо в селах, вражених Чорнобилем. На базі дільничних лікарень і лікарських амбулаторій створювати денні стаціонарні палати тимчасового перебування;

2.8. зберегти систему шкільних закладів, забезпечити в школах необхідний рівень навчання, умови для його проведення (підручники, навчальне приладдя, опалювані відремонтовані приміщення), а також, по можливості, безкоштовні обіди для дітей;

2.9. підтримати функціонування будинків для престарілих, організувати служби соціальної допомоги людям похилого віку і пенсіонерам. Своєчасно завозити їм паливо, орати городи та інше;

2.10. якнайшвидше відновити своєчасну виплату пенсій для людей похилого віку, а також постраждалим від аварії на Чорнобильській АЕС. Скоротити відставання по виплатах заробітної плати працівникам бюджетної сфери;

2.11. організувати заготівлю тваринницької і рослинницької продукції в селян шляхом своєчасної оплати, в крайньому разі через бартерний обмін на першочергові товари широкого вжитку;

2.12. забезпечити транспортний зв'язок сіл з районними, обласними центрами і залізничними станціями;

2.13. відновити вирішення питань підтримки в задовільному стані приміщень соціально-культурної сфери через ремонт методом народної толоки;

2.14. проводити роботу по зменшенню правопорушень на селі, пониженню рівня таких масових на сьогодні явищ, як крадіжки в громадському секторі виробництва, самогоноваріння, пияцтво тощо.

3. Держава повинна допомагати селу шляхом системного вирішення наступних проблем:

3.1. забезпечення реального права розпоряджатися результатами своєї праці;

3.2. встановлення еквівалентного товарообміну між містом і селом на основі паритету цін на їх продукцію;

3.3. зважена протекціоністська політика держави щодо селянина, яка повинна базуватися на загальноприйнятих у світі принципах захисту інтересів вітчизняного виробника шляхом регулювання експорту та імпорту;

3.4. пільгове кредитування на прикладі країн ЄС, де на підтримку сільськогосподарських виробників направляється біля 50 відс. інвестицій;

3.5. реальне впровадження в дію закону щодо пріоритетного розвитку села;

3.6. сприятлива для села передбачувана і довготривала податкова політика;

3.7. законодавче забезпечення всіх проблем життя та праці на селі;

3.8. розробка окремої концепції розвитку територій, постраждалих від Чорнобильської катастрофи. Неухильне виконання Закону України щодо статусу постраждалих від аварії, особливо в частині пільг та пенсійного забезпечення;

3.9. проведення реформи оплати праці, забезпечення зайнятості сільського населення та його соціального захисту через підвищення платоспроможного рівня працюючих;

3.10. здійснення оплати праці з урахуванням матеріальної зацікавленості та економічної відповідальності працівників у залежності від кінцевих результатів господарської діяльності, формування оплати праці за рахунок доходів, одержаних товаровиробниками в умовах розвитку ринкових відносин на між- та внутрішньогосподарських рівнях;

3.11. щорічна розробка на державному і територіальному рівнях програм по забезпеченню зайнятості населення в сільських місцевостях;

3.12. створення в районах спеціалізованих комунальних діляниць для виконання послуг по експлуатації і ремонту соціальної сфери та інженерних мереж в селах.

4. На рівні області і районів повинні проводитись енергійні заходи як перспективного, так і поточного характеру, які можна об'єднати у наступні групи:

4.1. організація виконання на регіональному рівні державних рішень, направлених на пріоритетний розвиток села та полегшення життя селян;

4.2. реалізація положень концепції розвитку регіону та "Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся";

4.3. підбір і підвищення кваліфікації кадрів на селі;

4.4. організація системи самозабезпечення продовольчими товарами та непродовольчою продукцією широкого вжитку на обласному і районних рівнях;

4.5. конкретні заходи, направлені на покращення фінансової ситуації;

4.6. реалістична науково обгрунтована розробка і жорсткий контроль за виконанням "Програм соціально-економічного розвитку відповідних територій";

4.7. використання вигідного геополітичного і транспортного розташування області, створення точкових вільних економічних зон, єврорегіонів, зон прикордонної торгівлі, спільних підприємств. Отримання права дилера і дистриб'ютера щодо торгівлі з Російською Федерацією та Білоруссю;

4.8. створення державних машинно-технологічних станцій в усіх районах області;

4.9. відлагодження централізованого збуту сільськогосподарської продукції селянами;

4.10. сприяння організації переробних підприємств на селі;

4.11. відновлення роботи філій промислових підприємств;

4.12. житлове будівництво через кредитування згідно методу, використаному в Белгородській області Російської Федерації;

4.13. сприяння створенню підприємств, кооперативів та інших форм по агросервісному обслуговуванню, посередницькій діяльності, які візьмуть на себе функції по заготівлі, переробці, реалізації продукції, матеріально-технічному забезпеченню та наданню інших послуг;

4.14. тісний контакт із жителями сільської місцевості через зустрічі-приймальні в селах, виїзні дні обласної і райдержадміністрацій, дні відкритого листа, своєчасне реагування на листи населення та інше.

5. В самих селах на цьому етапі першочергово потрібні згуртування в єдиній громаді та навколо своїх лідерів, праця по розвитку громадського виробництва чи всіх інших його форм і

напрямоків, розширення обсягів та різновидів підсобного господарства, заохочення підприємницької діяльності, збереження хоч би надбаного потенціалу шкіл, інших закладів соціально-культурної сфери та торгівлі, відновлення іміджу українського хлібороба.

Але без реалізації питань чотирьох попередніх пунктів пропозицій навіть ефективна діяльність селян щодо впровадження пункту 5 не може бути тим важелем, який підніме село. Вона тільки гальмує падіння, відтягує неминучу катастрофу.

До зміни ситуації здатне призвести тільки комплексне вирішення проблем, окремі з яких та шляхи виходу з кризи запропоновані автором в цій частині дослідження.

ПРОМИСЛОВІ ПІДПРИЄМСТВА

Відповідно “Закону про підприємства в Україні” від 27 березня 1991 року підприємство - основна організаційна ланка народного господарства держави. Це самостійний статутний суб`єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку. Підприємство має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням, а також знак для товарів і послуг.

В даному розділі ми зупинимось на акціонерних (відкритих і закритих), державних і колективних підприємствах, які мають давні господарчі традиції ще на терені Радянського Союзу (в тому чи іншому вигляді), значні виробничі фонди і кадровий потенціал. Що стосується невеликих, нещодавно створених підприємницьких структур, то це тема іншого дослідження.

Промислові підприємства - головна ланка вітчизняного товарного виробництва. Від стану справ у них багато в чому залежить загальна соціально-економічна ситуація в державі. Адже при ефективній та стабільній роботі цих колективів вирішуються важливі і багато в чому нерозривні між собою питання:

- * подальший розвиток самих суб`єктів господарської діяльності;
- * своєчасні і достатні виплати в бюджети різних рівнів для забезпечення всіх необхідних складових функціонування держави;
- * підвищення життєвого рівня та купівельної спроможності населення, що працює у виробничій сфері.

Останнє, в свою чергу, стимулює ринок попиту на товари і послуги, активізує збільшення обсягів виробництва, задіяння у праці працездатного населення держави та її регіонів. Маховик дієздатної економіки розкручується все сильніше, країна живе багатше, рівень соціальної напруги знижується, а заможність населення зростає. Дану “точку опори” з достатньою впевненістю можна віднести до основ економічної моделі ринкового типу, її бази чи фундаменту. Такий підхід ефективно використовують всі високорозвинені країни світу. На папері його періодично декларують і в Україні.

Розглянемо реальний стан справ деяких найбільших типових підприємств різних галузей виробництва Чернігівської області на даному етапі економічного розвитку. Причому, в основному візьмемо заводи галузей, пріоритетних для регіону, деякі з них у минулому монополісти на терені Радянського Союзу, а також ті, що мали стабільний фінансовий стан та перспективи розвитку.

Для початку дещо про розташування підприємств на Чернігівщині. Щільність і характер розміщення продуктивних сил тут досить незначні і мають деякі особливості. В основному виробництво концентрується у трьох промислових вузлах:

- * Чернігівський середньої потужності - м. Чернігів, смт. Куликівка, смт. Ріпки, с. Киселівка;
- * Ніжинський малої потужності - м. Ніжин, м. Носівка, смт. Лосинівка, с. Мрин;
- * Прилуцький малої потужності - міста Прилуки та Ічня, селища міського типу Варва, Ладан, Линовиця, Парафіївка і Мала Дівиця.

Назвемо основні складові деяких галузевих промислово-територіальних систем:

- * машинобудування - міста Чернігів, Ніжин, Прилуки, Бахмач, Носівка, Городня, смт. Ладан;
- * легка промисловість - міста Чернігів, Ніжин, Прилуки, Семенівка, Новгород-Сіверський, Остер;
- * нафто- і газовидобувна та переробна - місто Прилуки, смт. Варва, с. Гнідинці, території Прилуцького, Варвинського, Талалаївського, Срібнянського, Ічнянського та Бахмацького районів;

* лісова, лісопереробна і целюлозно-паперова - міста Чернігів, Городня, Корюківка, Ніжин, Новгород-Сіверський, Носівка, Остер, Прилуки, Семенівка, селища міського типу Добрянка, Ріпки, Холми;

* харчова - підприємства знаходяться практично в усіх містах та селищах міського типу області. Доцільно відмітити деякі її складові:

- цукробуряковий комплекс - Бобровиця, Парафіївка (Ічнянського району), Новий Биків (Бобровицького району), Носівка та Линовиця (Прилуцького району);

- льонопромисловий - Городня, Ріпки, Киселівка Чернігівського району, Куликівка, Козелець, Короп, Батурин Бахмацького, Іванівка Семенівського, Сядрине Корюківського районів та інші.

Така спеціалізація пояснюється особливостями в розміщенні населення, природних ресурсів, географічними і транспортними характеристиками регіону тощо. В значній мірі на щільність розташування об'єктів промислового виробництва впливали і суб'єктивні консервативні дії деяких керівників територіальних одиниць області. Як приклад, партійне керівництво Бахмацького району часів командно-адміністративної системи довгий час всіма засобами чинило опір будівництву у місті Бахмачі промислових об'єктів, оскільки це могло призвести до відтоку молоді із сільських місцевостей району і, як наслідок, до ослаблення його сільськогосподарського потенціалу. Таке бажання працювати не економічними, а суто жорсткими адміністративними методами, не мало під собою обґрунтованого та логічного підґрунтя. Молодь почала виїжджати до міста Конотоп Сумської області, що знаходиться поряд і де були створені умови для праці та проживання. Тим самим в результаті псевдопатріотичних непродуманих дій місцевого масштабу область отримала наступні складові:

* погіршення демографічної ситуації та економічного потенціалу;

* розвиток сусідньої Сумщини, її несподівана пріоритетність за рахунок послаблення Чернігівського регіону;

* нереалізовані можливості по прискореному розвитку міста Бахмача, що має вигідне географічне і особливо транспортне розташування.

Стан підприємств області на кінець 1996 року можна охарактеризувати даними таблиці.

Кількість підприємств, які знизили обсяги промислового виробництва по містах і районах в 1996 році порівняно з попереднім періодом, тис. грн.

№ П/П	Показники Райони	Кількість підприємств	Кількість підприємств, які знизили виробництво	В % до загальної кількості підприємств	Зниження обсягу виробництва з початку року
1	2	3	4	5	6
1.	По області	280	208	74,3	- 296822,1
2.	м. Чернігів	60	47	78,3	- 104597,8
3.	Деснянський район	19	17	89,5	- 31245,2
4.	Новозаводський район	41	30	73,2	- 73352,8
5.	м. Ніжин	14	12	85,7	- 15625,9
6.	м. Прилуки	26	20	76,9	- 26283,0
7.	Бахмацький район	10	8	80,0	- 11573,4
8.	Бобровицький район	6	4	66,7	- 5754,5
9.	Борзнянський район	8	5	62,5	- 1134,5
10.	Варвинський район	4	3	75,0	- 1987,2
11.	Городнянський район	9	8	88,9	- 3536,0
12.	Ічнянський район	9	6	66,7	- 7258,8
13.	Козелецький район	11	9	81,8	- 4739,2
14.	Коропський район	8	8	100,0	- 1524,8
15.	Корюківський район	11	8	72,7	- 4233,4
16.	Куликівський район	4	3	75,0	- 2040,8
17.	Менський район	11	9	81,8	- 6380,1
1	2	3	4	5	6
18.	Ніжинський район	8	3	37,5	- 1901,2
19.	Н.-Сіверський район	10	6	60,0	- 4329,2
20.	Носівський район	5	3	60,0	- 2278,1
21.	Прилуцький район	11	10	90,9	- 53496,0
22.	Ріпкинський район	12	6	50,0	- 5129,7
23.	Семенівський район	9	7	77,8	- 2705,0
24.	Сосницький район	7	4	57,1	- 1199,3
25.	Срібнянський район	5	4	80,0	- 1056,1

26.	Талалаївський район	3	2	66,7	- 2307,9
27.	Чернігівський район	7	5	71,4	- 14977,0
28.	Щорський район	7	4	57,1	- 1100,1

З її показників напрошуються невтішні висновки:

1. Тільки четверта частина підприємств області втрималася на досягнутому рівні чи дещо покращила його. Решта продовжує стрімко падати вниз.

2. Зменшення обсягів виробництва підприємств у містах Чернігові (78,3 відс.), Ніжині (85,7 відс.) та Прилуках (76,9 відс.) перевищує середньообласний рівень. Між тим, тут знаходяться найбільш багаточисельні та потужні суб'єкти господарської діяльності.

3. З початку року різко знизилась загальні обсяги виробництва промислових підприємств області - на 296,8 млн. грн.

4. В регіоні немає жодної територіальної одиниці, де падіння обсягів виробництва відбулось би менш ніж на половині підприємств.

5. У Коропському районі знизили міру реалізації промислового потенціалу всі суб'єкти господарської діяльності, що займаються виробництвом.

У свій час держава та її територіальні складові продекларували перехід на ринкові відносини і конверсію підприємств військово-промислового комплексу як реальний та швидкий шлях нарощування випуску товарів народного споживання і задоволення попиту населення на цю продукцію. Дійсно, в державі і, зокрема, на Чернігівщині, завжди відчувалась їх недостатність та низький рівень якості. Особливо це стосувалось непродовольчої групи Т.Н.П.

Розглянемо, як змінилась реальна ситуація в подальшому. Для прикладу візьмемо 9 місяців 1997 року.

Кількість підприємств, що знизили виробництво товарів народного споживання по містах і районах за січень - вересень 1997 року порівняно з аналогічним періодом 1996 року, тис. грн.

№ п/п	Показники Райони	Кількість підприємств	Кількість підприємств, які знизили виробництво	У відс. до загальної кількості підприємств	Зниження обсягів виробництва з початку року
1	2	3	4	5	6
1.	По області	253	164	64,8	- 81039
2.	м. Чернігів	53	30	56,6	- 19896
3.	Деснянський район	18	9	50,0	- 4356
4.	Новозаводський район	35	21	60,0	- 15540
5.	м. Ніжин	15	8	53,3	- 3007
6.	м. Прилуки	22	14	63,6	- 3190
7.	Бахмацький район	9	8	88,9	- 7021
8.	Бобровицький район	5	3	60,0	- 3789
9.	Борзнянський район	8	5	62,5	- 503
10.	Варвинський район	3	3	100,0	- 560
11.	Городнянський район	8	2	25,0	- 416
12.	Ічнянський район	8	4	50,0	- 1462
13.	Козелецький район	8	5	62,5	- 1702
14.	Коропський район	8	5	62,5	- 1633
15.	Корюківський район	10	5	50,0	- 558
16.	Куликівський район	3	3	100,0	- 128
17.	Менський район	12	7	58,3	- 3220
18.	Ніжинський район	8	6	75,0	- 5377
19.	Н.-Сіверський район	10	8	80,0	- 7027
20.	Носівський район	4	3	75,0	- 4755
21.	Прилуцький район	10	8	80,0	- 4585
22.	Ріпкинський район	11	8	72,7	- 1089
23.	Семенівський район	7	4	57,1	- 281
24.	Сосницький район	5	5	100,0	- 896
25.	Срібнянський район	4	4	100,0	- 375
26.	Талалаївський район	2	2	100,0	- 246

1	2	3	4	5	6
27.	Чернігівський район	10	6	60,0	- 7512
28.	Щорський район	6	5	83,3	- 618

Ситуація в галузі виробництва товарів народного споживання в значній мірі нагадує стан справ щодо загальних обсягів промислової продукції, а саме:

1. Майже дві третини підприємств (64,8 відс.) зменшили обсяги виробництва.

2. Немає такого району, де випуск товарів народного споживання знизили б менш ніж половина колективів.

3. У Варвинському, Куликівському, Сосницькому, Срібнянському і Талалаївському районах відсутні підприємства, які хоча б утримались на попередньому рівні по даному показнику.

4. Загальне падіння випуску продукції за 9 місяців року склало більш ніж 81 млн. грн.

5. Запевнення державних та регіональних органів влади щодо збільшення виробництва ТНП залишилися тільки деклараціями. За зрив запланованого ніхто не звітував і відповідальності не поніс.

Падіння обсягу випуску продукції та зростання збитковості підприємств продовжувалось і в 1997 та 1998 роках. Щоб утаїти інформацію від науковців та широкого загалу, у статистичних збірниках за відповідний період розпочали надавати не річні показники, а стан справ ... за останні два місяці. От тільки б від такого лукавства та ще соціально-економічне становище регіону і його окремих складових покращувалось.

Перейдемо до стану справ та перспектив розвитку окремих підприємств різних галузей, форми власності і підпорядкування, в минулому виключно державних.

Розпочнемо з Чернігівського експериментального оптико-механічного заводу (таку назву він мав дещо раніше). У доперебудовний період він був підпорядкований Міністерству оборонної промисловості СРСР і випускав продукцію високої якості та надійності, що відносилась до номенклатури Держплану Радянського Союзу, забезпе-чувалась фондовими рознарядками на матеріали і комплектуючі вироби та мала гарантований збут.

Значне бюджетне фінансування, пріоритетність і престижність галузі, пристойна заробітна плата членів колективу і, з іншого боку, висока міра відповідальності та строкова дисципліна, постійна турбота про підвищення кваліфікації - все це було характерне для даного та подібних заводів. А ще впевненість у необхідності роботи для держави, у завтрашньому дні.

Прийшли інші часи. Не стало Радянського Союзу, а з ним і всесоюзного міністерства. Завод перейшов у підпорядкування Укрмінмашу. Його продукція перестала користуватися попитом на внутрішньому ринку, Російська Федерація теж намагається уникнути розміщення своїх військових замовлень в Україні, та і коштів для розвитку військово-промислового комплексу має недостатньо - там наступила економічна криза і почали стрімко падати обсяги виробництва. Для колишніх підприємств оборонних галузей розпочалися важкі часи. Оптико-механічний завод не був виключенням. Настав час приймати рішення як виходити із становища.

Підійшов тепер уже далекий 1994 рік. В той період на рівні держави основними складовими майбутнього економічного процвітання були визначені приватизація і залучення інвестицій. До речі, автор в принципі не проти такого підходу при умові його поступового і поетапного впровадження, поміркованості, реалістичності та обов'язкових планових важелів впливу. Всі вказані складові, на жаль, не виконуються. Між тим, через п'ять років, що минули, в Україні на державному та регіональному рівнях із наполегливістю, гідною кращого застосування, все ще виголошують гасла (а пора б уже надати наукове обґрунтування та виробити відповідну концепцію) та наполягають на приватизації і інвестиціях, як панацеї від усіх бід та негараздів. При цьому ніхто не звертає уваги на таку "дрібницю", як механізм реалізації прийнятого стратегічного рішення і управлінську волю при його впровадженні. Цей механізм дуже складний, і навіть одна несвоєчасно включена чи недоцільно залучена складова може призвести до провалу всього проекту, що і буде показано в подальшому.

Але повернемося до ситуації на оптико-механічному заводі. В 1994 році йому запропонували стати акціонерним товариством. Акціонування мало бути проведено шляхом некомерційного конкурсу і придбання частини акцій ефективним інвестором. Інвестиції прагнула вкласти фірма "Маду-ФС". Здавалось, сама ідея заслуговувала на увагу, тим більш, що інвестування та приватизація проводились під егідою Чернігівського регіонального фонду Держмайна, який мав подбати про державні інтереси. По суті, це єдиний в області (а на рівні держави в Україні) орган, який наділений повноваженнями при проведенні приватизаційних процесів. Саме він повинен забезпечити позитивні соціально-економічні наслідки при зміні форми власності суб'єкта господарської діяльності. Інакше не варто і город городити.

Фірма "Маду-ФС", на перший погляд, теж викликала довіру. Вона була заснована у Чернігові наприкінці 1992 року науковцями, які спочатку працювали при Чернігівському технологічному інституті. Головний напрямок роботи - впровадження у виробництво нового штучного каміння, вдосконалення його промислової технології. Вироблені з цього каміння намисто, шкатулки, високоякісні письмові прилади мали гарний вигляд і викликали цікавість в Україні та за її межами. У російських колег-науковців закупили ліцензію, розпочалась праця по вдосконаленню технології та

маркетингові дослідження щодо ринків збуту. Через відсутність власних потужностей фірма почала розміщувати замовлення на оптико-механічному заводі. Пропозиції по взаємному співробітництву були з вдячністю прийняті незавантаженим підприємством, технологія і обладнання якого дозволяли обробляти декоративне каміння. Співпраця почала давати, на перший погляд, вагомі результати. Вироби “Маду-ФС” потрапили і були з достатньою увагою представлені на міжнародних виставках в Італії та Арабських Еміратах.

Для подальшого розвитку виробництва фірма отримала невеликий пільговий кредит від Інноваційного фонду. Необхідно було йти далі, нарощувати виробництво, створювати імідж підприємства та його продукції, намагались оперативно і наполегливо вести роботу по закріпленню в поки що порожній ніші даних декоративних виробів. Вкладати інвестиції у будівництво не було потреби, та і коштів, до речі, теж не було. Але ж навкруг безліч незадіяних підприємств військово-промислового комплексу з їх унікальним обладнанням, у тому числі все той же оптико-механічний завод.

Інноваційний фонд, після виконання фірмою “Маду-ФС” умов по першому інноваційному кредиту та проведення поглибленої експертної оцінки, запропонував нові інвестиції, достатні для розробки теми, що мала, як тоді вважалось, державне значення.

Тоді і виникло рішення про участь у приватизації заводу. Був розроблений бізнес-план, фірма виграла конкурс і уклала договір на купівлю 39,94 відс. акцій. З часом кількість цінних паперів досягла більше 60 відс. і фірма стала фактичним власником досить потужного та високо-технологічного заводу.

Здавалося б, в області ефективно вирішена проблема перепрофілювання одного з підприємств військово-промислового комплексу. Були знайдені перспективний напрямок виробництва, інвестиційні можливості для проведення реструктуризації, міжнародні ринки збуту продукції, молоді, високоосвічені та енергійні науковці-власники, які впроваджували свої ідеї безпосередньо у промислові технології. Але в цих, на перший погляд, очевидних перевагах бачились і проблеми, ладні згубити в цілому дуже цікавий проект:

1. Ринки збуту та незадіяна ніша в світовому розподілі торгівлі декоративним камінням були отримані надто швидко і просто. Між тим у світі все давно розподілено. Кожен перерозподіл досконало готується, кожен міліметр світового простору завойовується роками. Компліменти, отримані на міжнародних виставках, ще не означають великих та швидких успіхів у зовнішньоекономічних відносинах і реалізованих експортних можливостей підприємства. В інформації фірми “Маду-ФС” було більше мрій і бажань, ніж дійсного відчуття реальності.

2. Науковці, що виграли некомерційний конкурс, отримали колектив значної чисельності у важкій для того ситуації (а інакше і конкурс не був би потрібний). Між тим вони не мали досвіду управлінської та виробничої діяльності, а також часу і бажання для його набуття. Їх заповнило відчуття швидкого незаперечного успіху.

3. Інноваційний фонд обіцяного пільгового кредиту не дав, оскільки відповідно постанови уряду кошти пішли на погашення заборгованості по заробітній платі шахтарям. Миттєві інтереси владних структур держави в черговий раз переважили необхідність роботи на перспективу. В подальшому теж були відповідні запевнення, але завжди заважала якась нова, обов'язково невідкладна і першочергова проблема. Так продовжувалось чотири роки. Інноваційний фонд в Україні, зокрема в Чернігівській області, за цей час взагалі дуже рідко використовувався на потреби, для вирішення яких він був створений - впровадження новітніх технологій, випуск експортоспроможної та імпортозамінюючої продукції тощо.

Якщо дві перші проблеми ще можна було в якійсь мірі подолати, враховуючи обопільну зацікавленість власників і колективу заводу, то без реальних інвестицій зрушити справу з місця не бачилось за можливе.

Між власниками та колективом виникли непорозуміння, які з часом переросли у взаємну недовіру, інтриги, звинувачення, а потім в ненависть. Пішли скарги в прокуратуру та арбітражний суд щодо невиконання інвестором своїх зобов'язань. Завод не працює і фактично доведений до банкрутства. Кількість робочих місць скоротилась із 300 до 100. Заробітна плата не виплачується з 1996 року на протязі більше двох років. Підприємство не має водопостачання і опалення в зимовий період.

Можна ще довго говорити про “нове українське каміння” і його великі перспективи. Тема ця дійсно цікава. Можливо через 10-15 років і розпочнеться серійний випуск продукції, яка принесе заводу та Чернігівщині визнання і хоч би порівняне фінансове благополуччя. Але працівникам заводу треба щодня мати роботу і отримувати платню, щоб забезпечувати сім'ї. Вождь минулої епохи неспроста говорив щодо програми-мінімум і програми-максимум. Програма-максимум у фірмі “Маду-ФС” є, а от план першочергових і невідкладних дій відсутній.

Ситуація, яка склалася на відкритому акціонерному товаристві “Ексом” (так тепер називається експериментальний оптико-механічний завод), багато в чому відображає проблеми, що на сьогодні існують по відношенню до вітчизняних виробничих підприємств у державі та її регіонах:

- * нечіткість законодавства щодо шляхів і методів проведення приватизації;
- * некомпетентність і відсутність поглибленого підходу до справи в арбітражних судах;
- * невиконання державою своїх зобов'язань щодо промислових підприємств, які приватизуються;
- * недостатній контроль за проведенням приватизації та виконанням всіх рішень відносно об'єкта, який було приватизовано, з боку Фонду державного майна і його регіональних відділень.

Ладанський завод “Пожмашина” боровся з негараздами ще більш гучно і безкомпромісно. Та і положення зобов'язувало - в минулому це єдиний завод протипожежних машин на весь неосяжний Радянський Союз. Таким же єдиним виробником галузі він залишився і в Україні. Здавалося б, використовуй всі переваги монополіста, май свій ринок збуту, диктуй ціни та укріплюй фінансове становище, а якщо хочеш, то і соціальну базу розбудувуй - тільки і проблем.

Приблизно так було в доперевбудовні часи. Більш ніж 3000 чол. працювали на заводі, єдиному значному підприємстві в смт. Ладані Прилуцького району. Колектив заводу був дружним, кваліфікованим і бойовим, що особливо наочно проявилось на початку 90-х років. Соціальна сфера, яка утримувалась заводом, відповідала нормативним вимогам. Підприємство виконувало всі державні плани і замовлення.

На початку 90-х років “Пожмашину” очолив енергійний і знаючий керівник. Саме в цей час у новоствореній державі Україна розпочалися безкінечні нововведення та перетряски структури міністерств і їх складових, а також підлеглих організацій. Завод передали у підпорядкування ... Міністерству внутрішніх справ. Напевно державі набридло, що підприємство працювало як рівний партнер, вимагало виплати коштів за поставлені на адресу підвідомчих МВС протипожежних частин машини - вже тоді розпочалися неплатежі бюджетних організацій по своїх боргових зобов'язаннях.

Нове міністерство, якому були незрозумілі проблеми заводу (та і як може силова структура займатись питаннями управління виробництвом), вирішило розпочати свої керівні дії із ... заміни непоступливого керівника. Для цього в Ладан була направлена комісія, прибули повноважні представники МВС з наказом про звільнення директора. Автор, який в той час працював заступником голови облдержадміністрації по економіці і був направлений представником президента в області В. Мельничуком, щоб на місці розібратись в ситуації та прийняти рішення, до цих пір в деталях пам'ятає ту атмосферу оптимістичної непокірності (не віддамо директора!), яка панувала в селищі, заповнений Палац культури, віру людей в те, що на чолі з вибраним ними керівником колектив здолає всі труднощі. Директора ми тоді спільними зусиллями “знизу і зверху” відстояли.

Але прийшли нові суворі будні. Завод, який ще донедавна поставляв продукцію більш як в 20 країн світу, став переживати величезні труднощі. В 1994 році він працював усього 111 днів з 258 за графіком. У першому кварталі 1995 року довелося перейти на чотириденний робочий тиждень з шестигодинним робочим днем. Причина одна - замовники, що в основному перебувають на бюджетному утриманні, не мають грошей. В 1994 році Головне пожежне управління МВС, яке довгий час було основним споживачем, оплатило лише 17 з 1465 попередньо замовлених пожежних машин, а в 1995 році - жодної. Причому, це відбувається в той час, коли положення з пожежною технікою у народному господарстві катастрофічне і вона давно не оновлюється.

Станом на кінець 90-х років завод освоїв більше двадцяти моделей пожежних машин - для боротьби з пожежами в населених пунктах, лісовими і нафтовими пожежами, в умовах атомної катастрофи та інші.

Маркетингові пошуки керівництва заводу, висока якість його виробів були помічені за кордоном, у країнах дальнього зарубіжжя.

Завод нагороджений мексиканським міжнародним призом Діамантовою Зіркою Якості “Профі”, який присуджується компаніям, що змогли протистояти зростанню інфляції, податків і конкуренції, зміцнили свій імідж в обслуговуванні та якості продукції. В Парижі отримано ще одну відзнаку - Диплом за комерційний престиж у галузі промислового виробництва, торгівлі і сфери послуг. Завод “Пожмашина” - член міжнародної організації “Клуб лідерів торгівлі”, яка об'єднує багаточисельні фірми на всіх континентах. Враховуючи вищезазвані зусилля і перемоги, він має право безкоштовно рекламувати свою продукцію у журналі “Світовий ринок”, а назва заводу назавжди занесена до спеціального довідника “Хто є хто”.

Підприємство намагається робити не тільки машини, але і протипожежне обладнання та комплектуючі до нього. Так, був освоєний і пущений на конвеєр насос для пожежної машини, що не поступається закордонним аналогам та багато в чому переважає свого попередника, який до цього підприємство було вимушене закуповувати.

В 1995 році розроблена “Державна програма забезпечення пожежної безпеки на 1995-2000 роки”, яка набула сили після затвердження Кабінетом Міністрів. Завод, як основний виробник пожежної техніки в Україні, участі у створенні програми не брав. Між тим, документ заслуговував гострої критики за відомчий підхід, некомпетентність, відсутність уваги до вітчизняного виробника цієї продукції. Назвемо деякі з його недоліків:

1. Згідно з програмою, на “Пожтехніці” планувалось будівництво ливарного цеху, який необхідно споруджувати за селищем, що потребує великих капіталовкладень і бачиться далеко не першочерговою проблемою заводу і галузі.

2. На заводі передбачається спорудження деревообробного цеху, в той час як діючі потужності завантажені менш ніж на 10 відс.

3. Планується будівництво в Мелітополі цеху по випуску пожежних насосів, якими ладанське підприємство може забезпечити не тільки Україну, але і всі потреби країн Співдружності Незалежних Держав.

4. Відповідальною за всі ці споруди була призначена не державна, а комерційна структура концерн “Укрпожсервіс”, із складу якого “Пожмашина” вийшла ще у 1993 році, оскільки концерном сповідувалися не рівноправні і партнерські відносини, а вузьковідомчий підхід та першочергові комерційні інтереси.

Чого тільки не перепробував завод. Одним з реалізованих проектів стало виробництво цистерн для перевозки води в умовах жаркого клімату країн Середньої Азії. В Кабінеті Міністрів досягли домовленості, що цистерни включаються в державне замовлення і відправляються у вигляді оплати за отриманий Україною туркменський газ. Туркменська сторона охоче пішла на підписання такої угоди. Україна отримала газ, Туркменія - автоцистерни, а от керівництво заводу ще довго оббивало пороги, дошукуючись оплати за відгружену продукцію. Грошей у держави як завжди не було, оплата постійно затримувалась.

Пізніше розробили проект, який передбачав заміну непридатного для подальшої експлуатації обладнання на автомобілях, що у свій час створені на ладанському підприємстві, а нині знаходяться на балансі обласних управлінь пожежної охорони і вже давно вичерпали передбачений технічною документацією ресурс. Кількість таких машин в Україні перевищує 1000 шт. Подібний варіант співпраці можливий і з іншими країнами СНД, особливо з Російською Федерацією та Білоруссю, а це збільшує обсяги робіт ще десь у 5 разів. Попередня вартість такого переобладнання на 75 відс. нижча від ціни на новий автомобіль. Для закупівлі матеріалів і комплектуючих заводу потрібне державне фінансування в обсязі біля 5 млн. грн. Кошти потім будуть повернені при розрахунках за вартість переобладнаного транспорту. Але держава не вбачає за доцільне підтримати виробника, а заодно вирішити проблеми пожежної безпеки своїх міст і сіл.

Не просувається вперед і питання збереження ринку Російської Федерації (в першу чергу) та інших країн СНД для збуту української протипожежної техніки, підписання відповідних угод щодо взаємного співробітництва на довготривалій основі.

Завод, який в повному розумінні працює на державу, ще нещодавно був флагманом машинобудування, має здоровий і кваліфікований колектив та енергійного і шанованого ним директора, пропонує все нові і нові шляхи вирішення проблем, має досягнення та міжнародне визнання, не отримав реальної державної підтримки, станом на 1998 рік знову майже зупинений.

Розглянемо ситуацію на Чернігівській ТЕЦ, яка в значній мірі забезпечує життєдіяльність області та обласного центру, його фізичних і юридичних осіб. Чернігівська теплоелектроцентраль ось уже майже 40 років надає людям та підприємствам електричний струм і тепло. Її потужність 210 мегаватт, вона включена в єдину енергосистему України. Третина електроенергії, що одержує область, виробляється на ТЕЦ. Тепло від неї отримують 40 відс. жителів м. Чернігова, а також такі підприємства як “Чексіл”, “Хімволокно”, “Чернігівводна” та інші.

Станом на початок 1999 року ситуація в енергетиці України критична, і Чернігівська ТЕЦ не є винятком. Її потужності задіяні не повністю. На 1 грудня 1998 року “Облтеплокомуненерго” заборгувало за спожите тепло 27 мільйонів гривень, за отриману електроенергію борг споживачів складає 13 мільйонів гривень.

ТЕЦ відчуває гостру нестачу коштів не те що на перспективні проекти, ремонт обладнання чи устаткування, заробітну плату колективу (а це теж необхідно), а на першочергові технологічні потреби - закупівлю вугілля, мазуту, газу для подальшої роботи. На розрахунковому рахунку в банку знаходиться величезна картотека.

Між тим, ситуація з паливом дуже важка. В 1997 році був повністю використаний, а в наступному не поповнений державний резерв вугілля. Уряд дав відстрочку на повернення резерву на 5 років. Словом, документально все оформлено правильно, але для забезпечення стабільності роботи

стратегічного підприємства, уникнення несподіваних та критичних ситуацій, адекватного реагування на них цей запас конче необхідний і його потрібно відновити найближчим часом.

Вугілля на потреби поточного періоду завозиться несвоєчасно і ТЕЦ стабільно має проблеми з його розгрузкою та складуванням. Так, в 1998 році вдалося домовитися про відвантаження на адресу електростанції вугілля в борг із шахтарями Луганської області тільки в листопаді. Всім відомо, що в цей час в Україні протягом кількох останніх років стоять сильні морози. Ситуація повторилася і в даному випадку. Після попередніх дощів і морозів вугілля змерзло, чим значно ускладнювалось його розвантаження. Своїми силами ТЕЦ справитися не змогла - допомагали інші підприємства та організації м. Чернігова.

За вугілля підприємство частково розраховалось шляхом бартерного обміну рудстійкою та продуктами харчування, зокрема картоплею голландських сортів. Потім треба було розраховуватись з тими, хто віддав продукцію на обмін. Наприклад, по картоплі ситуація наступна: пройшло півроку, а розрахунки склали ледь більше 20 відс. До того ж, картоплю теж відправили пізно і вона частково померзла, а тому постачальник, споживач та залізниця сперечаються і шукають винного. Наростає заборгованість та вал взаємних претензій.

Крім вугілля для роботи станції необхідні мазут і газ. Запаси мазуту майже відсутні. Газ одержується від регіонального підприємства "Чернігівнафтогазгеологія", яке має свердловини в Полтавській області, але за нього теж наростає заборгованість. Немає проблем з пропозиціями щодо пального, але немає і коштів.

При недостатніх запасах палива, аби уникнути повної зупинки, ТЕЦ вимушена економити. Тому коли за нормальних умов раніше подавалась вода температурою 120 градусів, то в 1998 році - лише 80. При посиленні морозів ситуація значно ускладнюється. До того ж ще і тиск у газопроводах падає, оскільки різко зменшується подача газу. Необхідно завершити будівництво ГРС-3 на околиці обласного центру, розпочате ще в перебудовчі роки, але фінансування об'єкту не проводиться.

Старіє і зношується обладнання, його все важче приводити в стан готовності. Давно назріла необхідність капітального ремонту та реконструкції. Відтягувати не просто небажано, а небезпечно.

Енергетику охопив процес приватизації. Своє негативне відношення з приводу приватизації стратегічних галузей та монополістів автор вже висловлював. На щастя, ТЕЦ поки що приватизації не підлягає. Втім, приватизується "Чернігівобленерго", структурним підрозділом якого вона раніше була. Тому підприємство вийшло зі складу "Чернігівобленерго" і перейшло в комунальну власність м. Чернігова. Але ж якраз бюджетні організації міста та підприємства, що знаходяться на його території чи в підпорядкуванні, і не розпачуються за спожиті тепло та електроенергію. Тому не виключений адміністративний тиск виконавчої влади на керівництво ТЕЦ. Об'єктивно ситуація такого підпорядкування напрошувалась, виходячи з надзвичайного стану в енергопостачанні. Разом з тим, як працювати колективу, коли він затиснений в лещата жорсткого адміністрування, а навколо розгулялась псевдоринкова стихія безвідповідальності і неплатежів.

На фоні глобальних негараздів відійшла на другий план проблема, що не була вирішена за весь час роботи електростанції - місцезнаходження зберігання золівдвалів. За кілька десятків років золівдвали заповнили всі площі. Їх нікуди дівати. Це знову-таки загрожує зупинкою підприємства. В 1994 році розпочалось будівництво заводу по виробництву із вугільної золи будівельних матеріалів, яке припинилось через відсутність фінансування. Та і попит на майбутню продукцію передбачається недостатній через загальну кризу економіки і зупинку будівельного комплексу регіону.

ТЕЦ передані ставки-накопичувачі ВАТ "Чернігівводна". Тепер є місце для складування відходів, але воно знаходиться за 8 кілометрів від підприємства. Це додатковий транспорт, фінансові витрати. Перелік проблем можна продовжувати.

Чернігівська ТЕЦ - державне стратегічне підприємство, але в умовах економічної та управлінської кризи в державі і регіоні йому також не приділено достатньої уваги. Та це і важко зробити, оскільки електростанція є тільки ланкою єдиного народногосподарського ланцюга, що тріщить по всіх своїх складових.

Гнідинцівський завод по стабілізації нафти, який розташований у Варвинському районі, довгий час був оазисом благополуччя в підірваному народногосподарському комплексі регіону. Він підносив економіку району, надавав поштовх для стабілізації фінансових процесів Чернігівщини в цілому. Достатньо сказати, що у формуванні бюджету області відрахування цього підприємства сягали 20 відс.

Видобуток нафти на варвинських землях розпочався ще в 1961 році. Для її переробки був побудований завод, де станом на 1998 рік працювало більше тисячі чоловік. Він щорічно переробляє майже 150 тис. тонн широкої фракції легких вуглеводнів, 300 мільйонів кубічних метрів природного та попутного газу. Коли зменшилась кількість сировини з місцевих родовищ, вона почала надходити із свердловин Охтирського нафтогазовидобувного управління Сумської області.

Десятки років це виробництво своїми відходами забруднювало навколишнє середовище, включаючи повітря та родючі варвинські чорноземи. Щорічні шкідливі відходи на заводі становлять 2,5 тисячі тонн і вони збільшуються по мірі зменшення частки чистої нафти, яка видобувається із свердловин. Наноситься шкода здоров'ю людей. Але разом з тим і дивіденди від діяльності заводу незаперечні.

В цій ситуації керівна державна організація "Укрнафта" готує рішення, згідно якого сировина, що надходить на завод, буде вважатись давальницькою, а вся готова продукція повертатиметься до Охтирки. Завод отримуватиме тільки кошти за послуги переробки.

Такий стан розрахунків приведе до зuboжіння підприємства, району, створить додаткові труднощі в економіці області. Адже станом на початок 1999 року 90 відс. всіх надходжень до бюджету Варвинського району становили відрахування Гнідинцівського заводу. У районний бюджет підприємство за рік перераховувало майже 15 млн. грн., а при переході на нові умови організації та оплати праці податки будуть у межах 3 млн. грн. Це ставить під загрозу роботу лікарень, дитсадків, шкіл та інших соціально-культурних установ. Зменшаться і надходження до Пенсійного фонду.

В подальшому планується ліквідувати самостійність підприємства, у чому дуже зацікавлені бізнесові структури, що знаходять свою вигоду від тісної співпраці з державною установою "Укрнафта".

Із наданої інформації напрошуються наступні висновки:

1. У спорті є такий вираз: - Складу переможної команди не змінюють. З позицій доцільності і здорового глузду незрозуміло, для чого дестабілізувати ситуацію на достатньо ефективно працюючому підприємстві, змінювати його підпорядкування, умови праці тощо. Невже у держави та її владних структур немає інших економічних і виробничих проблем.

2. Відношення державних і регіональних органів влади до Гнідинцівського заводу повинно бути особливим, як до підприємства, що випускає імпортозамінну продукцію критичного імпорту найбільшої ваги - для стабільної роботи народногосподарського механізму найважливішою складовою є наявність енергоносіїв та ціни на них.

3. По-людські зрозумілі спроби колег-сусідів із Сумщини "потягнути ковдру на себе", забрати продукцію більшої глибини переробки, а значить мати можливість використати її на власні потреби, або продати за вищу ціну. Таким чином піднімається рівень фінансового забезпечення регіону, надається додатковий поштовх його соціально-економічному розвитку. Можна тільки позаздрити наполегливості і пробивній силі управлінців вищого щабля влади із сусідньої області. Між іншим, не тільки в цьому питанні. Але у такому "параді суверенітетів" є небезпека дуже далеко зайти. Тоді і Чернігівській області треба поставляти нафту Кременчуцькому нафтопереробному заводу на умовах давальницької сировини, отримуючи для своїх потреб чисті нафтопродукти невисокої вартості. До речі, автор у свій час на рівні Кабінету Міністрів ставив таке питання по частці нафти і добився деяких результатів - 5 відс. нафти із старих і 40 відс. із нових свердловин. Більше було нереально та, об'єктивно кажучи, і неправильно. Полтавська державна адміністрація категорично виступила проти, відстоюючи свої інтереси. Все повертається "на круги своя". Тепер треба зайняти тверду і достатньо обгрунтовану позицію Чернігівській облдержадміністрації.

4. Чернігівщина, зокрема її південна частина, ще далеко не вичерпала власних сировинних можливостей. Тому доцільне ініціювання проведення робіт щодо пошуку родовищ нафти і газу, впровадження нових прогресивних технологій їх видобутку.

Загальний стан транспорту в області викликає серйозне занепокоєння - старі і зношені автомобілі, що відпрацювали свій ресурс, непрацюючі автобази, нестабільне пасажирське сполучення, збитковість підприємств транспорту тощо. До того ж транспорт, особливо вантажний, багато в чому залежить від загального стану економічних процесів у промисловому та сільськогосподарському виробництві.

В цих умовах дехто все ж намагається вирватись із лещат економічного паралічу. Один з таких прикладів - Чернігівський річковий порт. За час навігації в 1998 році акціонерним товариством "Чернігівський річковий порт" перевезено 135,5 тис. тонн вантажів та 23,2 тис. пасажирів. У порівнянні з минулим роком обсяги перевезень і переробки вантажів збільшились приблизно у 7 разів.

Завдяки вдалій зміні директора на підприємстві спостерігаються відчутні зрушення по виходу з кризи, проглядається деяка перспектива подальшого розвитку. Причому, новий керівник пішов досить оригінальним для Чернігівської області, але загальноприйнятим серед пароплавств шляхом - його колективи майже не працюють на території регіону, а обслуговують маршрути на Чорному морі і особливо на Дунаї. Підприємство знайшло свою нішу у сфері транспортних послуг. Значна частина його працівників забезпечена роботою і заробітною платою. Деяко покращився фінансовий стан колективу. Це однозначно позитивні фактори. Але потрібно надати і деякі застереження:

1. Кораблі підприємства, хай і вимушено, і розумно, але подались “на заробітки”. Вони безпосередньо не працюють на розвиток регіону, як одна із складових його народногосподарського комплексу. Між тим, ще зовсім недавно ці транспортні засоби возили із Новгород-Сіверського району сировину для Чернігівського заводу силікатних виробів, тягали численні баржі по Десні, освоювали регіональні та міжрегіональні туристичні маршрути, були засобами сполучення між населеними пунктами області, транспортували людей і їх нехитрий скарб на дачі та городи, під музику і пісні катали відпочиваючих у вихідні дні. Всього цього регіон на сьогодні позбавлений аж до часів економічного відродження.

2. Враховуючи ситуацію на Дунаї, особливо санкції щодо Югославії, підприємство не може бути достатньо впевненим відносно довготривалості свого основного напрямку роботи.

Від невмілого реформування, деструктивних нововведень особливо постраждала легка промисловість. Продукції вітчизняного товаровиробника не стало і в спомині. Товари “човникових рейсів” заповнили прилавки. Зменшились обсяги виробництва, були втрачені традиційні ринки збуту в Україні та країнах СНД. Заводи і фабрики ледь животіють, окремі з них зовсім припинили роботу.

В цих умовах діяльність Чернігівського закритого акціонерного товариства “Виробничо-торгова фірма “Сіверянка”, попри всі проблеми на ній, гідна детального вивчення з метою творчого наслідування на інших підприємствах регіону.

Назвемо деякі результати. За останні роки “Сіверянка” майже подвоїла свою чисельність - із 670 до 1274 чол. Причому, щорічно кількість працюючих зростала приблизно на 90 робочих місць, а в 1997 році, після вводу корпусу виробництва прогумованих тканин - на 130 місць. Тільки дякуючи введенню у травні 1997 року 2000 кв. м додаткових виробничих площ вартістю 1,4 млн. грн., обсяги виробництва підприємства зросли на 30 млн. грн. за рік, що додатково дає 9 млн. грн. відрахувань до міського бюджету.

Причому, нарощуючи чисельність працюючих і обсяги виробництва, будуючи корпуси та вводячи виробничі площі, впроваджуючи сучасні технології і займаючись маркетинговими дослідженнями, фабрика жодного разу не використовувала для цього вітчизняні чи іноземні інвестиції, добровільно не прагнула до “завітної” боргової високопроцентної ями, викарабкатись з якої в більшості випадків буває дуже нелегко.

Досвід фабрики вивчала і схвалила спеціальна комісія Кабінету Міністрів України. Його збираються впровадити у себе миколаївські суднобудівники, керівництво Херсонського комбайнового заводу та інші. Американці запропонували написати книгу про систему управління і організації праці на ЗАТ “Сіверянка”, щоб видати її в Сполучених Штатах Америки.

Немає цікавості тільки в рідному регіоні ні з боку занадто досвідчених керівників підприємств, яким нібито соромно навчатись та переймати досвід, ні в обласних і державних органах влади. Начебто і проблем в області немає та всі нарощують обсяги подібно “Сіверянці”, яка до того ж працює далеко не в умовах монополізму чи пріоритетності власного виробництва. Між тим керівник “Сіверянки” не робить “ноу-хау” із свого досвіду управління підприємством. Він готовий поділитися всім, що не зразу вималювалось та дуже важко впроваджувалось, викликало повне несприйняття значної частини колективу.

Вся система роботи “Сіверянки” регулюється основним документом, розробленим і затвердженим на підприємстві - “Положенням про внутрішньогосподарську діяльність”, - механізм, показники і заходи якого виконуються незаперечно, без усякого винятку. Кожен працівник фірми знає, що у випадку порушення одного з пунктів “Положення...” покарання неминуче. Немає такого органу та ситуації, які можуть відмінити відповідальність, зробити виняток. Разом з тим цей документ і захищає. Кожен колектив підрозділу чи працівник має право виставити претензію, вимагати компенсації матеріального або морального збитку з винної сторони. Всі законні претензії задовольняються.

Звичайно, всі пункти “Положення” попередньо ретельно зважені і продумані, обговорені у відповідних колективах і тільки потім затверджені. В них - досвід роботи управлінців попереднього покоління, в тому числі акумуляований в системах управління якістю продукції, напрацювання розвинених країн ринкової економіки, особливості даної економічної ситуації і колективу (але не повна пристосованість до них), залізна управлінська воля керівника по впровадженню ідей в життя, особливо на першому етапі.

Це правове поле підприємства, “встановлені правила гри”, завдячуючи яким колектив зміг перебороти труднощі і триматись “на плаву”.

Автору особливо цікавий досвід фірми, оскільки в його основі лежить дещо стиснена, розроблена не по всіх складових система якості підприємства відповідно міжнародних стандартів серії ISO 9000 з явно вираженими і детально відпрацьованими виробничою та фінансовою

функціями. Тим більш не зрозуміло, чому підприємства області, які мають чималі напрацювання у даній сфері, не продовжили роботу в цьому напрямку в нових умовах, злякались складнощів, легко повірили в хаос псевдоринкових перетворень, не надали системі якості нового ступеня розвитку.

Особливо це стосується підприємства “Чезара”, що першим серед країн СНД у свій час сертифікувало систему якості (цю роботу очолював автор) на відповідність міжнародному стандарту ISO 9001 (найбільш складному з них), мало прекрасні розробки, але потім розгубилось, зайнялось псевдореформаторством і роздрібненням об'єднання на складові, відійшло від системного управління виробництвом. Маючи необхідні науково-виробничу і випробувальну базу, кваліфікований персонал, відпрацьовані системні документи (стандарти підприємства), досвід, авторитет і зв'язки в галузі якості, там навіть сертифікаційного центру не створили, хоч фактично все було підготовлено автором ще у далекому 1992 році.

Багато, особливо в експериментальних умовах, залежить від першого керівника. Універсального, все знаючого та вмючого, без недоліків керівника не буває. Серед управлінців на рівні директорів підприємств, які досягали значного успіху, автор виділив би три основні типи (деякі їх якості, безумовно, переплітаються):

1. Недосконало знає і не сильно вникає в технологію виробництва, не підмінює керівників всіх рівнів, не “рубас з плеча” при вирішенні кадрових питань. Толерантний, врівноважений, гарний промовець. Головна якість - добре розбирається в людях, безпомилково підбирає керівників середнього рівня, повністю довіряє їм.

2. До всього доходить сам, все знає, працює майже цілодобово і того ж вимагає від найближчого оточення. Наполегливий, безкомпромісний з підлеглими і керівництвом.

3. Весь свій час і енергію приділяє створенню, впровадженню і подальшому функціонуванню системи управління підприємством високого рівня. Для досягнення цієї мети не шкодує сил, а часом і здоров'я, як свого, так і підлеглих. У все інше практично не вникає - повинна спрацювати система.

Керівник “Сіверянки” відноситься, відповідно класифікації автора, до управлінців третього типу. Результати його діяльності переконують, що такий підхід в умовах нестабільності і непослідовного, половинчатого впровадження ринкових відносин носить реалістичний характер, сприяє розвитку фірми.

Разом з тим керівництву фабрики бачаться наступні недоліки і прорахунки в державній політиці щодо вітчизняного товаровиробника:

1. Податкове законодавство в державі не відповідає інтересам власного виробництва. Ситуація, коли наші “човники” постійно їздять у Китай, Туреччину чи Польщу, витрачають на дорогу значні кошти, закупають товар невеликими партіями, платять ввізне мито (чи вирішують проблему іншим способом), продають привезене на ринку, і воно значно дешевше, ніж виготовлене на українських підприємствах, парадоксальна і потребує податкових змін. Якщо буде продовжуватись безглузда економічна політика, все виробництво може розвалитись. Тоді люди не матимуть коштів, а держава - надходжень до бюджету і можливості фінансувати його витратну частину, в тому числі соціальну сферу.

2. Необхідно збільшити ввізне мито на товари, аналогічні тим, що випускаються в Україні. Тоді зарубіжна продукція перестане бути пріоритетною, ситуація зміниться на користь вітчизняного товаровиробника.

Керівництво фабрики вважає, що вона має задовільний фінансовий стан, розширює свої можливості не завдяки державній політиці, а в супереч їй.

Фабрика “Чернігівовна” в недалекому минулому була високоефективним колективом. Цьому сприяли наступні фактори:

- * її роль базового підприємства, що підготує сировину для виготовлення вовняних тканин, виробництво яких набуло широкого поширення в Україні і, зокрема, в регіоні;
- * близькість до основного споживача відкритого акціонерного товариства “Чексіл”;
- * монополізм на ринку збуту - фабрика переробляла більш ніж 60 відс. всієї вовни, яка використовувалась в республіці;
- * пільгове державне кредитування.

Прийшли інші, нестабільні та непередбачувані часи. Фінансовий стан підприємства був задовільний до 1993 року. В цей час купівельна спроможність населення, а значить і його попит на вовняні тканини, почали знижуватись. Виробники тканин зменшили обсяги виробництва, а головне, почали купувати підготовлену фабрикою вовну тільки коли це їм було потрібно і без попередньої оплати, в той час як сама вона повинна була пристосовуватись до сезонного виробництва вовни (сезон стрижки) у вівчарстві. Щоб розплачуватись із сільськогосподарськими підприємствами, фабрика брала кредити під високі проценти. Собівартість вовни збільшувалась, продукція ставала неконкурентоздатною на своєму ж українському ринку.

Нагадаємо, фабрика є базовою для одного з важливих напрямків легкої промисловості. Щоб не допустити її фінансового банкрутства, держава вирішила взяти частину витрат на себе, компенсувавши різницю між процентною ставкою комерційного банку та ставкою рефінансування Національного банку України. Відповідні документи на рівні вищих посадових осіб підписали Міністерство сільського господарства і Міністерство фінансів. Повірили (а як же не повірити рідній державі!), фабрика взяла великий кредит під закупку сировини, почала працювати, забезпечила підготовленою до подальшої переробки вовною підприємства легкої промисловості. А потім держава не дала обіцяних дотацій. Після такого удару підприємство не змогло піднятися на протязі кількох років. За станом на початок 1999 року воно виконує деякий обсяг робіт, зберегло виробничий персонал та устаткування. Проте вийти із фінансової кризи фабрика так і не змогла. Факторами, які посилювали занепад цього колись престижного і заможного підприємства, були інфляція, пониження життєвого рівня населення, згортання галузі вівчарства в регіоні та Україні, періодичне різке підвищення курсу долара і висока процентна ставка банківських кредитів при необхідності сезонної закупівлі вовни. Держава вже навіть не обіцяє здійснити цільове дотування чи хоч би компенсувати колишні втрати.

В подальшому аналізі доцільно розглянути одне з підприємств лісової та лісопереробної галузі - Ніжинський держлісгосп. Його хвойні і листяні масиви займають площу 48 тис. га у Ніжинському, Носівському, Куликівському, Бобровицькому та Козелецькому районах. Ситуація в цьому господарстві обнадійлива. Його лісові площі зростають - щорічно нові саджанці збільшують територію на 200-250 га. Лісу тут садять більше, ніж вирубують.

В держлісгоспі багато зроблено для створення пунктів відпочинку в лісах біля доріг. Викопані колодязі, поставлені дерев'яні намети та столи з оригінальними пнями-стілцями із могутніх колись дерев. Є майданчики відпочинку для дітей. Такий підхід не може не подобатись.

В Іржавецькому лісництві, яке входить до складу держлісгоспу, створений лісорозсадник. Тут вирощують саджанці дуба, сосни, клена, а також плодкових дерев - яблунь, груш, абрикосів та інше. З дерев для поповнення лісу особлива увага надається дубу - найціннішій породі, якій, відповідно державної програми "Діброва", в цій місцевості повинен бути наданий пріоритет.

Раніше лісництво здавало на плодоконсервні заводи велику кількість аронії, що тут вирощують. Тепер заводи стоять, аронія нікому не потрібна. У працівників лісництва є думка самостійно опанувати її переробку.

В держлісгоспі дбають і про фауну. В місцевих лісах знайшли умови для проживання лосі, кабани, козулі, лисиці, зайці. У свій час керівник господарства завіз сюди тринадцять зубрів. Тварини також прижилися, їх поголів'я значно збільшилося. Це єдина територія в Україні, де зубри знаходяться в природних умовах існування. Питаннями розведення звірів та полювання на них займається Данівське державне мисливське господарство, розташоване на території держлісгоспу.

Виготовлення лісоматеріалів проводиться у Кобижчанському цеху переробки деревини. Тут випускають різні пиломатеріали, двері, вікна, облицювальну дощечку, черенки для інвентаря тощо. В останній час стали робити європіддони, які відправляються в Нідерланди, Німеччину та інші країни. Тут також виготовляється продукція по індивідуальних замовленнях споживачів.

В держлісгоспі проводиться технічне переоснащення виробництва. Закінчено нижній склад на залізничній станції Липовий Ріг, що дало змогу зменшити витрати на транспортування деревини. В Італії закуплено нову лінію по виробництву паркету для Мринського цеху, відповідна продукція якого в останній час не задовольняє споживачів. У Мрині і Бобровиці замінили пилорами. Подібна заміна планується і в Липовому Розі.

В Ніжинському держлісгоспі працює близько 600 чол. Незважаючи на економічну кризу, тут не було скорочення виробничого персоналу, продумуються варіанти відкриття нових робочих місць.

В держлісгоспі збудовано чимало житла, працює три їдальні, причому ціни на обід для працівників мінімальні. Є підсобне господарство, де утримуються свині та велика рогата худоба, а також пасіка. На орних землях вирощуються сільськогосподарські культури.

З наданої інформації може скластися враження, що підприємство практично не має проблем, тим більше, що і об'єктивно ситуація в цьому напрямку діяльності здається дещо легшою, ніж в інших галузях. Дійсно, по держлісгоспу у свій час менше "вдарив" розрив господарських зв'язків з країнами СНД. Його виробництво майже не залежить від поставок сировини і комплектуючих деталей. Великі транспортні витрати призвели до неконкурентоспроможності пиломатеріалів з Російської Федерації. Можна назвати ще ряд факторів.

Але, з іншого боку, господарство також страждає від значного тиску податків та високих цін на енергоносії. В нього відсутній ринок збуту на головну продукцію переробки пиломатеріалів та столярні вироби - будівництво в регіоні і державі майже не ведеться. Загальна криміналізація

суспільства та зубожіння основної маси населення посилюють тенденцію до розкрадання лісу і масового браконьєрства. Подібних проблем дуже багато.

Автору бачаться наступні головні причини ефективної діяльності Ніжинського держлісгоспу:

1. Чітке і раціональне управління з боку досвідченого, авторитетного і працелюбного керівника господарства.

2. Комплексне і різнопланове вирішення питань виробничої діяльності. Незацикленість на одній, хай і дуже перспективній та оригінальній, ідеї, як це було скажімо у випадку з Чернігівським оптико-механічним заводом.

3. Фактичне невтручання держави у справи держлісгоспу, що є її власністю. З іншої сторони, надія господарства тільки на свої сили.

4. Збереження єдиного колективу. Уникнення псевдоринкових реформ типу роздрібнення господарства, створення дочірніх підприємств, надання прав збуту продукції комерційним структурам тощо.

5. Розрахунок на власні фінансові можливості, відмова від високопроцентних значних комерційних кредитів в умовах низької рентабельності та скорочення обсягів виробництва.

6. Керівництво держлісгоспу не почало ловити рибку власної фінансової вигоди у мутній воді всездозволеності та відсутності контролю. В народі про це говорять “у них є совість”.

Проаналізуємо ситуацію на кількох підприємствах харчової і переробної промисловості області. Зупинимось на найбільш потужних та відомих з них.

Розпочнемо з ВАТ “Ніжинський консервний комбінат”, який в основному займався виготовленням плодоконсервної продукції, зокрема відомих на весь Радянський Союз ніжинських огірків. Комбінат та навколишні колгоспи мали давні і традиційні напрацювання в цьому напрямку.

Щоб підтвердити сказане, наведемо досить велику цитату з книги за редакцією О.І. Дериколенка та інших авторів “Чернігівська область (економіко-географічна характеристика)”, виданої у Києві ще у 1975 році: “Найбільш сформованим є Ніжинський агропромисловий комплекс - комбінат потужністю 23 муб. консервних і 8,6 тис. т солоних огірків. В осінньо-зимовий період на підприємстві випускають мариновані огірки, борщ із свіжої і квашеної капусти, борщову заправу, заправу для розсолника, різні салати та інше. Взимку тут виробляють повидло із сульфатованих яблук. Сприяє цьому виробництву потужна і компактна сировинна база з високою концентрацією виробництва овочів (8 відс.) та фруктових-ягідних насаджень (4 відс.). До неї входять господарства чотирьох районів - Ніжинського, Носівського, Борзнянського та Куликівського, зокрема 67 колгоспів і 3 спеціалізованих радгоспів. Середній радіус доставки овочів від господарств до заготівельних пунктів - 27 км...”

Ніжинський консервний АП комбінат має 5 філіалів: у Ніжині, Вертіївці, Носівці, Лосинівці та Крутах. Перші три філіали здійснюють засолку огірків по 1000 т кожний, а Лосинівський - 800 т. У Крутах організовано сушіння цибулі...

Ніжинський консервний комбінат ... успішно реалізовує свою продукцію і є рентабельним підприємством. Цьому сприяють також його допоміжні виробництва - цехи по виробництву жестяних банок, дерев'яної тари - бочок, ящиків тощо. Дуже широкі зв'язки АП комбінату по збуту своєї високоякісної продукції (обласні центри УРСР, великі міста РРФСР, Крайня Північ, Сибір, Далекий Схід і зарубіжні країни). Таким чином, ми маємо справу з плодоконсервним АПК союзного значення.”

Такою бачилась ситуація четверть століття тому. За роки, що минули, комбінат значно збільшив свій потенціал. Його продукцію купували в 26 країнах світу. У 1993 році консервовані огірки заводу добились офіційного європейського визнання - була отримана медаль “Золота зірка” на Європейській виставці продовольчих товарів у Мадриді. В 1997 році комбінат завоював “Приз за технологію та якість” на виставці в Німеччині.

Водночас вже багато років підприємство мало значні і важкопереборні проблеми, на першому етапі в основному по трьох складових:

1. Ніжинські огірки, як сорт, почали вироджуватись і, зберігши свої смакові якості, перестали давати високі врожаї. Над покращенням сорту, його стабілізацією, а водночас виведенням нових районованих сортів з традиційними смаковими якостями (щоб зберегти імідж ніжинських огірків) в достатній мірі праця не велась.

2. Вирощування овочевих культур вимагає значних обсягів ручної праці, яку було важко забезпечити сільськогосподарським товаровиробникам із недостатньою кількістю місцевого населення.

3. В силу двох названих та деяких інших факторів сировинна база заводу повільно, але неухильно зменшувалась.

Тому потужності підприємства на протязі 25 років практично не зростали, хоча попит на продукцію був значний і стабільний. Наприклад, в 1989 році на комбінат надійшло на переробку 18,5 тисяч тонн сировини. На заводі працювало і станом на кінець 1998 року залишається біля 1600 чол.

Підійшли роки псевдоринкових експериментів в агропромисловому комплексі. Держава повністю усунулась від управління сільським господарством, не використовуючи для цього ні адміністративних, ні економічних методів. Між тим тільки поєднання ринкової економіки з ефективним державним управлінням та контролем могли забезпечити ефективність і прибутковість агропромислової галузі, її працю на благо людей.

Комбінат перетворився у відкрите акціонерне товариство, члени колективу отримали свою частку акцій. Відбувалось оміряне новітніми економістами ринкове реформування промислового виробництва.

Водночас проходили зміни зовсім іншого, більш суворого і реалістичного характеру. Розвалені сільськогосподарські виробники, яких теж нещодавно перейменували в КСП, перестали сіяти огірки та іншу плодоовочеву продукцію. Так, у 1989 році тільки у Ніжинському районі огірками було зайнято 1389 гектарів, з яких на комбінат надійшло 18,5 тис. т сировини, а в 1998 році з 80 гектарів зібрано 42 тонни огірків. Обсяги виробництва у наведеному прикладі скоротилися в 400 разів. До речі, і середній урожай складає 5 кг з 1 сотки родючої ніжинської землі. Це називається догосподарювалися на сміх курям та дачникам.

Не менш тривожним фактором, що загрожував затоваренням і зупинкою виробництва, була втрата традиційних ринків збуту, про які писалось у процитованій автором книзі. Водночас західні країни, охоче роздаючи призи і медалі за відмінну якість продукції, не поспішають відкривати ринки збуту нашому вітчизняному, зокрема ніжинському, товаровиробнику.

Захопившись формальною реорганізацією підприємства, зміною форми власності тощо, колектив заводу не зумів переорієнтуватись на іншу сировину, завоювати ринки збуту, розширити асортимент виробів, зробити часткову переспеціалізацію, що, без сумніву, значно покращило б становище. Адже комбінат, на відміну від багатьох в області, мав давню і стабільну "торгову марку", свій особистий імідж, яким не зумів скористатись.

На кінець 1998 року його борг державному бюджету склав 250 тис. грн., Пенсійному фонду - 150 тис. грн. Підприємство не розрахувалось за електроенергію, винне постачальникам сировини. Загальна заборгованість перевищує величину статутного фонду. Проти нього порушена справа про банкрутство.

Розповідають, що Катерина II, зупинившись у Ніжині під час своєї подорожі до Криму і попробувавши виготовлених за місцевим рецептом огірків, веліла в подальшому завжди подавати їх до царського столу. Смаки змінюються. Нинішнім державним діячам продукція Ніжинського комбінату не потрібна.

Чернігівський плодоовочевий комбінат - в деякій мірі колега Ніжинського комбінату як по профілю продукції, так і по випробуваннях, що випали йому за останні декілька років. Він в основному займався не переробкою сільськогосподарської сировини, а її заготівлею, зберіганням і наступним продажем жителям обласного центру через мережу своїх магазинів. Комбінат входив до складу обласного об'єднання плодоовочевої продукції, відігравав помітну роль в сфері торгівлі м. Чернігова. Зараз він офіційно рішенням арбітражного суду оголошений банкрутом. Створена ліквідаційна комісія, ведеться розпродаж майна підприємствами і банками-кредиторами з метою повернення боргів. В цілому комбінат заборгував більш ніж 1100 тис. грн., і щоб повернути такі значні кошти, в умовах теперішнього безгрошів'я суб'єктів господарської діяльності - потенційних покупців, фактично все його майно повинно бути продане. Ті підприємницькі структури, що знайшли кошти і купили складські приміщення комбінату, наприклад фірма "Седам", господарюють досить ефективно, набагато краще, ніж попередні власники. З цього боку банкрутство ніби-то виявилось тільки на користь справі і підтверджує позицію держави щодо його доцільності. Але не треба забувати, що при цьому більш як 500 працівників комбінату залишилися без роботи. Починаючи з кінця 1995 року, на протязі трьох років вони не отримали заробітної плати. Виробничі площі значної вартості так і не використовувались на протязі трьох років. Такий же проміжок часу борги комбінату відсутні в грошовому обігу підприємств-кредиторів.

Автор, будучи членом ліквідаційної комісії і постійно беручи участь в її роботі, впевнився, наскільки нечіткий та двозначний "Закон про банкрутство". Наприклад, перед оголошенням підприємства банкрутом йому достатньо в установленому порядку створити дочірні підприємства і передати їм найбільш ліквідне майно, щоб вивести цю частину майна з-під фінансової відповідальності самого підприємства. До речі, це і було зроблено керівництвом плодоовочевого комбінату, яке створило дочірні підприємства "ЧПК Трейд-01", "ЧПК Трейд-02" та "ЧПК-Авто" і

навіть не посоромилось себе призначити директорами цих новоутворень. Таких маленьких хитрощів, щоб вийти сухими із брудної води банкрутства, в законі дуже багато.

Основні причини, які призвели до банкрутства Чернігівського плодоовочевого комбінату, носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Хоча, на думку автора, ситуацію можна було не тільки в значній мірі пом'якшити, але і повністю змінити. Серед причин:

1. Неврахування керівництвом комбінату змін у ситуації із забезпеченням населення овочами, зокрема картоплею, коли люди, отримавши дачі і городи і водночас маючи низьку купівельну спроможність, вимушені зайнятись самозабезпеченням по даному виду продукції.

2. Надмірне бажання якнайшвидше провести акціонування, для чого Фонду комунальної власності міста було передано більш 60 відс. найкращих магазинів в густонаселених районах обласного центру. Після проведення такої акції обсяги торгівлі комбінату різко зменшились.

3. Непродумане і авантюрне отримання комбінатом високопроцентних кредитів значних розмірів відразу у трьох комерційних банках.

4. Небажання перших осіб підприємства своєчасно і гідно вийти із ситуації неплатоспроможного боржника шляхом оперативного продажу частини ліквідного майна, що було реальним в 1995-1996 роках в умовах відносної економічної активності в регіоні.

Окремі підприємства харчової промисловості, хоч і з великими труднощами, але долають перешкоди. Серед них відкрите акціонерне товариство "Чернігівська кондитерська фабрика "Стріла".

Криза відсутності попиту на продукцію і неплатежів після її поставки, здавалось, не залишила колективу жодних шансів на виживання. Вироби підприємства виявились неконкурентоздатними в порівнянні з привабливою продукцією львівської фабрики "Світоч" та інших кондитерських фірм, що знаходились як в Україні, так і за її межами. Фабрика почала стрімко втрачати навіть свій регіональний ринок. Впали обсяги виробництва. Зростала кредиторська, в тому числі прострочена, заборгованість. У можливість збереження підприємства мало хто вірив.

В цих екстремальних умовах керівництво фабрики зуміло пристосуватись до вимог зубожілого і водночас вередливого українського та регіонального ринку. З'явилися перші результати.

Знову почали зростати обсяги виробленої продукції. Зокрема, в 1998 році випуск кондитерських виробів проти попереднього періоду склав 184 відс., стала активнішою їх реалізація. Фабрика не має боргів перед бюджетом та за енергоносії.

В колективі впроваджуються сучасні технології, обладнання, розроблюються нові види продукції. Причому головна увага приділяється не тільки якості виробів (вона завжди була достатньо висока), але і їх гарному зовнішньому оформленню, упаковці, яка відповідала б міжнародним стандартам. З цією метою закуплено чеське обладнання, ведеться тісне співробітництво з італійською фірмою.

Фабрика брала участь у міжнародних виставках в Німеччині, Франції, Італії, Арабських Еміратах. Це також нормально - її вироби вивчають в інших країнах, створюється позитивний імідж фірми. Підприємство має і нагороди, наприклад, Міжнародний приз Європи "За якість" та "Золоту медаль", отриману за організацію маркетингу від Інституту промислових стратегій та Вищого інституту зовнішньої торгівлі Франції.

Міжнародними призами не треба занадто пишатися. Часто вони носять заохочувальний, а то і заспокійливий (типу "ви дуже старалися") характер і не гарантують від невдач чи навіть потенційного банкрутства. Але тут пишатися є чим. Адже ще нещодавно маркетингові дослідження були найбільш слабкою ланкою підприємства.

Реалізація товарів досить ефективно йде в області та за її межами. Якщо раніше керівники підприємства тільки і знали, що просили виконавчу владу міста, щоб та всіма можливими засобами не пускала на місцевий ринок чужі товари, то зараз вони, відчувши силу, самі рвуться в інші регіони. Майже половина виробів відправляється в Росію, де налагоджені постійні торгові зв'язки. Попиту на продукцію сприяє її прийнятна якість, помірні ціни, гарний зовнішній вигляд та успішні маркетингові дослідження.

Проте проблем у фабрики ще дуже багато. До стабілізації роботи не спонукає низький життєвий рівень населення. А цукерки, як відомо, не завжди відносяться до товарів першої необхідності. От і стоять працівники фабрики на базарах із виробленою продукцією, отриманою як заробітна плата у натуральному вигляді.

Детально проаналізуємо роботу флагмана регіонального промислового виробництва підприємства харчової промисловості Чернігівського пивкомбінату "Десна".

Пивкомбінат введений в експлуатацію у 1976 році. Основою для розробки проекту будівництва було техніко-економічне обґрунтування, розроблене Укрдержхарчо-промом і затверджене рішенням Міністерства харчової промисловості СРСР від 9 лютого 1971 року.

В Чернігівській області, станом на 1972 рік, було два заводи по виробництву і розливу пива загальною потужністю 1,92 млн. дал., в тому числі:

Чернігівський пивзавод, побудований в 1912 році - 0,89 млн. дал.;

Ніжинський пивзавод, побудований в 1972 році - 1,031 млн. дал.

У зв'язку з недостатньою виробничою базою пивоваріння в регіон завозилось 35-40 відс. пива з інших областей, але споживання населенням цього напою залишалось на самому низькому рівні в Україні.

Для забезпечення пивом в необхідній кількості з урахуванням підвищеного попиту в весняно-літній сезон був побудований пивкомбінат потужністю: по розливу пива - 7,2 млн. дал., в тому числі пляшкового - 4,35 млн. дал., солоду - 13,5 тис. тн., безалкогольних напоїв - 1,0 млн. дал.

У 1984 році введені в дію потужності по виробництву поліетиленових ящиків - 120 тис. штук за рік.

На 1 січня 1998 року виробничі потужності підприємства збережені, а в частині безалкогольних напоїв підвищені до 1,775 млн. дал.

Динаміку обсягів продукції пивкомбінату за 20 останніх років можна проаналізувати з даних таблиці.

Обсяги виробництва продукції

Показники	Пиво, тис. дал.				Мінер. вода, тис. дал.	Б./а. напої, тис. дал.	Квас, тис. дал.	Солод, тн	Поліетилен. ящики, тис. шт.
	всього	в пляшк.	бочкове	ємкісне					
1977	2457	968	1489						
1978	4179	1963	1805	411	118	21		2799	
1979	4871	2382	1992	497	241		54	5472	
1980	4396	2512	1448	436	413		8	6249	
1981	4109	2408	1134	567	381		133	5988	
1982	4341	2444	1252	645	300		103	4819	
1983	4477	2522	1282	673	406		127	5601	
1984	4427	2822	1013	592	437		111	7064	62
1985	4674	3035	1093	546	464		139	8574	128
1986	3231	2738	268	225	761	6	210	7278	146
1987	3690	3344	172	174	826	14	165	7834	117
1988	4310	3874	271	165	928		231	8675	86
1989	4642	3914	539	189	1077		269	10480	88
1990	4562	3710	649	203	958		225	10343	59
1991	4631	3414	798	419	920		167	10180	48
1992	4105	2540	771	794	440		115	8901	67
1993	3128	2042	415	671	121	82	68	6712	80
1994	3918	2723	406	789	158	551	74	3856	39
1995	4091	3153	354	584	150	804	82	8350	28
1996	4788	3974	342	472	85	450	95	5896	149
1997	5380	4625	344	395	206	448	80	8410	133

Показники роботи стверджують:

1. Починаючи з наступного після відкриття комбінату року, обсяги виробництва пива були стабільно високі протягом 10 років.

2. Падіння виробництва відбулось в часи "антиалкогольної компанії" і носило адміністративно-заборонний характер.

3. Починаючи з 1989 і по 1991 роки випуск пива знову зріс до попереднього рівня, оскільки були виключені надумані перепони щодо його реалізації.

4. Значне зменшення обсягів реалізації пива, починаючи з 1993 і закінчуючи 1995 роком, пов'язане із загальним пониженням життєвого рівня населення та його купівельної спроможності в Чернігові і на території області.

5. Розпочинаючи з 1996 року, підприємство активізувало роботу служб маркетингу, повністю освоїло внутріукраїнський ринок та має значні успіхи на ринку країн СНД. Про це також свідчить різке збільшення виробництва пляшкового пива та стабілізація ємкісного при зменшенні обсягів бочкового, поставки якого мають регіональний характер.

6. В останні роки підприємство приділяє значну увагу виробництву безалкогольних напоїв, що успішно конкурують із закордонними. В той же час випуск мінеральної води та квасу, що продаються на території області і покупцями яких в основному є люди середнього та похилого віку, що мають низьку купівельну спроможність, знаходяться на низькому рівні.

7. Виробництво солоду за останні 5 років постійно збільшується, забезпечуючи стабільну базу для випуску пива.

8. Поліетиленові ящики підприємство в змозі виробляти в тих кількостях, які йому потрібні.

В цілому аналіз результатів роботи свідчить про комплексний і стабільний характер виробництва, знання кон'юнктури ринку, вміння передбачити ситуацію та пристосуватись до неї. Підприємство здатне працювати в нелегких умовах, конкурентоспроможне по відношенню до інших заводів галузі.

За 1997 рік пивкомбінат виробив продукції в порівняних цінах на суму 36,6 млн. грн., що на 17,2 відс. перевищує обсяги виробництва за минулий період. Товарів народного споживання випущено на 52,8 млн. грн. - це на 19,5 відс. перевищує попередні результати. Завод отримав прибуток в сумі 11,94 млн. грн.

У першому півріччі 1998 року (до введення у серпні 1998 року нової ставки акцизного збору) колектив працював стабільно - значно збільшились обсяги виробництва, впроваджувались нові технології, направлені на підвищення якості і стійкості пива. Так, стійкість пива зросла до 90 діб. Освоєно випуск нового сорту пива "Taller", який високо оцінений споживачами. На державних і міжнародних конкурсах продукція пивзаводу неодноразово нагороджувалась золотими, срібними і бронзовими нагородами:

на Міжнародній виставці-ярмарку в м. Сочі в 1996 році пиво "Чернігівське оригінальне" та "Губернатор" отримали бронзові медалі, в 1997 році пиво "Президент" - золоту медаль, "Чернігівське оригінальне" - бронзову, в 1998 році "Чернігівське темне" - золоту медаль, "Taller" - бронзову;

на Міжнародній виставці-ярмарку в м. Москва в 1997 році пиво "Чернігівське" - срібну;

на Міжнародному конкурсі "Експофорум" в м. Мінськ в 1995 році пиво "Чернігівське оригінальне" - срібну, в 1996 році мінеральна вода "Поліська" - срібну;

на Міжнародному "Пивному аукціоні" в м. Санкт-Петербург в 1996 році пиво "Чернігівське оригінальне" - бронзову;

на конкурсі "Свято пива" в м. Київ в 1996 році пиво "Чернігівське оригінальне" і "Губернатор" - золоті медалі.

За 6 місяців 1998 року було вироблено продукції в порівняних цінах на суму 25,1 млн. грн., що на 26 відс. перевищує випуск за відповідний період минулого року.

Вироблено продукції:

- * пива - 2967 тис. дал., що на 17 відс. перевищує відповідний період минулого року;
- * безалкогольних напоїв - 258 тис. дал.;
- * солоду - 6085 тн. Приріст обсягів його виробництва становить 20 відс.;
- * поліетиленові ящики - 151 тис. шт. Обсяги виробництва збільшились в 4,2 рази.

В загальному обсязі реалізації пива на території України продукція підприємства займала майже 9 відс.

Починаючи з 1996 року, завод працює із закордонним інвестором - компанією "Interbrew", яка являється одним із світових лідерів у виробництві пива. З іноземними спеціалістами пивзавод співробітничас, як рівні партнери. Це професіонали високого класу, що значно краще орієнтуються у світі бізнесу. Вони допомагають створити стабільну торгову марку Чернігівського пива, не порушуючи традиційної технології його приготування.

Завдяки отриманню нових знань працівники навчилися виконувати роботу по-новому, освоїли міжнародні стандарти менеджменту та маркетингу. На підприємстві задіяні високопрофесійні спеціалісти, які постійно підвищують кваліфікацію. В структурі пивзаводу з'явилися нові підрозділи, які сприяють його ефективній діяльності, наприклад, відділи маркетингу, контролінгу, підтримки бізнесу та інші. Працювати на Чернігівському пивкомбінаті "Десна" престижно, всі робітники підприємства пишаються, що вони є членами даного колективу.

Підприємство має свій інформаційний комп'ютерний центр, розробляється нове комп'ютерне забезпечення технологічних процесів. Створені нові програми, які охоплюють облік витрат на виробництво і реалізацію продукції від початкової стадії і до завершення. Лабораторія заводу забезпечена найсучаснішою апаратурою, що надає їй ексклюзивне право на проведення аналізів для інших підприємств як в Україні, так і за її межами.

Одержані інвестиції в сумі 9,4 млн. доларів спрямовані на технічне переоснащення заводу. За два роки виконані значні обсяги робіт в наступних напрямках:

- * змонтована і введена в експлуатацію лінія по розливу пива в КЕГи;
- * встановлене сучасне обладнання для випуску безалкогольних напоїв і мінеральної води;
- * закінчена реконструкція дріжджового відділення;
- * замість двох низькопродуктивних ліній змонтована і введена в експлуатацію високопродуктивна лінія розливу готової продукції потужністю 35 тис. пляшок на годину;
- * побудована ще одна свердловина на території заводу;
- * завершені роботи по реконструкції компресорного цеху.

Все це дозволить виробляти майже 8 мільйонів дал пива на рік. Крім того, розроблений план залучення інвестицій на період до 2001 року.

Нарівні з виробничими вирішуються і соціальні проблеми:

- * люди одержують стабільну заробітну плату і матеріальну допомогу при виході у відпустку;
- * повністю оплачується оздоровлення всіх працюючих і членів їх сімей;
- * за рахунок прибутків підприємства установлені надбавки до пенсій усіх пенсіонерів, надається допомога при вирішенні господарських проблем;
- * вирішуються проблеми по наданню житла і матеріальної допомоги в його придбанні.

На підприємстві діє фірмова торгівля: вісім кіосків та п'ять магазинів в різних районах міста, ціни на продукцію в яких більш доступні для споживачів. Фірмова торгівля проводить виїзну торгівлю як у м. Чернігові, так і в інших містах та селах. Жодного значного свята не проходило без участі пивкомбінату "Десна". Чернігівське пиво, безалкогольні напої і мінеральна вода припали до смаку населенню багатьох міст і сіл на таких святах і ювілеях: День міста в Чернігові і Києві, День незалежності в Чернігові і Києві, День молоді в с. Сеньківка на кордоні трьох країн (України, Росії і Білорусі), День перемоги, 1 травня, Івана Купала, свято пива в Києві, міжнародна виставка-ярмарка в Мінську та багатьох інших.

В більшості обласних центрів працюють дистриб'ютори та відкриті оптові склади-депо, а саме в містах Києві, Львові, Одесі, Харкові та інших. Це дозволяє отримувати продукцію пивкомбінату населенню інших регіонів. Пиво користується значним попитом у споживачів як в Україні, так і за її межами. Воно реалізується в усіх областях на території держави, а також імпортується в Росію, Грузію та інші країни близького зарубіжжя.

Підприємство підтримує малий та середній бізнес, надає пільги для дилерів і дистриб'юторів, що сприяє розвитку їх мережі. Завод проводить гнучку комерційну політику, а саме, на підприємстві існує система знижок для клієнтів по групах: група А (найбільші дистриб'ютори), В і С. Пивкомбінат проводить навчання кадрів, стажування, підвищення кваліфікації як в Україні, так і за її межами. Технічний персонал і виконавці проходили стажування в Бельгії, Німеччині та Угорщині, де освоїли нові технології і техніку. Працівники відділу продажу підвищували кваліфікацію і вдосконалювали іноземну мову в Бельгії, відділу маркетингу - в Англії, директори по напрямках - в Канаді. Англійську мову вивчають на підприємстві всі робітники адміністративно-управлінського персоналу. Бельгійський учбовий центр "SA and Partners" проводив навчання з менеджменту для вищого керівництва підприємства, Міжнародний центр приватизації, інвестицій та менеджменту - із стратегічного менеджменту і організаційного розвитку підприємства для вищого та середнього управлінського персоналу.

Завод своєчасно розраховується за енергоносії, заборгованості перед постачальниками електро- та теплоенергії немає.

У підприємства тісні ділові стосунки з фінансовими структурами. Приймаються оперативні рішення, вигідні для обох сторін, кредити беруться рідко і повертаються вчасно. Працює комп'ютерна система клієнт-банк, що дозволяє проводити фінансові операції, не виходячи з офісу.

Крім того, в наш важкий час надається спонсорська допомога ветеранам та інвалідам війни, будинку престарілих, дитячій спортивній школі, школі-інтернату. Виділяються кошти лікарням, підшефній школі-ліцею № 15 м. Чернігова, а також дитячим садкам і військовим частинам.

Керівництво заводу вважає, що співпраця з компанією "Interbrew" дасть можливість бути в числі лідерів виробників пива в Україні.

Але держава в останні роки не може спокійно і доброзичливо дивитись на підприємства із прозорою економікою, що мають успіх. Хочеться брати в них більше і більше, забрати через податки все. При цьому не враховується, що буде із самим підприємством в подальшому та яку від цього матиме користь держава.

Недалекоглядна політика Кабінету Міністрів щодо підвищення ставки акцизного збору на пиво з 0,04 ЕКЮ до 0,11 ЕКЮ за 1 літр внесла свої корективи, майже зупинила заводи, які ще вчора працювали і давали значну частку надходжень до бюджету, поставила у важкий стан підприємства пивної галузі. Останні три місяці 1998 року показали, що збільшення відпускної ціни на суму підвищення акцизного збору зробило пиво важкодоступним для пересічного вітчизняного покупця. При загальній низькій купівельній спроможності населення не має можливості придбати продукцію пивної галузі по більш високій ціні, ніж була до підвищення акцизу. А при існуючих на сьогодні цінах на сировину та матеріали збільшення акцизного збору без підвищення відпускних цін зробить продукцію пивкомбінатів збитковою.

Чернігівський пивкомбінат "Десна" перетворився із одного з кращих в галузі стабільно працюючого підприємства у відстале. Відрахування до Державного бюджету України у вересні порівняно з серпнем зменшились майже у два рази. Завод вимушений був відправити своїх

працівників у відпустку без оплати, що в свою чергу знижує доходи населення і призводить до дестабілізації соціального становища. Станом на кінець 1998 року підприємство майже повністю зупинено.

Підвищення акцизного збору на пиво призвело до скорочення обсягів реалізації на всіх підприємствах пивної промисловості України. По шести найбільших заводах “Оболонь”, “Рогань”, “Сормат”, “Славутич”, “Десна” і “Янтар” у вересні середньодобова реалізація пива скоротилася на 25 відс., а на середніх і невеликих підприємствах - на 50 відс.

Для більш повного аналізу ситуації, що склалася після збільшення ставки акцизного збору, розглянемо дані двох таблиць.

Табл. 1. Збільшення акцизного збору

№ п/п	Показник	Курс ECU, грн\ECU	Пиво			Горілка 40 %		
			Акцизний збір		+, - раз	Акцизний збір		+, - раз
			ECU\дал	грн.\дал		ECU\дал	грн.\дал	
1.	01.07.98 р.	2,26	0,40	0,90		12,00	27,11	
2.	06.07.98 р.	2,26	1,10	2,48	2,8	28,00	63,25	2,3
3.	01.10.98 р.	3,99	1,10	4,39	4,9	14,00	55,86	2,1

Табл. 2. Вплив зміни ставки акцизного збору на надходження до державного бюджету

№ п/п	Показники	1997 рік			1998 рік			Різниця +, - тис. грн.
		Фактична реалізація за вересень-грудень, тис. дал	Податки на 1 тис. дал. при акцизі 0,04 ECU	Сумарне відрахування до держбюджету, тис. грн.	Прогноз на реалізація за вересень-грудень, тис. дал.	Податки на 1 тис. дал при акцизі 0,11 ECU	Сумарне відрахування до держбюджету, тис. грн.	
1.	Акцизний збір		876	1235		4389	3675	2440
2.	ПДВ		1800	2536		2520	2152	- 384
3.	Податок на прибуток		187	264		0	15	- 249
4.	Всього за 4 місяці	1409	2863	4034	946	6909	5842	1808

Показники таблиць свідчать про наступне:

1. Акцизний збір на пиво за три місяці збільшувався фактично 2 рази, враховуючи інфляцію вересня-жовтня 1998 року. Якщо на горілку держава все ж протягом невеликого проміжку часу зробила корективи і навіть зменшила рівень підняття акцизу, то по пиву він реально збільшився у 4,9 рази.

2. Пиво стало неконкурентоспроможною продукцією. Відпускна заводська ціна пляшки складала 0,80 - 1,20 грн., а у роздрібній торгівлі в середньому 1,60 грн. Мінімальна оптова ціна імпортного пива складає 1,00 грн., а роздрібна - 1,50 грн. Якщо вже не знижувати акцизний збір на вітчизняне пиво, то з метою захисту національного виробника мінімальна ціна на імпортне пиво повинна бути переглянута у сторону реального збільшення.

3. Держава створює сприятливі умови для імпорту. Це тим більш нераціонально та образливо, що по якості вітчизняне пиво пивкомбінату “Десна” не поступається конкурентам з високорозвинених країн Заходу, чого немає по інших видах продукції.

4. В розрахунку на 1 тис. дал пива надходження до бюджету збільшились, але при зменшенні обсягів реалізації за рік загальні надходження в подальшому значно понизяться. Причому рівень реалізації буде падати поступово і неухильно, оскільки роздрібна ціна пива не відповідає купівельній спроможності населення.

5. Інфляція вересня-жовтня 1998 року мала своїм наслідком зростання цін на сировину і матеріали на 30-40 відс. та на енергоносії - в 2 рази, що, в свою чергу, призвело до збільшення собівартості пива і зменшення рівня рентабельності.

Підсумовуючи результати діяльності чернігівського пивкомбінату “Десна”, доцільно підкреслити:

1. Ефективна діяльність пивкомбінату обумовлена наступними складовими:

1.1. досвідчений, компетентний та ініціативний керівник, що пройшов всі щаблі ієрархії підприємства і регіону;

1.2. розумна інвестиційна політика через співпрацю з іноземним інвестором, а не високопроцентне кредитування;

1.3. впровадження нових технологій та устаткування;

1.4. створення єдиного згуртованого колективу, іміджу і марки підприємства в регіоні та за його межами;

1.5. наступальна маркетингова політика, завоювання ринків збуту в Україні і країнах СНД.

2. Непродумані та непередбачені рішення держави, такі як різке (у 4,9 раз) підвищення ставки акцизного збору на пиво, в змозі розвалити підприємство, зробити його фінансовим банкрутом.

3. Для виправлення ситуації необхідно, як мінімум, повернутися до попередньої ставки акцизного збору.

Від нереального акцизного збору страждають ще два високорентабельні підприємства - лікєро-горілчаний завод і тютюнова фабрика "ВАТ - Прилуки". Крім того, серйозну конкуренцію їм складають тіньова горілка та тютюнові вироби. Так, навіть за офіційною статистикою в Україні із 75 млрд. цигарок, які за рік випалюють наші громадяни, 20 млрд. цигарок, тобто 1 млрд. пачок - тіньові. На сьогодні це близько півтора мільярда гривень тіньових грошей. Нічим не відрізняється ситуація і на Чернігівщині.

Навіть в таких умовах підприємства працюють з прибутком, мають високі обсяги виробництва і стабільне фінансове положення, платять чималі податки до бюджету держави. Особливу повагу викликає діяльність підприємства "ВАТ - Прилуки", яке при вмілому реформуванні керівником-новатором, що заради справи навіть роллю першої особи на підприємстві не пошкодував поступитися, першим в області здійснило вдалий проект іноземного інвестування з допомогою створення спільного підприємства. До речі, кошти тут знову-таки були вкладені через спільний проект, а не шляхом високопроцентного кредиту, лізингу та інше. Водночас ситуації, коли з допомогою взятих інвестиційних кредитів підприємство вийшло з кризи, автор поки що не зустрів, та і взагалі вона в наших економічних умовах і при відсутності стабільності правового та управлінського поля, на жаль, на має під собою реального підґрунтя.

Можливі різні варіанти спільного економічного проекту з іноземним інвестором. Вони відрізняються між собою і на перелічених автором підприємствах. Але їх еднають кілька основних факторів:

- * спільна відповідальність, в тому числі і фінансова, нашого підприємства та іноземного інвестора за долю проекту;
- * більша увага державних і регіональних структур у випадку, коли іноземний інвестор безпосередньо працює на підприємстві;
- * можливість колективу підприємства навчатися в ході впровадження проекту;
- * використання іміджу іноземного партнера, у ряді випадків його торгової марки, для завоювання ринків збуту та інше.

Домовитися про таке співробітництво важко. Праця з іноземними партнерами теж складна, вимагає знань, досвіду і витримки. Але у випадку подолання перешкод вона дає позитивні результати.

Ще один приклад такого співробітництва - перетворення заводу цигаркових фільтрів у м. Мені у відкрите акціонерне товариство "Нямуно банга-Мена", співвласником акцій якого стали підприємці з Литви.

Кілька років тому тут також була критична ситуація. Цигаркові фільтри не відповідали нормам міжнародних стандартів, їх ніхто не брав. Різко впали обсяги виробництва. У Мені не просто відчували небезпеку, а прийняли заходи щодо подолання труднощів.

Створення спільного підприємства з литовськими партнерами в значній мірі стабілізувало ситуацію. Його діяльність розпочалася в 1995 році на базі співробітництва з литовською компанією "Нямуно банга" (в перекладі це означає "німанська хвиля"). Придбали якісне зарубіжне обладнання для виготовлення гофрокартонної тари. Встановили лісопилне устаткування, на якому виготовляють деревопродукцію на експорт.

На підприємстві працює 112 чоловік. Є тут і деякі затримки із заробітною платою, і кошти, несплачені споживачами за взятую продукцію. Є багато проблем з постачанням, виробництвом та обладнанням. Але підприємство не розгубилось, знайшло свій шлях у наші нелегкі часи.

В регіоні багато розмов та пропозицій щодо роздрібнення підприємств, їх перетворення у невеликі мобільні підприємницькі структури, які зможуть краще пристосуватися до умов ринку. Автор зазначає, що позитивний досвід у даному напрямку в регіоні відсутній, а от навпаки, коли подібний підхід мав своїм наслідком значне погіршення ситуації - скільки завгодно. Більш того, світові напрацювання переконують, що шлях цей хибний і ніколи не приведе до створення розвиненої індустріальної конкурентоспроможної економічної моделі держави.

Основне багатство високорозвинених країн світу, джерело значних доходів - потужні корпорації. В той же час необхідно зауважити, що жодна країна третього світу не має корпорацій, у

тому числі такі великі і багаті природними ресурсами, як Індія, Бразилія та ряд інших. Тому і рівень життя народів цих країн низький.

Корпорації - це структури, здібні до саморозвитку, що має велике значення для конкурентної боротьби. Адже ринку технологій не існує, є лише ринок товарів. Технології - це інструмент для боротьби за світове лідерство і панування.

Корпоративна система економіки спроможна самостійно приймати рішення щодо удосконалення продукції і технології виробництва і, що особливо важливо, також самостійно впроваджувати їх у життя, оскільки згоди на це інших галузей чи корпорацій (конструкторських бюро, постачальників, випробувачів та інше) не потрібно. У межах корпорації не виникає фінансових перешкод при роботі з банками, проблем з посередницькими структурами та інше, оскільки при діяльності всередині корпорації вони усуваються. Постачання комплектуючих, сировини, напівфабрикатів також відбувається без подібних перешкод, а тому їх продукція дешевша і, відповідно, більш конкурентоздатна.

Автор наголошує на наступному:

1. Окремі, найбільш пріоритетні, Міністерства військово-промислового комплексу Радянського Союзу по своїй суті були національними корпораціями з усіма їх сильними сторонами та перевагами. Не випадково, і не тільки дякуючи потужному фінансуванню, а і завдяки такій організації виробництва, країна мала конкурентоспроможне технічне оснащення всіх видів військ та окремих формувань. Досвідом, який дістався Україні з тих часів, не слід нехтувати, розпорошуючи наші потужні галузі.

2. Багаточисельні порівняно потужні підприємства всіх інших галузей народногосподарського комплексу - звичайно, не корпорації. Але разом з тим структурно, технічно та інше вони набагато ближчі до цих організаційних формувань, ніж підприємницькі малочисельні ринкові новоутворення, а значить, і їх об'єднання та реорганізація в корпорації пройде більш оперативно, з меншими втратами та вірогідністю поразки.

Наші порадики і консультанти дуже не хотіли б, щоб на пострадянському просторі з'явилися держави, які прагнуть в недалекому майбутньому вступити в конкурентну боротьбу на ринку товарів, запропонувавши продукцію своєї високоефективної раціональної економічної моделі, де підприємства об'єднані у національні корпорації. Тому, наприклад, відомий економіст і в останні роки наш головний консультант Дж. Сакс у звіті, надрукованому в журналі "The Economist", стверджує: "Радикальні економічні реформи і надання фінансової допомоги не створять чудес. Але вони породжують більшу надію на зміцнення демократій і економічних перетворень у новій співдружності. Це дозволить покінчити з гіперінфляцією та дефіцитом бюджету, заохотить розвиток сотень тисяч підприємств нового малого приватного бізнесу і дозволить організувати базу для швидкого росту експорту, оснований на вільній конвертації. Значні потреби підвищення ефективності промисловості та її реструктуризації будуть залишені на роки, навіть десятиліття після того, як колишній Радянський Союз згорне масштаби своєї великої індустрії і зокрема військових заводів."

Нам відводять десятки років, щоб ми повернулись туди, де зараз практично знаходимось. Прямо скажемо, це не підходить для нашої держави та її регіонів. Тому можна тільки вітати кожну спробу інтеграції, створення на першому етапі асоціацій, об'єднань тощо. Як приклад творчого підходу у цьому питанні, у листопаді 1998 року в м. Прилуках була створена асоціація "Прилуки - Збройним силам України", основним завданням якої є розміщення на підприємствах міста замовлень на виготовлення речового майна для Міністерства оборони.

Зупинимось ще на одному питанні, яке в наш хаотичний час прийнято замовчувати - питанні фінансової, договірної і просто виконавчої дисципліни.

У вересні 1998 року голова обласної державної адміністрації з метою посилення контролю за повнотою і своєчасністю надходження до бюджетів податків та зборів і послідуєчого погашення заборгованості по заробітній платі та пенсіях підписав розпорядження про створення податкових постів у складі посадових осіб державної податкової служби, фінансових органів та органів Пенсійного фонду на кожному підприємстві, яке має заборгованість. Передбачалось покласти на них здійснення контролю за діяльністю підприємств щодо відвантаження продукції, розрахунків з постачальниками та кредиторами, а також вжиття заходів відносно погашення заборгованості перед бюджетними організаціями та державними цільовими фондами.

Рішення було викликане обставинами, що склалися. Можна довго і правильно говорити про податковий тягар та утиски держави щодо вітчизняного виробника. Більш того, автор теж присвятив цій темі немало сторінок даного дослідження. Але ж не треба забувати і про почуття відповідальності керівника підприємства перед державою, областю, колективом, який він очолює. На жаль, суцільна безвідповідальність та бажання особистого швидкого збагачення не завжди чесним шляхом раковою

пухлиною покрила значну частину господарського механізму регіону. Чи можна підтягнути дисципліну та почуття відповідальності керівників підприємств в умовах загального хаосу виробничих відносин в державі?

З цього приводу доцільно навести один приклад. У другій половині 1998 року в області змінили багатьох керівників райдержадміністрацій. Не будемо уточняти, чим викликані зміни, хоча в районах вони сприйняті неоднозначно. Це не тема нашого дослідження. Майбутнє покаже, чи дасть заміна результати в напрямку соціально-економічного розвитку територій. Тут мова йде про інше. Один з новопризначених, що очолив великий і в економічному відношенні розвинений, але в останні роки занедбаний район, вже з перших днів наполегливо, послідовно і прямо скажемо, кваліфіковано та зі знанням справи взявся за наведення порядку в керівній ланці промислових, а також сільськогосподарських підприємств. Допомогло йому і те, що це його колишні колеги, отож ситуацію він знав абсолютно. В той же час із колегами (в минулому) не церемонився, порядки наводив твердою рукою. Треба було бачити, як забігали і закрутились керівники підприємств. Ніби і не було розхлябаності та користолюбства. Не можна забувати і про те, що наші управлінці на рівні директорів підприємств майже всі вийшли з господарського комплексу системи, яку прозвали командно-адміністративною, і де “прочухан” на рівні бюро райкому чи “рознос” у кабінеті першого секретаря грав не останню роль. Ситуація примушує іноді використовувати подібні методи і в наш час. До речі, виробничі показники того району дещо покращились.

В цьому матеріалі розглянута діяльність значної кількості підприємств різних галузей та форм власності народногосподарського комплексу області, надані конкретні причини їх невдач і провалів та пропозиції по виходу з кризи. Але крім них вимальовуються висновки і пропозиції загального характеру:

1. Підприємства, які мають позитивні результати діяльності, досягли їх за рахунок:
 - 1.1. ефективної праці першого керівника, що бачить шляхи виходу з кризи і має управлінську волю відносно впровадження задуманого;
 - 1.2. збереження кваліфікованих кадрів та основних принципів структурної побудови;
 - 1.3. виробництва продукції, яка має реальний збут в області, Україні, країнах СНД;
 - 1.4. інвестиційних проектів, що розраховані на власні можливості чи спільну організаційну (прийнятні різні варіанти) діяльність з іноземними інвесторами;
 - 1.5. поглиблення рівня і розширення діапазону маркетингових досліджень;
 - 1.6. високої організації праці з допомогою розробки та впровадження внутрізаводських системних документів управлінського і економічного характеру.
2. Невдачі абсолютної більшості підприємств пов'язані з:
 - 2.1. отриманням занадто великих високопроцентних кредитів під інвестиційні проекти та виробництво;
 - 2.2. надмірною довірою до обіцянок державних органів різного рівня, в розрахунок на що будувалась вся стратегія подальшої діяльності, а в результаті невиконання обіцяного підприємство летіло у прірву, з якої вже не могло вибратись;
 - 2.3. занадто великою надією на магічну силу ринкових перетворень на рівні підприємства, зміну форми власності, організації праці тощо без покращення управлінських та економічних параметрів самого підприємства;
 - 2.4. перевагою обсягів виробництва над реалізацією продукції, роботою “на склад”;
 - 2.5. нерішучістю при зміні профілю виробництва та асортименту продукції, що випускається;
 - 2.6. відірваністю від життя, намірами робити тільки конкурентоздатну на світових ринках продукцію і продавати її в розвинені країни Заходу, не підкріплені відповідними технологіями виробництва, іміджем підприємства, довгостроковими угодами тощо.
3. Надання допомоги промисловим підприємствам на рівні держави особливо необхідне в напрямках:
 - 3.1. пом'якшення податкової політики;
 - 3.2. передбачуваності рішень вищих органів влади та забезпечення їх довгострокового характеру;
 - 3.3. безумовного виконання взятих на себе зобов'язань;
 - 3.4. збереження статусу державних за підприємствами військово-промислового комплексу, монополістами і тими, що виробляють продукцію стратегічного значення;
 - 3.5. захисту вітчизняного товарного виробника;
 - 3.6. надання допомоги експортспроможним підприємствам шляхом підписання довготривалих економічних угод відповідного характеру із традиційними, а також новими країнами - торговими партнерами;
 - 3.7. заохочення виробників імпортозамінюючої продукції.

4. Для надання ефективної допомоги промисловим виробникам на рівні регіону потрібні:

- 4.1. організація їх роботи по виконанню завдань програми соціально-економічного розвитку на відповідний період;
- 4.2. допомога по вирішенню проблем підприємств на рівні вищих органів державної влади та відповідних міністерств;
- 4.3. сприяння ефективній реструктуризації підприємств через інноваційний фонд;
- 4.4. забезпечення роботи оптових ярмарок, функціонування місцевого замовлення і ресурсного фонду;
- 4.5. проведення навчання та обмін досвідом між керівниками підприємств;
- 4.6. організація загальних проектів, спільних підприємств з іншими регіонами, особливо з підприємствами Брянської області Російської Федерації і Гомельської області Республіки Білорусь та інше.

Роль промислових підприємств у ступені соціально-економічного розвитку регіону можна охарактеризувати як визначальну. Від ефективності їх праці залежить рівень життя населення. Заходи, що приймаються на сьогодні по стабілізації виробництва, явно недостатні. Деякі з пропозицій та міркування щодо шляхів виходу з кризи викладені в запропонованому матеріалі.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ВИРОБНИКИ

Сільськогосподарське виробництво в Україні має всі умови для його ефективного розвитку - родючі землі, в основному сприятливий клімат, давні традиції і напрацювання, раціонально розміщені продуктивні сили тощо. Необхідно тільки надати йому державну підтримку, визначитись з організаційними формами, і позитивні результати не примусять себе довго чекати.

З років перебудови, а потім самостійності нашої держави особливо багато дискусій виникає навкруг організаційної побудови ланок сільськогосподарського виробництва. Власне, у нас є три основні складові - колективні сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та індивідуальні підсобні господарства селян. Хто з них переважить і складе визначальну силу даного сектора економіки?

У попередніх книгах дослідження автор приділив достатньо уваги підсобним господарствам селян, їх ролі в аграрному виробництві сьогодення в Україні. Вони взяли на себе значну частину проблем по забезпеченню продуктами харчування населення держави, працюють, не шкодуючи ні часу, ні власних сил. В більшості селян пробудився одвічний дух українця-хлібороба. Особливо вагомий внесок індивідуальних господарств у трудомісткі галузі - тваринництво, вирощування картоплі тощо. Але перспективи цього напрямку організації виробництва незначні - ручна праця, відсутність сівозмін в рослинництві, виробники в основному населення пенсійного віку та інше.

Тому в даному матеріалі головна увага буде приділена КСП та фермерським господарствам, як основним формам виробників на селі, а також деяким іншим різновидам і напрямкам організації сільськогосподарського виробництва. Ми повинні економічно і організаційно визначитись, за ким майбутнє та що треба зробити для його прискореного наближення.

Спочатку проаналізуємо, як вирішено це питання в розвинених країнах світу.

В Сполучених Штатах Америки в 70-х роках після експериментів, здійснених під наглядом держдепартаменту США на базі збанкрутілих фермерських господарств, були створені асоціації. Вони мають площу орної землі 3-7 тисяч гектарів. По організаційній структурі асоціації, як це не дивно, дуже схожі на українські КСП. Вони використовують інтенсивні методи господарювання, внаслідок чого мають високі показники і перемагають в економічному змаганні з фермерами та кооперативними господарствами. Так, віддача основних фондів на 100 дол. у фермерів - 15 дол., у кооперативних господарствах - 19, асоціаціях - 37. Якщо продуктивність праці фермерів взяти за 100 відс., то у кооперативних господарствах маємо 125 відс., а в асоціаціях - 176 відс.

Організація роботи асоційованих господарств проводиться методом жорсткого планування. За рік наперед і навіть більше Земельний банк США замовляє кожній асоціації асортимент і кількість продукції відповідної якості, ціни та строки її постачання. Після підписання контракту, який передбачає і відповідальність сторін, банк надсилає асоціації графіки видачі кредитів і постачання техніки, що в подальшому суворо дотримуються.

У Земельному банку 51 відс. - державні активи, а тому через нього держава безпосередньо керує розвитком сільського господарства. Крім кредитів, вона надає дотації на

основні види сільськогосподарської продукції. За таких умов асоціації мають всі можливості для ефективного розвитку.

Нині в сільському господарстві США фермери обробляють менше 30 відс. орної землі, фермерські господарства, об'єднані в кооперативи - 40 відс., сільськогосподарські асоціації - понад 30 відс. Причому, асоціації дають більше 50 відс. товарної маси сільського господарства.

Таким чином, у США відбувається процес укрупнення фірм, зроблена ставка на розвиток великих асоціацій, до складу яких входять ті ж фермери. Переваги таких формувань у можливості використання досягнень в галузі новітніх технологій, міцній матеріально-технічній базі тощо. Разом з тим збережена і рушійна сила ринкової економіки - приватна власність.

Практично в усіх асоціаціях і кооперативах використовується комплексна і глибока переробка сировини. За рахунок високої ефективності роботи асоціацій, що із запасом забезпечують власні потреби держави та її експортні зобов'язання, США мають можливість раціонально використовувати і зберігати національне багатство країни - землю. Там виведено з обробітку 17 млн. га орної землі. Розораність сільськогосподарських угідь в США складає 43 відс., тоді як в Україні - 80, що призводить до деградації родючих земель і подальшого зниження врожайності. Правда, внаслідок обвалу, який відбувся в сільськогосподарському комплексі, у нас теж не засіваються значні площі угідь, чим додатково знижується ефективність рослинництва. Але в даному випадку відсутній науковий підхід, ситуація носить неконтрольований і в основному шкідливий характер.

В Ізраїлі, чисто капіталістичній країні ринкової економіки, приватної власності на землю не існує. Ефективно діють кібуцу, сільськогосподарські підприємства типу наших колгоспів, де земля є колективною власністю. На дуже бідних землях при несприятливому кліматі, використовуючи досконалу техніку і новітні технології, вирощують значні врожаї, розвивають високоефективне тваринництво. Наприклад, середній річний надій на корову в Ізраїлі становить більше 9000 кг молока.

Середній розмір ферми в колишній ФРН становить 16 га. Але цій країні теж притаманна тенденція до створення великих кооперативів, які об'єднують по 200-250 фермерів і ефективно використовують потужну сільськогосподарську техніку та інші ресурси. Впроваджуючи сучасні технології, там на супісчаних ґрунтах мають 73 цн пшениці з гектара, 79 цн кукурудзи та більш ніж 500 цн цукрових буряків.

Успіхи нашої держави значно скромніші, але на початку 90-х років в ній теж вироблялись немалі обсяги сільськогосподарської продукції: 51 млн.т зерна, 50 млн.т цукрових буряків, понад 3 млн.т соняшнику та інше. Домінуючу частку обсягів виробляли колгоспи.

Тому підхід, при якому колективні господарства України неефективні і їх треба розформувати, має невважений і необґрунтований характер. Як аргумент, висувають нинішній стан КСП. Але тут причини не в формі організаційної структури сільськогосподарського виробника. Приблизно у такому ж положенні знаходяться промислові підприємства, транспорт та інше. Не викликає оптимізму і ситуація з фермерством, яку буде наведено пізніше.

В цілому перехід до дрібних організаційних структур, що пропагується в державі - це малоаргументована спроба йти всупереч світовим тенденціям у сільськогосподарському виробництві. На невеликих наділах господарювати взагалі набагато важче, не кажучи вже про відсутність умов для такого господарювання (інфраструктура, технічне забезпечення, збут) в нашій державі.

Між тим, непродумані реформи сільськогосподарських об'єктів призвели до фактичного знищення насінництва, племінної справи, меліорації, системи технічного обслуговування, сільських будівельних організацій, міжгосподарських насінницьких та комбікормових заводів - основних складових високоефективного виробництва та його перспективи розвитку. Це були якраз ті пріоритети, які активно функціонують у аграрному секторі високорозвинених країн ринкової економіки. Втрачено кваліфіковані кадри керівників та спеціалістів, триває руйнування соціально-культурної сфери на селі.

Владними структурами держави і контрольованими засобами масової інформації переоцінена роль паювання, як фактору, що свідчить про велику турботу за селянина. Звичайно, земля повинна мати справжнього господаря, ефективного власника. А чи питає хто у селян, скільки землі вони бажають мати? Чесно кажучи, сучасного селянина це питання не дуже цікавить. Ту кількість землі, яку він може обробити сапкою, лопатою та іншими нехитрими знаряддями праці, він уже давно отримав і порівняно ефективно використовує. На більше не вистачає часу та фізичної наснаги. Структури, які допомогли б йому технічними засобами і збутом, на селі відсутні. У самого селянина ніякої техніки та коштів на її придбання також немає. Є ще один шлях - віддати землю в оренду. Але кому? Тому ж збитковому КСП, з якого

тільки що вийшов? Так у нього в найближчі роки нічим буде розраховуватися - немає грошей, а урожай "на корені" проданий за пально-мастильні матеріали тощо на 2-3 роки наперед. Фермеру б теж зі своєю землею дай бог впоратися та вирощене "пристроїти" по більш-менш задовільних цінах. Крім того, сільське господарство збиткове, а плата за оренду паю - ще одні додаткові невиробничі витрати. Тому без комплексного вирішення цілого ряду проблем паювання у такому вигляді, як воно проводиться в Україні, носить скоріше декларативний (ось подивіться, я вже власник!) характер і нагадує епопею з приватизаційними сертифікатами, які були в недалекому минулому вручені всьому населенню держави.

Проблем на шляху дійсних аграрних перетворень в Україні багато. Складність їх розв'язання значною мірою зумовлюється причинами, які лежать за межами цієї сфери. Головна з них - кризова макроекономічна ситуація в державі, зокрема розлагодженість фінансової системи. Що ж до проблем, які повинна розв'язувати сама аграрна сфера, то основною з них слід назвати реформування теперішніх колективних і фермерських сільськогосподарських підприємств у нові виробничо-господарські структури. При цьому необхідно максимально зберегти створену за багато років матеріальну базу великого виробництва, його концентрацію, перевести ці структури на іншу систему виробничих відносин, яка базувалася б на взаємній фінансовій зацікавленості юридичних та фізичних осіб і взаємодії різних форм власності.

Потрібно докорінно змінити технології сільськогосподарського виробництва. Наприклад, застосування їх у рослинництві дає змогу на 60 відс. зменшити затрати пального, у два-три рази - трудові та енергетичні витрати. За ресурсозберігаючих технологій обробітку ґрунту в Україні можна мати значно менше тракторів та іншої техніки.

Проблем дуже багато. Прикро, що вони не знаходять вирішення. В галузі переважають хаотичні, некеровані з боку держави процеси, які призводять до все більшого розвалу сільськогосподарського виробництва.

Значна частина суб'єктів господарської діяльності мають в банках рахунки, давно заблоковані бюджетною картотекою в значних обсягах. Деякі господарські питання вони вирішують шляхом бартерного обміну тощо. Звичайно, держава зацікавлена у зборі податків. Тому за рішенням арбітражних судів судовиконавці накладають арешт на майно КСП, примусово забирають його з метою реалізації для погашення боргу. Закон є закон і його треба виконувати. Але при такому підході, особливо забираючи техніку та засоби виробництва (трактори, автомобілі тощо), ми ще більш добиваємо виробника, відбираємо у нього надію в майбутньому стабілізувати ситуацію. Щорічна наростаюча збитковість сільськогосподарського сектора виробництва з повною очевидністю ставить нас перед дилемою: або сільське господарство буде ліквідовано, або держава припинить його збитковість з допомогою дотацій, паритету цін, реальних податків та іншого. Третього бути не може. Ніякі перспективні заходи по зміні форми власності чи організації праці проблеми не вирішать. Коли людина знаходиться в ямі, тут не побігаєш, спритності і талантів не проявиш. У даному випадку у яму (боргову) скинуто сільськогосподарські підприємства.

Враховуючи досвід агропромислового виробництва в розвинених країнах ринкової економіки, викликають сумнів поради їх багаточисельних організацій, яких дуже хвилює стан цієї галузі в Україні. Думається, тут є дещо від лукавого - хто ж хоче мати конкурента на світових ринках продукції, де її і так надлишок. Особливо багато рекомендацій щодо роздрібнення сільськогосподарських підприємств поступає від Міжнародної фінансової корпорації та британського фонду "Ноу-хау". Звичайно, аргументацію цих документів треба вивчати, дещо в розумних межах використовувати, пам'ятаючи, що крім нас самих порядок в цій галузі ніхто не наведе.

Періодично на найвищому державному рівні проводяться Всеукраїнські збори селян. На жаль, коефіцієнт корисної дії від них незначний. Збираються туди керівники обласного та районного масштабу, столичні чиновники різних рангів, фінансисти, постачальники тощо. Безпосередніх організаторів виробництва на селі буває зовсім мало, а тих, хто працює на землі, на такі зібрання не відволікають. Рішення готують без попереднього обговорення болючих питань в трудових колективах. В результаті, глобальних стратегічних проблем на них ніколи не вирішують, до практичних справ чи визначення тактики роботи в аграрному секторі збори селян не спонукають.

Розглянемо досвід деяких країн по реформуванню суб'єктів господарської діяльності на селі. Зупинимось на двох з них - Литві і Китайській Народній Республіці. Він повчальний тим, що Литва завжди тяжіла до європейського ринкового способу організації виробництва, а Китай в політичній сфері сповідує комуністичну ідеологію і не думає від неї відмовлятися, при цьому добиваючись значних успіхів в напрямку економіки.

Литва найбільш активно із радянських республік рвалася з СРСР, прагнула перебудувати свої виробничі відносини на західний лад. Тому процеси повернення власності і реформування колгоспів і радгоспів там проходили дуже швидко та послідовно і вважаються закінченими.

Першим напрямком реформування було надання у приватну власність, починаючи з літа 1990 року, працівникам і пенсіонерам сільськогосподарських підприємств, які проживають у сільській місцевості, за їх бажанням земельних ділянок розміром 3 га на сім'ю, а не зайнятим у сільському господарстві - 2 га. На початку 1995 року таких ділянок налічувалось 412,5 тис., а площа сягала 27 відс. сільськогосподарських угідь. Щоб стимулювати та прискорити приватизацію, уряд Литви у березні 1994 року прийняв рішення, яке дозволило продаж ділянок.

Другий напрямок - реституція земельної власності з використанням трьох основних методів:

- * повернення тієї земельної ділянки, яку в минулому було націоналізовано;
- * надання іншої, еквівалентної ділянки;
- * виплата компенсації.

Більшість колишніх власників вибрали для себе останній варіант, враховуючи досить значну суму компенсації, яка становила 150-425 дол. США за 1 гектар в залежності від якості землі.

Третій напрямок - приватизація власності сільськогосподарських підприємств. Вона розпочалася наприкінці 1991 року з ліквідації колективних і державних господарств, які були в обов'язковому порядку поділені на 10-12 так званих "технологічних комплексів". Суб'єктами приватизації стали працівники і пенсіонери цих колективів. Засобами приватизації були вибрані:

- * виплати сільськогосподарських підприємств своїм працівникам залежно від часу праці кожного з них та вартості приватизованої власності;
- * кошти громадян;
- * інвестиційні ваучери, що надавались всім громадянам Литви;
- * сільськогосподарські компенсації, які отримали зайняті в сільському господарстві;
- * компенсації за зінфляційовані заощадження населення і страхування.

До речі, читач може одночасно впевнитися, наскільки продумана система компенсацій у свій час була створена в Литві.

Приватизацію власності колгоспів і радгоспів було проведено дуже швидко. Вже в січні 1993 року більше 80 відс. її було приватизовано.

В самій Литві вказують на наступні недоліки і проблеми проведення приватизації в такий спосіб:

1. Недостатнє врахування бажань селян при організації технологічних комплексів та кооперативних товариств, пізніше сформованих на їх базі.
2. Неузгодженість приватизації виробничих фондів із приватизацією землі, що в деяких випадках призвело до відокремлення землі від виробничих фондів - одні люди одержали техніку, будівлі, худобу, а інші - землю.
3. Концентрація біля 60 відс. власності в руках пенсіонерів, що було виправданим з точки зору соціальної справедливості, але знизило ефективність виробництва.
4. Складна і важкозрозуміла для селян система оплати за приватизовану власність.
5. Нерозв'язаність проблем утримання об'єктів соціально-культурного призначення, переданих муніципальній владі.

В результаті приватизації тільки близько 4 відс. приватизованої власності належить фермерам, а решта сільськогосподарським товариствам, середня чисельність яких становить 48 чол. Як бачимо, навіть Литва, що завжди тяжіла до індивідуального хутірського господарювання, вибрала шлях кооперування власності. Реформи в ній проводились рішуче, але помилок, до речі, типових, уникнути не вдалося. Результати господарювання в аграрному секторі теж далекі від бажаного. До того ж кількість товариств зменшується через постійні банкрутства.

В сільському господарстві Китаю, на відміну від країн СНД, ініціатива реформування йшла "знизу". Перетворення організаційних форм колективної системи господарювання в систему сімейних господарств, яке відбулось в КНР, на початку економічних реформ не було передбачено урядом.

Навпаки, поділ колективної землі і передання функцій по виробництву продукції земельним господарствам були заборонені. Але спочатку без розголошення, а наприкінці 1978 року при підтримці місцевих органів влади, невелика кількість виробничих одиниць почала використовувати систему передання за контрактом землі, інших ресурсів та державних

замовлень на сільськогосподарську продукцію селянським сім'ям. Уже через рік виробничі бригади сімейного типу мали значно кращі результати господарювання. Визнання такої системи як загальноприйнятої моделі господарювання в аграрному секторі Китаю відбулось в 1981 році, а вже наприкінці 1983 року на неї перейшло 98 відс. колективних господарств. Тут вміло спрацювали важелі командно-адміністративної системи, яку країна поєднує з принципами ринкового господарювання.

Система сімейних відносин ідеально підходить для Китаю з багаточисельними сім'ями, великою кількістю сільського населення та працелюбністю, недостатніми земельними ресурсами, м'яким кліматом, придатним для вирощування кількох урожаїв за рік, і незначним рівнем механізації робіт. Разом з тим вона мало придатна для країн, де ці фактори відсутні чи недостатньо задіяні.

Спочатку землю було передано сімейним господарствам на правах оренди на 1-3 роки, але згодом стало зрозуміло, що це не сприяє інвестиційним процесам і збереженню родючості ґрунту. Тому держава продовжила процес реформування:

- * в 1983 році дозволено обмежене використання найманої праці;
- * в 1984 році термін оренди продовжено до 15 років, а також дозволено здавання земельних ділянок у суборенду.

В результаті вмілого реформування в аграрному секторі Китаю на прийнятному рівні забезпечує продовольчими товарами більш ніж 20 відс. населення світу і навіть експортує продукцію сільського господарства, маючи тільки 1/15 частину світових орних земель.

Аналізуючи досвід проведення реформ щодо форми власності і організаційних форм господарювання в сільськогосподарському секторі країн з перехідною економікою, можна зробити висновки:

1. Враховуючи стартові умови при переході до ринку, менталітет населення, господарські відносини на основі колективної власності на протязі кількох поколінь людей, на перших етапах реформування більшості країн переважають колективні господарства різного типу з тією чи іншою мірою реформованими відносинами власності.

2. Колективні форми господарювання залишаються найпоширенішими і в подальшому, але при переході до ринкової економіки частка приватного аграрного виробництва постійно зростає.

3. Розширення приватного сектора сільсько-господарського виробництва супроводжується подрібненням землекористування, підвищенням питомої ваги невеликих товаровиробників і присадибних господарств. Якщо в сучасних умовах для світового господарства в цілому, яке характеризується необхідністю зниження обсягів сільськогосподарської продукції, це явище виправдане, то із стратегічної точки зору на розвиток аграрного виробництва воно не може оцінюватись як позитивне.

4. Роздрібнення прийнятне в державах, де рівень механізації сільськогосподарського виробництва незначний і не робиться рішучих кроків до його підвищення. Інтенсивному розвитку механізації, зменшенню трудоемних операцій сприяє крупнотоварне виробництво, яке базується на принципах асоціацій, кооперованих відносин тощо і характеризується високими фондовіддачею, продуктивністю праці та обсягами виробленої продукції.

Стратегічна лінія нашої держави - збільшення ефективності і обсягів сільськогосподарського виробництва для забезпечення внутрішніх потреб і експортного потенціалу України, особливо в країні Співдружності Незалежних Держав. Тому шлях крупнотоварного виробництва може бути тільки доповнений, а не замінений всіма іншими формами організації праці.

На сьогодні крупнотоварне виробництво держави в основному представлено колективними сільсько-господарськими підприємствами, в минулому колгоспами. Вони витримали все - важкий етап становлення, безкінечні реформи, голодомор, війну, відбудову, порівняне благополуччя 70-х років, відсутність робочої сили тощо. У 90-ті роки їх було визнано атавізмом командно-адміністративної системи, який чужий і ворожий самій суті українського селянства. Тому колгоспи в одному місці реформували, в іншому розвалювали, в третьому просто розкрадали. Зникла державна підтримка, змінились умови господарювання, біля керма КСП залишились не ті керманічі.

Колись, читаючи збірник нарисів Г.Радова "Председательский корпус", я із захопленням споглядав могутніх статуєю і духом людей, їх колоритні та неповторні характери, мужність і мудрість реальних життєвих персонажів. Таких дійсно було немало, на них тримались сільськогосподарське виробництво і село в цілому.

Зовсім інші люди на сьогодні, в більшості очолюють КСП. Їх можна умовно віднести до кількох типів:

1. Чесні, але втомлені і навіть хворі люди, які не сприйняли ринкових реформ, не зорієнтувались в них, пригнічені обставинами і “дотягують” до пенсії.

2. В минулому працівники партійного апарату, що живуть згадками про ті часи та з нетерпінням чекають на їх повернення.

3. Молоді чи середнього віку, енергійні і заповзятливі. Прийшли вирішити особисті проблеми - побудуватися за рахунок КСП, взяти те, що не розкрадено... Характерна прикмета керівників цього типу - бізнесові структури, які присмокталися до сільгосп підприємств.

Два останні типи керівників не живуть в населених пунктах, де вони очолюють господарства. Їх возять щоденно туди і назад з обласного, в кращому випадку з районного центру. Між тим робота на посаді голови колгоспу - це особливий вид діяльності. Він не просто керівник, він лідер, порадник, заступник і так далі. До нього йдуть і вдень, і вночі. Селянські очі бачать все, просвічують краще, ніж рентген. Тому тут треба працювати, віддаючись повністю. Інакше результату не досягти. Такі керівники, звичайно, теж є і їх робота буде детально проаналізована в цьому розділі.

Перейдемо до вивчення ситуації в колективних сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області. Розпочнемо з технічних можливостей колективів.

Починаючи з 1994 року, тракторний парк зменшився на 58 тис. одиниць. Зернозбиральних комбайнів стало менше на 1500 шт, кормозбиральних - на 700 шт. Між тим, навіть маючи попередню кількість техніки, польові роботи не завжди виконувалися своєчасно. З наявного парку 65 відсотків тракторів і комбайнів вже відпрацювали свій технічний ресурс.

Продукція, яку виробляє село, знецінилася. Наприклад, щоб купити 1 т бензину, треба віддати зерна у 5,5 разів більше, ніж в 1990 році, молока - в 7,1 рази, м'яса - в 7,5 раз. Приблизно така ж ситуація по новій техніці, мінеральних добривах та інше. Так, за трактор Т-150, у порівнянні з тим же 1990 роком, слід поставити зерна у 7 разів більше, молока і м'яса - майже в 10 раз.

У цьому питанні ми якраз і мусили б повчитись у Сполучених Штатів Америки, де приблизно по 160 видах продукції застосовують так звані паритетні ціни. Паритетна ціна реалізації означає купівельну спроможність даної фермерської продукції в будь-який місяць або рік порівняно з 1910-1914 роками. Іншими словами, це ціна, при якій за відповідну кількість проданого фермерами продукту можна придбати стільки ж предметів споживання та засобів виробництва, як у 1910-1914 роках.

В Україні назріла невідкладна потреба розробити положення про паритет цін і механізм його реалізації, оскільки за останні роки темпи зростання цін на трактори, комбайни, автомобілі, запасні частини та пальне в багато разів перевищують зростання вартості зерна, м'яса, молока, вовни, овочів, фруктів та іншої сільськогосподарської продукції.

Знову повернемося до ситуації з технікою в Чернігівській області. Не в усіх господарствах керівники бережливі, хазяйновиті, та й, прямо скажемо, не завжди вони відрізняють громадське від особистого. Допускається наднормативне списання техніки в умовах, коли нову купити практично неможливо, продовжується її продаж. Станом на кінець 1998 року технічна насиченість господарств знизилась до 12,6 фізичних тракторів на 1000 га ріллі, що в 1,5 рази менше нормативної.

Відношення до техніки теж далеке від належного рівня. Так, після завершення осінньо-польових робіт в 1998 році у 47 господарствах області не поставили техніку на зберігання. Лише в Городнянському районі таких підприємств 11.

Щоб провести весінньо-польові роботи 1999 року, необхідно підготувати 15 тисяч тракторів, 5 тисяч плугів, ще більше сівалок, культиваторів, іншого причепного інвентаря. Роботу цю дуже часто розпочинають із запізненням і завершити не встигають. Наприклад, на протязі 1998 року так і не були відремонтовані 4,3 тисячі тракторів, половина комбайнів, майже 2000 машин, 670 одиниць кормозбиральної техніки, 189 бурякозбиральних комбайнів та інше.

В результаті незорано майже 200 тис. га землі на зяб, на значних площах недозбирали кукурудзу на зерно, недосіяли озимі та інше.

В умовах, коли в господарствах багато невідремонтованої і старої техніки, дещо поживавилась робота підприємств “Облагротехсервісу”, які відновлюють обмінні технічні пункти, допомагають КСП у придбанні вузлів і агрегатів.

В області працює 36 механізованих загонів, що на контрактних умовах беруть участь у збиранні урожаю зернових, заготівлі кормів тощо. Створюються машинно-технологічні станції. Для їх комплектування технікою з державного лізингового фонду виділено трохи більше трьох

мільйонів гривень. Автор не поділяє великих радощів та сподівань відносно створення МТС. Факт залишається фактом - ще нещодавно потужні у технічному відношенні сільськогосподарські підприємства в силу в основному незалежних від них обставин добили до ручки свій машинно-тракторний парк і не в змозі провести механізований обробіток землі самостійно. Тому ми повернулися до ситуації, яка була 40-50 років тому, тільки в менш чіткому та більш викривленому вигляді. Адже МТС фактично стає монополістом, що діє при відсутності цінового, строкового та інших критеріїв.

Інша справа, якби МТС створювались під підсобні і фермерські господарства при чітких регулюючих важелях держави. Але це не головне завдання машинно-технологічних станцій. Та варіантів немає, в умовах тупика сьогодні вони дають хоч якусь надію.

Необхідно вирішити ще одну проблему - забезпечення господарств паливом. В 1998 році Кабінет Міністрів прийняв постанову "Про механізм забезпечення агропромислового виробництва пально-мастильними матеріалами на 1999 рік". Ним передбачається отримання нафтопродуктів через галузеві асоціації, корпорації та їх регіональні структури на умовах товарного кредиту сільськогосподарської продукції. Знову-таки майбутній урожай уже буде проданий за паливо. Але іншого виходу і можливості провести весняно-польові роботи немає.

Важливе питання - енергопостачання сільгосп-підприємств. Питома вага споживання електроенергії сільськогосподарським комплексом області становить 18 відс. Це менше, ніж промисловість та на потреби населення.

З початку 90-х років споживання електроенергії в сільському господарстві зменшилось майже у 2 рази. Але обсяги виробництва сільгосппродукції знижуються у ще більш швидкому темпі, а тому витрати електроенергії на одиницю виробленої продукції зросли майже на 50 відс. Звідси і собівартість виробів, і ефективність виробництва.

Борги за електроенергію перевищують 7 млн. грн. і продовжують зростати. Повністю розраховуються лише господарства Корюківського району. Найбільше заборгував Прилуцький район - понад 1 млн. грн.

В такій ситуації знаходяться основні агропромислові виробники на селі - колективні сільськогосподарські підприємства. І це ще не всі проблеми. До них можна додати фінансову, кадрову, соціальну, побутову та інші.

Перейдемо до роботи конкретних КСП. В абсолютній більшості з них повна криза і розвал. Для прикладу назвемо кілька цифр та фактів щодо ситуації в Менському районі. Хоча, повторюсь, у всіх інших районах положення приблизно однакове.

У Менському районі для зимівлі худоби в 1998 - 1999 р.р. заготовили лише 57 відс. кормів до потреби. В основному тварин годують так званими грубими кормами, тобто соломою, яку в цивілізованих країнах давно за корм не вважають. А в 11 господарствах району немає запасу і соломи. За грудень 1998 року в середньому по району надоєно по 59 кг молока з корови, а в КСП "Нива", імені Куйбишева - село Ленінівка, імені Мічуріна - менше 20 кг. Але всі немислимі рекорди побилі КСП з патріотичною назвою "Україна", де за місяць надоїли по 1 кг молока від корови. Отут уже треба не тільки про державу, як винуватця занепаду КСП, говорити, але і в самому колективі та з його керівником розібратись.

Тваринники і механізатори розносять та розвозять по домівках молоко і кращі корми. Дисципліна повністю відсутня, та і як її навести, якщо роками не виплачується зарплата. От працівники сільгосппідприємства і приватизують потихеньку його майно, проводячи цю своєрідну повзучу "прихватизацію", яка, мов іржа, роз'їдає КСП.

КСП ослабли у виробничому напрямку. Вони малокеровані своїм правлінням і зовсім не відчують впливу районних та обласного управлінь сільського господарства. Давно зникли державний контракт і державне замовлення, не призначаються уповноважені щодо посівних робіт і по збиранню врожаю, зменшені звітність і міра відповідальності за результати, а чисельність управлінців агропромислового комплексу районного та обласного масштабу не знижується. Автор вважає, що треба провести комплексний аналіз організаційних та економічних складових ситуації і визначитися з чисельністю дійсно необхідного персоналу управлінь сільського господарства. Його скорочення як мінімум у кілька разів буквально напрошується.

Деякі господарства намагаються втриматися на прийнятному рівні, хоч це дається їм дуже важко. Охарактеризуємо ситуацію в одному з них - КСП "Воля", село Рудка Чернігівського району. Здавалось би, село розташоване недалеко від обласного центру, сільськогосподарське підприємство має добру матеріально-технічну базу, його очолює досвідчений та ініціативний керівник, авторитетний у колективі і знаний в районі та області - чого ще треба! Але справи в господарстві ідуть дуже важко. 1998 рік в погодному відношенні

був несприятливим, і господарство по всіх показниках, крім льону, не вийшло на прогнозні рубежі. Урожай зернових склав тільки 15 центнерів з гектара. Між тим, бували роки, коли збирали в 2 рази більше. Не набагато краще положення з картоплею, кукурудзою та цукровими буряками.

Порадував льон-довгунець. Його посіви склали 100 га. З кожного гектара отримано урожай по 8,6 цн волокна та 6 цн насіння. Це один з найкращих результатів по всій області. На Киселівський льонозавод здали достатню кількість продукції доброї якості, але той на протязі трьох місяців не розрахувався з товаровиробниками, заборгувавши 42 тис.грн.

Міністерство агропромислового комплексу у свій час запевнило, що тим господарствам, які виростять 100 і більше гектарів льону, будуть видані державні дотації в обсягах, що теж називались. Коштів “Воля” не отримала. Такі неплатежі підривають економічну міць КСП.

Але все-таки це не змінює підходу керівництва “Воли” до льону-довгунця та картоплі, як до пріоритетних районованих культур, що колись давали високі урожаї і зміцнювали фінансовий стан колективного сільськогосподарського підприємства. Площі під цими культурами в 1999 році передбачається збільшити.

Звичайно, зниження урожайності сталося не тільки через погодні умови. Останнім часом земля одержує недостатню кількість органічних та мінеральних добрив, несвоєчасно проводяться оранка і сівба. Майже вся техніка зношена. Хронічно не вистачає запасних частин, пального та мастил. Ослабла виробнича дисципліна. Недостатнє забезпечення кадрами.

На ситуацію в колективі негативно впливають крадіжки, здійснювані працівниками “Воли”, що отримали системний характер. Та коли правління КСП внесло на загальні збори пропозицію щодо жорсткого покарання злодіїв, зокрема запровадженням системи штрафів у значному розмірі, збори запропоноване не підтримали. Крадіжки стають стилем життя селян-працівників КСП, його невід’ємною складовою. Звичайно, це стосується не тільки, а можливо і не стільки “Воли”. Люди бачать, як село обманюють владні структури, як не по зарплаті живе керівництво сільськогосподарських підприємств, як їм самим роками не виплачують заробленого, і вважають морально виправданим та раціональним зайнятись самозабезпеченням такого виду. Планка моралі опустилась дуже низько у всіх верствах населення. Крадіжка... вже не вважається крадіжкою.

Повернемось до “Воли”. Вона не розрахувалась з бюджетом та Пенсійним фондом, має картотеку в банку. Обіцяні за льон гроші все йдуть, а тим часом у січні 1999 року судовий виконавець за рішенням арбітражного суду описав автобус, “Волгу”, деякі інші транспортні засоби за несплату податків.

Підприємство в принципі працює по-старому, просто і надійно, як воно вважає. Пріоритети і форми організації праці практично не змінюються, напрямки господарської діяльності теж. Досвідчений керівник спостерігає, що вийде в інших. Він не втратив контроль над ситуацією, до нього прислухається колектив (поки не йде мова про особисті не завжди добропорядні інтереси - пам’ятаєте історію із штрафами за крадіжки?). Але в умовах сьогодення назвати господарство таким, що розвивається, буде неправильно, стабільним - теж.

Десять років тому на соціально-економічному горизонті регіону сяяли два села - маяки особливій забудови, провісники омріяного майбутнього. Звичайно, багато в них було показного, але були і міцні господарства, їх високоєфективна діяльність, розвинена соціальна інфраструктура та добробут місцевих селян. Це с. Свердловка Коропського та с. Наумівка Корюківського районів.

Прийшли часи, які не милували створеного і розвиненого. Злі події та зміни не обійшли і Наумівки. Вже станом на кінець 1994 року господарство пов’язало у боргах. Не платилась заробітна плата. Довго і важко знімали попереднього та ставили нового голову колективного сільськогосподарського підприємства. Але заміною керівника не зняти всі проблеми, не підняти в короткий час КСП, яке ще нещодавно виглядало острівцем благополуччя у досить врівноваженому в цілому сільськогосподарському комплексі області.

А всього в регіоні на кінець 1997 року стабільних і заможних господарств залишилось стільки, що їх легко можна перелічити на пальцях однієї руки: колективні сільськогосподарські підприємства “Авангард”, с.Свердловка Коропського району, “Праця” с. Стольне Менського району, агрофірма імені Розумовського, с.Лемеші Козелецького району, акціонерне товариство “Агрокомсинтез”, смт. Олишівка Чернігівського району та державне сільгоспідприємство “Промінь”, м.Бобровиця.

Які складові частини їх успіху, всупереч реформам чи завдяки їм вони тримаються, наскільки стабільна і контрольована ситуація в господарствах та які перспективи їх розвитку - відповідь на ці питання буде надано в результаті аналізу трьох з них - агрофірми імені

Розумовського, акціонерного товариства “Агрокомсинтез” та державного підприємства “Промінь”.

Наприкінці 80-х років занедбане господарство у с. Лемешах Козелецького району очолив керівник, який мав досвід управлінської роботи в сільському господарстві, а також всі якості лідера і новатора. То були роки так званої перебудови. Вже відмовлялись чітко діяти ланки командно-адміністративної системи, рвалися господарські зв'язки, відчувались проблеми дефіцитів. Але разом з цим з'явилися перші ознаки реальної самостійності колгоспів - ніхто не диктував, скільки сіяти, скільки худоби на фермі тримати тощо. Недбайливих це розслабило, дозволило знизити показники. А для ініціативних розкрилось широке поле діяльності.

З'явилась можливість вибрати форму господарювання. Колектив у Лемешах обрав колективний підряд у тваринництві та оренду в рослинницькій галузі. Підряд і оренда добре прижилися і запрацювали, даючи значний ефект. Агрофірма імені Розумовського вийшла на перше місце в районі, зазвучала на обласному рівні. В робочому кабінеті керівника з'явилися перехідні червоні прапори, як визнання заслуг і правильного шляху колективу.

В КСП збирали високі врожаї, наростили поголів'я на фермах, оновили машинно-тракторний парк, будували житло та дороги з твердим покриттям. Лемеші і малі села, що входять у склад агрофірми, газифікувалися. Нагадаємо, це було в роки початку економічної кризи в Україні та занепаду вітчизняного, зокрема сільськогосподарського, товарного виробництва.

В агрофірмі стабільно збирали по 800-1000 цн кормових буряків, 30-35 цн зернових, ефективно впровадили нову для Козелецького району культуру цукрові буряки, яку ніколи до цього тут не сіяли. Створили мережу агрофірмових магазинів, встановили торгові зв'язки з Росією та країнами Прибалтики, освоїли переробку продукції. Трудівники господарства своєчасно отримували заробітну плату.

У Лемеші приїжджали перший і другий президенти України, міністри, академіки. Тут не раз проводилися обласні семінари. Дійсно, подивитись було на що, повчитись було чому.

Це була вершина злету агрофірми та її керівника. Досвід показує, що в умовах нестабільності і непередбачених дій держави всіяке значне нововведення, а особливо розширення виробництва, та ще і пов'язане з необхідністю інвестування у великих розмірах - дуже ризикована справа, здатна не тільки не призвести до успіху в реалізації нового, але і згубити вже існуючі і раціональні та ефективні напрацювання.

Треба було зупинитись, не йти на ризик, не розширювати справу. Але як це зробити, коли так просять і люди, і керівництво району. Коли сам керівник повен енергії та віри в себе, а цю віру підтримують всі. Було прийнято рішення, що, як згодом виявилось, мало для агрофірми дуже тяжкі наслідки. Автор був у Козельці якраз в той день, коли рішення прийняли, і бачив стан буквально ейфорії від цього у всіх керівників району. В нього вірили, знали, що введе з прориву, витягне з прірви. Але не все залежить від керівника.

Мова йде про звернення працівників КСП ім. Гагаріна з проханням приєднати їхнє господарство до агрофірми. В той час фінансовий стан КСП ім. Гагаріна був критичний. Кредиторська заборгованість перевищувала 560 тис. грн., заборгованість по зарплаті - 130 тисяч, борг перед Пенсійним фондом - 79 тисяч. Із 2100 гектарів орної землі третина заросла бур'янами. Ферми стояли пусті. Хомут, який чіпляла собі на шию агрофірма, був дуже тяжкий, а віддачу міг потроху давати через досить тривалий проміжок часу. Правда, і шия агрофірми на той час вважалась достатньо міцною.

Колектив згодився з аргументами керівника, повірив йому і проголосував за приєднання КСП ім. Гагаріна.

Отримавши таким чином нову занедбану структурну одиницю агрофірми, її необхідно було в короткий строк підтягнути до рівня решти виробничих підрозділів у Лемешах. На це затратили 360 тисяч гривень. Тільки на ремонт добитої техніки і запасні частини до неї пішло 175 тис. грн. Крім того, придбали пальне, добрива, засоби захисту рослин. Можна було більш-менш спокійно дивитись у майбутнє філії, оптимістично оцінювати її виробничі можливості.

Спорожніли банківські рахунки підприємства. Це турбувало, але мали незадіяний резерв. 440 тисяч гривень обіцяла повернути держава як кошти, що витрачені на будівництво об'єктів соціально-культурної сфери - шкільної газової котельні та інших споруд. Але час ішов, а держава грошей все не повертала.

Стало нічим платити зарплату, розраховуватися за електроенергію та з Пенсійним фондом. Борги останньому склали значну суму - 177 тис. грн.

Коли уряд розпочав енергійну компанію боротьби з боржниками, арбітражний суд прийняв рішення про стягнення з агрофірми 177 тис. грн. на користь Пенсійного фонду.

Господарство запротестувало, посилаючись на закон “Про зупинення спаду сільськогосподарського виробництва та продовольче забезпечення країни у 1997-1998 роках”, в якому говориться, що в разі несвоєчасного проведення розрахунків за закуплену сільськогосподарську продукцію згідно з контрактами та за компенсацію витрат на соціально-культурні потреби відповідно закону “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” сільськогосподарський виробник не сплачує податків і не проводить відрахувань до цільових фондів на суму заборгованості перед ним держави.

Начебто все написано достатньо ясно і переконливо. Проте державі потрібні гроші, і рішення не відмінили. З метою його виконання судовиконавець почав вилучати нову техніку і запасні частини. Між тим, у агрофірми є 350 т пшениці, щоб розрахуватися з фондом, але її ніхто не приймає.

Виробничі показники колективу і в 1998 році достатньо високі. Зібрано більш ніж по 30 центнерів зернових з гектара. Льонотреста здана в запланованих кількостях і високої якості - номером 1-1,5. Гарні урожаї картоплі, буряків, овочів. Агрофірма тримає 3500 голів великої рогатої худоби, 600 свиней. Вона живе і працює, але, як колись співалось у одній патріотичній пісні, над нею “хмари ходять хмуру”.

Держава, не розплатившись за свої борги, законодавчо гарантувавши господарству його права у цьому випадку, водночас розкомплектує матеріальну базу, забирає можливість подальшої перспективи розвитку. До уваги не береться і те, що піднято село, яке повільно та впевнено помирало.

Ситуація з агрофірмою імені Розумовського, на жаль, навчає: в наш скрутний час не висовуйся, не збільшуй господарство, не розширюй обсяги продукції, не покращуй соціальну сферу, не сподівайся, що влада виконає обіцяне. І ще - якщо хоч трохи підсковзнешся, на допомогу не прийде ніхто. Наука важка, жорстока і повчальна. Але ж як тоді покращувати ситуацію на селі, виконувати закон щодо його пріоритетності, робити життя людей заможним і щасливим?

Ще більш яскравим і стрімким був злет колгоспу імені Кірова смт. Олишівка Чернігівського району, який в подальшому дістав назву акціонерного товариства “Агрокомсинтез”. На початку 90-х років колгосп був посереднім господарством, що мало перед іншими одну перевагу - достатню кількість людей, які тут працювали.

Таким його прийняв молодий і енергійний керівник, кандидат наук, що до цього кілька років стажувався в ФРН.

Керівник пішов нетрадиційним шляхом. Колгосп розпочав, прямо скажемо, посередницькі операції по торгівлі пально-мастильними матеріалами і в своїй комерційній діяльності досяг надзвичайно високих результатів. До речі, цю сторону роботи колективу, вірніше, особисто його керівника, засоби масової інформації тактовно замовчують. Автор же не бачить чогось поганого в такій праці і вважає подібний підхід журналістів прикладом старого способу мислення, відповідно якого агропромислові виробники повинні займатися тільки вирощуванням сільськогосподарської продукції. Ніша була порожня, і олишівці зайняли її.

Це сталося в 1992-1994 роках, коли пальне було надзвичайним дефіцитом, а кошти господарства ще в деякій мірі мали. У тих, де грошей не було, колгосп ім. Кірова брав продукцію і торгував нею. Все продумали детально. Для накопичення пального використовувалась база пально-мастильних матеріалів на станції Дроздівка Куликівського району. Зростали обсяги проведених операцій. З часом господарство стало найбільшим в області постачальником нафтопродуктів. Ця сфера діяльності давала гарні прибутки і дозволила зміцнити фінансовий стан.

Одночасно проводились зміни в організації господарства. Воно перетворилось в акціонерне товариство. У виробничому відношенні основою стали самостійні госпрозрахункові відділення. Реорганізація була раціонально підготовлена, чітко впроваджена і почала давати ефект.

Кошти від нафтобізнесу направлялись на технічне переоснащення виробництва, а також в соціальну сферу смт. Олишівка. Працівники своєчасно отримували заробітну плату. Зростав достаток людей.

У товариство почали проситись інші села, де колгоспи були повністю розвалені. Керівник не відмовляв, а заохочував укрупнення господарства. Так у складі “Агрокомсинтезу” на правах відділень з’явилися Топчіївка, Серединка, Ладинка, а потім і Низківка Щорського району. Закупили і валяльно-повстяну фабрику, яка знаходилась у м.Чернігові. Колектив ніби показував всім у регіоні: я легко можу зробити те, чого ви ніколи не досягнете.

Читаєч, напевне, звернув увагу, що тут повторюється історія, яка відбувалась з агрофірмою імені Розумовського с. Лемеші, тільки в набагато більших розмірах. Але економічний стан акціонерного товариства теж був значно міцніший, і на перших порах дозволяв фінансувати всі витрати.

За два роки після приєднання в Топчіївці середньомісячна зарплата трудівників з 35 місця в районі піднялася на друге. За цей час заасфальтовано 8 кілометрів доріг, побудовано 10 котеджів для тваринників, збудовані ремонтна майстерня, ангар для техніки, корівник, куплено 20 тракторів різних марок.

В Серединці технічний парк збільшився на 10 одиниць, забудовувалась нова вулиця, асфальтувались дороги, велись роботи по газифікації, відремонтовані приміщення на фермах. Перелік можна продовжити.

Здавалось би, в такому напрямку треба рухатись і далі, створювати своєрідну могутню сільськогосподарську корпорацію “Агрокомсинтез”, довести державі і всьому світу, що все залежить від ефективності господарювання і ніякі дотації держави, паритет цін, державні замовлення та інше сільському господарству не потрібні. Але збільшення кількості відділень за рахунок розвалених сіл і підприємств, які треба витягувати з фінансового болота, припинилось. Керівник відчув, що більше йому не потягнути.

На протязі кількох років ситуація на ринку пально-мастильних матеріалів повністю змінилася. Вони перестали бути дефіцитними, пропозиція перевищувала запит. В той же час сільськогосподарські виробники стали неплатоспроможними, та і продукції в обмін на пальне у них значно поменшало. Доходи від комерційної діяльності впали. Між тим, сільськогосподарське виробництво, базу якого сильно наростили за останні роки, залишилось збитковим - нові технічні засоби і новітні технології ситуацію пом'якшували, але врятувати не могли. Значні інвестиції у валяльно-повстяну фабрику, зміна її профілю виробництва в умовах відсутності платоспроможного попиту на вироби не врятували підприємство від банкрутства. Торгівля паливом не встигала компенсувати збитки від виробничої діяльності. Економічна ситуація на підприємстві неухильно погіршувалась. Зменшились витрати на будівництво в соціальній сфері та інше.

Для проведення комерційних операцій “Агрокомсинтез” був змушений брати високопроцентні кредити у значних обсягах. На першому етапі прибутки дозволяли із запасом компенсувати проценти банку. Потім положення погіршилось. Підприємство не змогло своєчасно повернути борг у розмірі трохи менше ніж 2 млн.грн., перестало виплачувати проценти. Знову, як і в попередньому випадку, запрацював судовиконавець. Прізвище керівника “Агрокомсинтезу” зникло із шпальт газет та екранів телевізорів.

Борг акціонерного товариства дуже великий. Розрахуватись за допомогою тільки продажу сільськогосподарської продукції неможливо. Нових кредитів йому не видадуть, оскільки не мають такого права, а без цього нереальна подальша торгівля нафтопродуктами. Коло замкнулося. Експеримент із оазисом процвітання на фоні економічної пустелі на селі не вдався. По-людськи жаль керівника, який енергійно та ініціативно працював, пробивав свою дорогу в джунглях псевдоринкової економіки.

Автор на початку даного розділу наголошував, що в умовах сьогодення паювання неефективне, є формальною ознакою приватизаційних процесів в агропромисловому комплексі держави. Та є вже в області приклади, коли воно приймає всі риси наявних змін в організації праці на селі.

Один з таких випадків - КСП “Світанок” с. Киселівка Менського району. Колектив був одним з кращих на Придесенні. Голова, який багато років керував господарством і не терпів крадіжок та пияцтва, нажив значну кількість ображених і невдоволених. І хоча в селі провели газ, багато збудували у виробничій та соціальній сферах, невдоволення зростало і проявилось на звітно-виборчих зборах в 1995 році.

Тоді голова сільгоспідприємства разом зі своїми однодумцями (а їх понад 70) написали заяви про вихід із “Світанку” з належним їм земельним та майновим паями. Вони згуртувались у нове КСП “Дружба”. Туди пішли всі найкращі механізатори і водії. Керівник новоутвореного господарства агітує пенсіонерів, щоб забирали свої паї в “Світанку” і віддавали їм, а вони будуть розплачуватись зерном, гноєм тощо. Це вигідно і “Дружбі”, бо їм потрібна земля, яка годуватиме сім'ї колгоспників.

Керівник бачить вихід із кризи на селі у створенні таких колективних господарств однодумців, де на шії справжніх господарів не сидітимуть ледарі, п'яниці, крадії та обтяжливий адміністративний апарат.

Потенційно народилось господарство нового типу, яке, довівши до логічного завершення непорозуміння щодо розділу майна із "Світанком", повинно вирватись із лещат безгосподарності, як новий рій з вулика, чи як супутник, розігнаний ракетою-носієм. Тільки от чи подолає воно тяжіння податкової і фінансової систем, низького попиту на продукцію, цінового розбою та інше. Це залежить в тому числі і від нього, але далеко не в повній мірі.

Впевнившись на цьому прикладі у реальності розпаювання, давайте дещо детальніше розглянемо його основні складові:

1. Якщо у господарстві своєчасно виплачується заробітна плата, хороші результати роботи і трудова дисципліна, то від добра добра не шукають, реорганізація не потрібна. Її необхідно проводити, коли не все гаразд і доцільні організаційні зміни, з допомогою яких можливе покращення ситуації.

2. Реорганізація проводиться за принципом добровільності. Підставою для цього є рішення загальних зборів.

3. Керує роботою комісія, яку обирають на загальних зборах уповноважених КСП. До визначення її складу необхідно підійти дуже ретельно, оскільки від цього залежить, як швидко та правильно пройде реорганізація господарства. До комісії мають увійти голова КСП, головні спеціалісти, представники основних виробничих підрозділів, пенсіонери, а також, по узгодженню, представники місцевих рад та районної влади.

4. Вся земля і майно оцінюються в умовних гривнях. Ті, хто не має сертифіката, який дає право на земельну частку, та свідоцтва про право на майновий пай, не можуть брати участі у розподілі землі і майна господарства. При розподілі не можна використовувати реальні гроші, оскільки при реорганізації мова йде не про продаж, а про розподіл між членами КСП. Земля господарства має сільськогосподарське призначення і, відповідно до чинного законодавства, не може використовуватись для інших цілей, наприклад, для будівництва. Згідно з тим же законодавством, іноземці теж не можуть бути власниками землі.

5. Саме проведення реорганізації не є підставою для звільнення працівників. Нове підприємство є наступником прав та обов'язків КСП, в тому числі і трудових зобов'язань перед працівником підприємства.

6. У випадку ефективного проведення реформування може бути вигідним:

* членам КСП, які отримають можливість за власним бажанням створити сільськогосподарські підприємства і працювати на себе, покращуючи добробут;

* пенсіонерам, що матимуть вагомий додаток до пенсії за рахунок рентних платежів. До того ж пенсіонери володіють найбільшими майновими паями в результаті трудового внеску, пов'язаного зі стажем роботи в господарстві, що означає значний розмір можливих дивідендів;

* державі, оскільки вона у випадку успіху отримує стабільно працюючі господарства, зменшення рівня соціальної напруги, сплачені податки до казни, підвищення добробуту людей.

7. Модель реорганізації КСП не передбачає обов'язкового поділу господарства на кілька підприємств. Розподіл відбувається в основному тому, що більшість існуючих колективів дуже великі за своїми розмірами, і це ускладнює управління ними, чи з якихось інших причин.

8. Керівник повинен мати певні якості, але сам він не в змозі вивести господарство з кризи. Потрібні односторонні, об'єднані навколо справжніх лідерів, які будуть в силах налагодити виробництво і дисципліну, дозволити людям відчувати себе повними господарями.

Розглянемо ситуацію в деяких спеціалізованих господарствах області. Розпочнемо з КСП ім. Чапаєва, яке знаходиться в с.Чапаєвка Менського району і разом з с.Суничне Щорського та с.Ягідне Чернігівського районів спеціалізується на вирощуванні фруктів і ягід. В 1999 році розпочато справу про банкрутство господарства.

В минулому це відомий на всю Україну плодово-ягідний радгосп, який мав більше 500 гектарів молодих садів та інші плантації. У 60-ті - 80-ті роки яблука радгоспу відправлялись в усі куточки Радянського Союзу.

Потім прийшла пора експериментів і розвалу. До того ж районна влада без кінця змінювала керівників. Господарство на межі загибелі. Щоб його врятувати, в першу чергу потрібно:

1. Підібрати досвідченого керівника та допомогти йому сформувати команду односторонців.

2. Змінити структуру садів, зробивши їх доступними для механізованого обробітку міжрядь. Сади дуже запущені і важливо провести хоч би часткове обрізування. На цю роботу необхідно запросити жителів сіл Чапаєвка і Червоні Партизани, які знаходяться на території однієї сільради, залучити пенсіонерів. Якщо при цьому викорчувати зайві ряди дерев, відпаде проблема із сіном та зеленими кормами для сільгосппідприємства і місцевого населення.

3. Налагодити випуск ящиків для яблук. КСП має свою пилораму, матеріал можна виміняти на яблука. В подальшому необхідно укласти угоду з лісгоспами області на поставку тарної дощечки на бартерних умовах в обмін на ті ж яблука. А у перспективі потрібно придбати сучасне обладнання для виготовлення тарної дощечки.

4. Відремонтувати овочесховище. Відродити лінію по переробці яблук на джеми та повидло, а також виробництво сухофруктів.

5. Провести маркетингові дослідження щодо встановлення реальних ринків збуту продукції на внутрідержавному рівні, а особливо в Російській Федерації.

Вина за розвал господарства може бути порівну розподілена між районною владою, керівниками, що часто змінювалися, та жителями сіл, які спокійно спостерігали за розвалом. Їм і виводити КСП з банкрутства.

Щорське племптахопідприємство “Снов” на фоні повної кризи тваринницької галузі в області та і державі в цілому виглядає оптимістично. Воно має задовільний фінансовий стан, нарощує обсяги продукції. Це перше з господарств, ситуація на яких проаналізована в даному розділі, що знаходиться в стадії розвитку.

Воно витримало нелегкі випробування, які випали на долю птахівництва - натиск імпортерів стегенців, заборону реалізації яєць з приводу “хвороби птиці” та інше. На нього також тиснуть податки, такий же низький споживчий попит населення. Між тим рівень рентабельності на підприємстві у 1998 році склав 80 відс.

В чому причина успіхів? Якщо дуже коротко, то насамперед в режимі жорсткої економії фінансових витрат буквально по кожній складовій виробничого процесу.

Підприємство нараховує близько 40 тис. шт. птиці. В кожному з приміщень, де утримується 13-15 тисяч голів продуктивної птиці, у зміні працюють лише одна пташниця та електрик. Всі виробничі процеси механізовані. Птиця отримує корм у чітко визначені години. Щоб зберегти цей ритм, з метою запобігання відключення електроенергії, встановили дизельну електростанцію. Комбікорми виготовляють на заводах за власним рецептом.

Найкращий показник повноцінної годівлі - яйценосність курей. Вона на підприємстві досить висока - не менше 200 яєць на курку-несучку. Якість продукції відповідає вимогам нормативної документації.

Головна спеціалізація “Снову” - виробництво племінних яєць. Підприємство утримує поголів'я високопродуктивної породи німецької селекції “ломан браун”. В 1998 році яйця купляли провідні птахофабрики Харківської, Сумської, Дніпропетровської, Київської, Житомирської та інших областей. Попит на них був великий, а тому виробництво розширюється: якщо раніше племінні яйця складали 10-12 відс. від загальної кількості, то в 1998 році їх реалізація перевищила 40 відс. Це і забезпечує стабільні прибутки.

Завдяки раціональній годівлі витрата кормів на добу для тисячі голів птиці зменшена на 30 кг кормових одиниць проти норми. Скорочуються і затрати праці на одержання яєць. Таким чином, собівартість одного яйця знижена на 3,5 копійки проти запланованої.

На заводі працює невеликий колектив і, по суті, всі зайняті у виробництві. У штаті немає завгоспа, завфермою, секретаря та інше.

Підприємство одним з перших в районі стало колективним власником, але паїв не ділили і в найближчий час цього робити не збираються. На думку директора, приватизація мало чого змінила в свідомості працівників, а тому в цей перехідний період не варто відмовлятися від матеріальних та моральних стимулів, що діяли раніше. Тут регулярно підводять підсумки роботи, визначають кращих працівників, які отримують премії, виділяють оздоровчі, по результатах року сплачують тринадцяту зарплату тощо. Щомісяця видається свинина з підсобного цеху та яйця.

Підприємство не має заборгованості по платежах до державного бюджету і Пенсійного фонду.

Підсумовуючи, можна визначити основні складові успіху птахогосподарства “Снов”:

- * жорстка економія по всіх складових виробничого процесу;
- * розрахунок тільки на власні можливості, відсутність всякого кредитування;
- * поетапне, поступове нарощування обсягів продукції без затрат інвестиційного характеру;
- * раціонально вибраний напрямок діяльності та асортимент виробів.

Флагманом сільськогосподарського виробництва у Бобровицькому районі, та і на всьому півдні області, до недавнього часу було сільгоспідприємство “Промінь”, розташоване у м.Бобровиця. Воно щороку вирощує урожаї по 460-520 центнерів з гектара і здає на завод 18-20

тисяч тонн цукрових буряків, отримуючи 2-2,5 тисячі тонн цукру. Тут також одержують по 55 центнерів зернових з гектара, зокрема, у 1998 році намолотили їх понад 16 тис.т.

Кероване досвідченим і енергійним директором, підприємство використовує новітні технології, закуповує високопродуктивне елітне насіння, придбало найсучаснішу техніку. Все це вимагає великих витрат, але дозволило господарству буквально вийти на світові рубежі щодо рівня ефективності сільськогосподарського виробництва. Різниця тільки по двох складових - не було дотацій держави та ринок України неплатоспроможний щодо збуту продукції. Останнє вирішилось шляхом укладення контрактів на експортні поставки, а це потребувало, зокрема, додаткової роботи по підвищенню якості зерна. Залишались державні дотації, які надають закордонному виробнику перевагу щодо собівартості, а значить і оптової ціни на продукцію. Конкурувати в таких умовах важко, прибутки виходять не дуже великі, та все ж працювати можна, що і довів досвід роботи "Променя".

При сезонному виробництві і значних витратах на вирощування продукції господарство не може обійтись без кредитування, в тому числі валютного. Це додаткові кошти, які мають окупитися при умові чіткого господарювання та виконання зобов'язань партнерами.

Великі надії "Промінь" покладав на цукор, що мав отримати з Бобровицького цукрового заводу за відвантажену туди продукцію. Відповідно контракту, підписаного обома сторонами, кількість цукру - 1377 т, що відповідало 1,3 млн. грн. у грошовому еквіваленті.

Завод забрав буряки, переробив їх на цукор і... не віддав підприємству жодного кілограма. Сам цукор теж зник, потрапив у боргову яму, куди цукровий завод в останні роки все глибше занурюється. Навкруг конфлікту вирують пристрасті: йдуть засідання в державній адміністрації, проводяться перевірки, мітингують працівники підприємства, всіх і вся критикують засоби масової інформації. Між тим, з позиції автора, це просто крадіжка у великих масштабах, трагізм якої посилюється фактичним банкрутством найбільш конкурентоздатного сільськогосподарського підприємства області. Воно одне в регіоні могло конкурувати на ринках рослинницької продукції країн далекого зарубіжжя.

Немає цукру, немає грошей за нього. "Промінь" не може повернути комерційні кредити, які виходять на прострочку, автоматично збільшуючи рівень процентної ставки. Фінансова ситуація погіршується з кожним днем. Вихід з неї знайти важко.

Прикладів невдач та поразок можна наводити дуже багато. Але в основному ситуація наступна: підприємства зменшують обсяги, потрапляють на бюджетну картотеку і... потихеньку живуть. Ледь жевріє виробництво, здійснюються бартерні угоди, йде "прихватація". Про таке положення у відомому прислів'ї сказано "все, як у людей".

Між тим, ми маємо одну галузь, близьку до сільськогосподарського виробництва, яка просто перестала існувати. Мова йде про Количівське Чернігівського та Новоборовичське Ріпкинського районів звірогосподарства Облспоживспілки.

В минулі часи тут вирощувалось до 80 тис.шт. коричневої та сіро-голубої норки, а також у значних кількостях песець на хутро. На початку 90-х років з'явилися проблеми, пов'язані із забезпеченням дефіцитними тоді продуктами харчування, проплатами з банківських рахунків, виробництвом сезонної продукції та інше. Підприємства потихеньку зменшували обсяги виробництва, але тримались.

Особливо важким випробуванням для них стало припинення централізованого збуту. Та і тут знайшовся вихід - поставки в Росію, Грецію, Італію, а також на внутрідержавний ринок. Щоб витримати конкуренцію в далекому зарубіжжі, необхідно підвищувати якість хутра. Почали завозити спеціальні корми із Фінляндії. На ріст звірків та якість хутра це вплинуло позитивно, але корми були дорогі. До того ж вони розтягувались працівниками і, за деякими даними, дуже сприяли розвитку свинарства та птахівництва у їх підсобних господарствах. Але на собівартості вирощування тварин це, звичайно, відбилось негативно.

Для закупівлі кормів брались великі кредити як в національній, так і в твердій валюті. Між тим, починаючи з осені 1997 року, ціни на світовому ринку хутра почали різко знижуватись, чому сприяли примхи моди, а особливо боротьба і протести "зелених" проти жорстокого відношення до тварин. Мова йде не про якісь відсотки - за півтора роки ціна впала майже у 3 рази і продовжує знижуватись. Внутрішній ринок не мав платоспроможного попиту, великий ринок Росії не піднявся від фінансового обвалу серпня 1998 року. Тому і по таких цінах продукція не реалізовувалась.

Відбулось затоварення шкурками забою 1997 року. Підростав молодняк 1998 року. Між тим кредити банку вийшли на прострочку, проценти не сплачувались. Зріло фінансове банкрутство. Весь урожай 1998 року, недостатньо забезпечений кормами, був забитий у некондиційному вигляді. Реалізація зовсім припинилась.

Банк почав працювати через судовиконавця - забрав шкурки, будівлі, обладнання тощо. Одночасно для виплати заробітної плати працівникам продавались транспортні засоби підприємства. Все маточне поголів'я на обох підприємствах забите, вони не мають перспектив відродження. Їх подальший шлях - оголошення банкрутства і повне припинення діяльності.

Головними причинами, які привели до загибелі галузі, є:

- * падіння ціни на шкурки норки, відсутність попиту на світовому ринку хутра;
- * відсутність маркетингових напрацювань в самих господарствах;
- * непродумане і шкідливе нарощування поголів'я за останні 2 роки, в той час як доцільним було різке зменшення обсягів виробництва;
- * великі обсяги кредитування з допомогою високопроцентних комерційних кредитів;
- * цільова направленість виробництва, відсутність іншої сфери діяльності та асортименту виробів чи послуг;
- * низька дисципліна, регулярні крадіжки корму з підприємств та інше.

Фермерство впроваджувалось в Україні фактично "згори" і повинно було стати гідною альтернативою колективним сільськогосподарським підприємствам, в подальшому замінити їх. На початку діяльності фермерських господарств ситуація виглядала поживавленою та перспективною. Держава де в чому допомагала - звільняла від податків, надавала пільгові кредити тощо.

Були зроблені теоретичні дослідження, згідно з якими фермерство відповідає менталітету українського селянства. Вказувалось, що для виховання в людини дбайливого ставлення до своєї справи важливою умовою є наділення її статусом істинного господаря, правами володіння, користування і розпорядження землею та іншими засобами виробництва, вибору виробничої діяльності і використання її результатів. Основною базою сучасних напрацювань вважались теоретичні та практичні ідеї і доробок видатного вченого економіста-аграрника О.В.Чаянова і групи його соратників.

Відповідно до цих досліджень можна погодитися з пропозиціями, що в низькорентабельних і збиткових господарствах землю доцільно надавати в оренду або спадковане довічне володіння безпосередньо сім'ям, які на свій власний розсуд можуть добровільно кооперуватися, формувати союзи орендарів, асоціації сімейних господарств та інше.

Бачаться наступні переваги фермерських господарств:

1. Господарство, в якому стрижнем мотивації трудової активності є особистий інтерес, усуває проміжні соціально-економічні ланки між працівниками, засобами виробництва та результатами праці.

2. За своєю організаційною структурою воно найбільш повно використовує специфіку сільського способу життя, який полягає в локальності поселенської структури села і єдності на цій основі виробничої, побутової і культурної сфер життєдіяльності його жителів.

3. Такий тип господарства створює на виробничій базі, як основі життєдіяльності, єдині умови життя, цілі та інтереси для всіх членів сім'ї, виступаючи, таким чином, консолідуючим фактором сім'ї як основного осередка суспільства.

Поширене сьогодні твердження про безповоротну втрату генотипу селянства як специфічної спільності не зовсім обгрунтоване. Такий потенціал є, але відбулося часткове послаблення і трансформація кількісних та якісних характеристик.

Можна виділити чотири групи потенційних учасників формувань нового типу і укладу життя фермерів:

1. Міські жителі, колишні сільські, які не втратили професійних навичок ведення сільського господарства, мають міцні родинні зв'язки з селом і повертаються до свого місця народження та більш раннього проживання. В цій групі переважають люди найбільш активного працездатного віку (20-49 років), в основній масі сімейні, більше половини з них отримали загальну середню освіту, третина - середню спеціальну, незакінчену вищу та вищу. Саме цей контингент, маючи збережену певну матеріальну базу, зв'язки та допомогу родичів, здатний швидко і безболісно адаптуватися до нових умов господарювання на селі.

2. Корінні міські жителі, які з різних причин виявили бажання самостійно господарювати на землі. Можна передбачити, що вони зустрінуть не тільки значні матеріальні труднощі, але і досить сильний економічний та психологічний опір з боку місцевого населення, який затруднить їх адаптацію в сільській місцевості.

3. Сільські жителі, що нетривалий час жили та працювали в місті. Більшу частину тут займають особи віком 40-49 років, які мають середню спеціальну і вищу освіту.

4. Корінні сільські жителі, що завжди проживали в селі.

Головними питаннями розвитку фермерських господарств є державна політика, сприятлива до сільського товаровиробника, а також створення ефективно діючого економічного механізму їх функціонування та законодавче забезпечення його вживання в нову систему господарювання. Прийнятий Закон про селянське (фермерське) господарство (1991 рік) і доповнення до нього (1993 рік) не працюють в повну силу через неузгодженість їх основних положень з іншими законодавчими актами, які, зокрема, регулюють земельні відносини, відносини власності та інше.

Ефективним фермером може стати тільки людина, що має універсальний багаж теоретичних, а особливо практичних знань. Він повинен розбиратися в основних питаннях агрономії, зоотехнії, ветеринарії, механізації, організації, управління, економіки, бухгалтерського обліку, маркетингу, права тощо. Важливо, щоб господар володів навичками роботи на різних видах техніки, отримав права водія і тракториста, знав будівельну справу, розбирався у фінансах і біржовій діяльності. До решти членів господарства життя висуває подібні вимоги. Тут ніхто не може бути білоручкою. Лише за таких умов фермерське господарство успішно розвиватиметься, водночас відіграючи важливу соціальну роль, оскільки спільна праця з батьками є хорошою школою життя для дітей, виховує в них повагу до сільських професій, розуміння важливості та значущості сільськогосподарської діяльності для суспільства і держави.

Світова практика свідчить, що результати роботи передусім пов'язані з високим рівнем професійних знань фермерів. Вони повинні мати середню або вищу сільськогосподарську освіту, без якої в розвинених країнах ринкової економіки не дозволяється займатися сільським господарством.

Тому завдання держави - організація професійної підготовки фермерів, для чого необхідно створити постійно діючі школи та коледжі, розробити програми підготовки, зорієнтовані в основному на здобуття практичного досвіду та навичок роботи в господарстві, а також на отримання фундаментальних теоретичних знань. Також потрібна відповідна наукова та практична база і контингент викладачів.

Виробництво продукції фермерами України за час з 1991 по 1997 рік зросло більш ніж на 20 відс., а за 10 місяців 1998 року - ще на 7 відс. проти аналогічного періоду попереднього року. Проте це результати не дуже високі, скоріше навпаки, враховуючи, що в 1991 році фермерський рух тільки розпочинався. Очікуваного приросту не отримано, рух не став визначальним компонентом, стабілізуючою силою аграрного потенціалу держави.

Характеризуючи деякі успіхи фермерства, можна акцентувати увагу на наступному:

1. Фермерство освоїлося у всіх основних ланках системи агропромислового комплексу. Немає жодного району і майже немає сіл, жодної галузі чи підгалузі АПК, де воно не заявило б про себе.

2. Розвиток фермерства вийшов за засновницькі рамки цієї організації. Фермери орендують значну кількість угідь. Багато з них займається не тільки виробництвом сільськогосподарської продукції, а і її промисловою переробкою. Селяни-пенсіонери здають свої земельні паї в оренду фермерам і одержують за це орендну плату, що, крім всього іншого, посилює їх соціальний захист.

3. Завдяки прийняттю відповідного закону закладено основи розвитку фермерської кооперації. Діє уже кілька сотень фермерських кооперативів. Сформовано їх інфраструктуру, розвивається сфера кооперативних послуг.

4. Створено організаційно-господарський та кадровий резерв розвитку фермерства на перспективу. Мається на увазі майже 11 млн. сімейних господарств, на кожне з них в середньому припадає 0,35 гектара землі.

Але це, так би мовити, стартові умови, пріоритети, які необхідно розвивати. На сьогодні, як уже підкреслювалось раніше, результати посередні. Серед фермерів ще не так багато професійних хліборобів, тобто людей, які знають, що може дати земля і як на ній ефективно працювати. Чимало прикладів переоцінки фермерами своїх сил, а також елементів тимчасовості та здирництва, бажання за короткий проміжок часу витиснути із землі все можливе з послідувачими негативними наслідками.

Скажімо, зернові та соняшникові займають більше 90 відс. усіх фермерських посівних площ. За таких умов про жодні сівозміни не може бути й мови. Це майбутня катастрофа і горе наступних поколінь.

Наші пращури у свій час також припускалися подібних помилок. Тоді пшениця десятиріччями займала майже всі площі наділів і сівозмін не було, що призвело до різкого спаду її виробництва. Як наслідок, почали руйнуватися селянські господарства, люди покидали

стеги, тікали від голоду. Агрономічна наука допомогла їм вижити. На приватних землях було запроваджено чотирипільні сівозміни, де люцерна стала обов'язковою культурою. Її насіння земство закуповувало за кордоном за золото і видавало селянам безкоштовно (до речі, це один з фактів відношення до селян в дореволюційній Росії). Важко собі уявити, яку силу переконання проявили агрономи, і яку силу волі та довіри мали селяни, коли сіяли на своїх наділах: один - тільки люцерну; його сусід - пшеницю; ще один - просапні; четвертий наділ перебував під чорним паром. Така історія цього питання.

Хотілося б, щоб сучасні фермери не допустили виснаження землі тим, що, дбаючи про створення стартового капіталу, висівають здебільшого пшеницю і соняшник, а про сівозміни забувають. Що в такому випадку отримаємо, відомо всім. Тому треба цей процес віддати під контроль державних земельних органів. В законодавчому порядку повинно бути встановлено, що землевласники мають дотримуватися сівозмінної системи землеробства і примножувати силу землі.

Врожайність основних культур, крім цукрових буряків, у фермерів значно нижча, ніж у колективних сільськогосподарських підприємств, не говорячи вже про підсобні господарства селян. Це говорить про недотримання вимог технології, але водночас і ставить питання щодо приховування урожаю від обліку та оподаткування. Такий підхід не тільки завдає удару по економіці, але і дискредитує саму сутність фермерства.

Обробляючи 2,4 відс. сільськогосподарських угідь, фермери дають менше половини відсотка тваринницької продукції, що особливо трудомістка. Це знову-таки призводить до розмов (не зовсім безпідставних), що фермери люблять "збирати вершки", тобто займаються нетрудомісткими галузями, які дають швидкий прибуток, наприклад, зерновими. Подібна орієнтація фермерства підриває його авторитет та імідж серед населення.

Основне гальмо тут, як і загалом у приватному секторі - обмеженість кормової бази через незначні площі угідь у фермерських господарствах, задіяні під кормовиробництво. Тому треба ширше використовувати для потреб приватного тваринництва можливості громадського кормовиробництва, отримані на орендних умовах тощо.

Ми підійшли до двох особливо важливих проблем фермерства - його матеріально-технічного забезпечення та збуту продукції. Назвемо лише деякі дані. Станом на початок 1999 року один трактор припадає на двох фермерів, автомобіль - на шістьох, комбайн - на десятиох. Вирощена і вироблена продукція продається з неймовірними труднощами, забираючи масу часу і нервів, відволікаючи від основної роботи.

Суцільної механізації своїх господарств фермери будуть чекати ще дуже довго. Причин багато. Тут і відсутність вітчизняної техніки, і висока ціна закордонних виробів. А головна проблема - відсутність коштів у самих фермерів і нереальність отримання низькопроцентних кредитів. Та і час, поки окупиться техніка, дуже великий із-за низької купівельної спроможності нашого населення, а також відсутності паритету цін.

Тому в Україні постала проблема, яка 50 років назад стояла перед фермерами західних країн - максимальна кооперація. Закон про кооперацію прийнятий, але він фактично не діє. Із 300 фермерських кооперативів України станом на кінець 1998 року половина не займається обслуговуванням сільськогосподарського виробництва, а в шести областях кооперативів немає взагалі. Для порівняння, у Західній Європі кількість фермерських кооперативів доходить до половини чисельності фермерів, а кожен з них бере участь одночасно у трьох-п'яти кооперативах.

Обслуговування фермерів будуть проводити і машинно-технологічні станції, про які вже говорилось раніше.

Для переробки та збуту продукції потрібно створювати в селах малі підприємства на кооперативних засадах, що вирішить проблеми поглиблення переробки, збільшення терміну зберігання виробів, а також створить нові робочі місця в населених пунктах.

Знову повернемося до деяких показників, що характеризують стан фермерства в державі. Відповідно статистики, у нас 36 тисяч фермерських господарств. Подивимось, що вони виробляють. Виробництво валової продукції у порівнянних цінах 1983 року у 1993 році на 14681 фермерське господарство склало 162 млрд. крб., а в 1996 році на 34778 фермерських господарств - 144 млрд. крб. Зменшення відбулось незважаючи на те, що площа їхніх сільгоспугідь виросла з 292 тис. га до 786 тис. га. Скоротилося виробництво зерна і овочів. Виробництво цукрових буряків і соняшнику трохи, непропорційно збільшенню земельних площ, зросло.

Якщо спочатку кількість фермерських господарств щороку подвоювалася, а то і потроювалася, то з 1996 року розпочався спад. За 1997-1998 р.р. у фермери перейшли лише 1000 селян. До того ж в 1997 році 2000 фермерських господарств припинили діяльність.

Здавалося, активна реструктуризація КСП повинна мати своїм наслідком не меншу активність у становленні фермерських господарств. Причому, результати діяльності суб'єктів нової форми господарювання передбачались значно вищі і досягнутими успіхами повинні були агітувати самі за себе. Цього не відбувалося. Що стара, що нова форми господарювання знаходяться в кризовому стані.

Будь-яка реальна допомога фермерам з боку держави припинилася. Вже немає й мови про пільгове кредитування, страхування, матеріально-технічне забезпечення, будівництво тваринницьких приміщень. Відмінено звільнення новостворених господарств на 3 роки (період їх становлення) від податків на прибуток і на землю. Причини зрозумілі - відсутні кошти в бюджеті. Але звідки ж їм взятися, коли ми так підтримуємо вітчизняного, в даному випадку сільськогосподарського, виробника.

Розглянемо ситуацію з фермерськими господарствами в Чернігівській області. Їм притаманні позитивні сторони, недоліки і проблеми, що були названі в попередньому матеріалі, але є і деякі особливості. Для більш детального аналізу зупинимось на даних кількох таблиць.

Наявність фермерських господарств по районах, (на початок року)

№ п/п	Показники Райони	1996			1997		
		кіль- кість госпо- дарств	площа сіль- сько- госпо- дар- ських угідь, га	у тому числі ріллі, га	кіль- кість госпо- дарств	площа сіль- сько- госпо- дар- ських угідь, га	у тому числі ріллі, га
1.	По області	575	17224	5852	484	14657	3514
2.	Бахмацький	59	2034	1960	51	1736	1685
3.	Бобровицький	26	751	751	24	689	689
4.	Борзнянський	12	304	197	15	411	266
5.	Варвинський	10	405	405	9	502	502
6.	Городнянський	28	843	840	27	884	863
7.	Ічнянський	74	2403	2316	24	733	688
8.	Козелецький	18	610	534	16	518	457
9.	Коропський	3	67	67	3	67	67
10.	Корюківський	11	374	306	11	347	284
11.	Куликівський	1	30	30	4	166	157
12.	Менський	71	1712	1540	60	1559	1397
13.	Ніжинський	34	920	549	19	472	318
14.	Н.Сіверський	5	150	141	6	156	147
15.	Носівський	53	1308	1238	48	1280	1195
16.	Прилуцький	43	1408	1370	40	1449	1406
17.	Ріпкинський	17	437	437	19	500	470
18.	Семенівський	13	496	487	16	590	581
19.	Сосницький	27	575	558	24	412	394
20.	Срібнянський	7	216	193	6	184	165
21.	Талалаївський	9	390	360	10	420	387
22.	Чернігівський	37	1255	1175	38	1166	1100
23.	Щорський	17	536	398	14	416	296

З наведених показників напрашуються наступні висновки:

1. За 1996 рік кількість фермерських господарств в області зменшилась більш ніж на 15 відс.
2. Значно знизилась площа сільськогосподарських угідь, в тому числі ріллі, де господарюють фермери.

3. Особливо обвальне падіння відбулось в Ічнянському районі - було 74, залишилось 24 господарства.

4. Майже не охоплені цим сектором сільсько-господарських виробників Коропський, Куликівський, Новгород-Сіверський та Срібнянський райони.

5. Дещо покращили свої показники Борзнянський, Куликівський, Н.Сіверський, Семенівський та Чернігівський райони.

Валовий збір сільськогосподарських культур в фермерських господарствах по районах, тонн

№ п/п	Показники Райони	Зернові культури		Цукрові буряки (фабричні)		Картопля	
		1995	1996	1995	1996	1995	1996
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	По області	17419	11931	18234	13644	1123	2267
2.	Бахмацький	2142	1339	2348	1195	6	32
3.	Бобровицький	581	627	3344	2358	15	33
4.	Борзнянський	237	227	980	1170	19	30
5.	Варвинський	237	297	940	470	-	-
6.	Городнянський	712	785	-	-	34	31
7.	Ічнянський	3080	490	3068	586	-	18
8.	Козелецький	548	336	240	105	11	47
9.	Коропський	70	57	-	-	63	75
10.	Корюківський	222	212	-	-	93	145
11.	Куликівський	78	25	46	-	-	70
12.	Менський	1750	1631	50	93	277	561
13.	Ніжинський	348	102	1030	269	-	3
14.	Н.Сіверський	154	126	17	20	62	39
15.	Носівський	1365	1022	3144	3523	48	66
16.	Прилуцький	2498	1445	2937	3833	-	15
1	2	3	4	5	6	7	8
17.	Ріпкинський	427	846	-	-	49	214
18.	Семенівський	408	344	-	-	25	142
19.	Сосницький	316	200	-	-	47	89
20.	Срібнянський	170	93	56	22	-	-
21.	Талалаївський	472	317	-	-	-	-
22.	Чернігівський	1405	1250	34	-	330	620
23.	Щорський	199	160	-	-	44	37

Виробництво продукції тваринництва в фермерських господарствах по районах

№ п/п	Показники Райони	М'ясо всіх видів (в живій вазі), т		Молоко, т		Яйця всіх видів, тис.шт.	
		1995	1996	1995	1996	1995	1996
1.	По області	126	104	1394	541	226,6	245,5
2.	Бахмацький	4	6	110	91	17,4	24,7
3.	Бобровицький	3	3	3	4	5,0	6,0
4.	Борзнянський	13	44	35	30	11,1	14,6
5.	Варвинський	-	-	-	-	-	-
6.	Городнянський	4	3	11	48	43,2	37,4
7.	Ічнянський	56	2	458	14	-	10,8
8.	Козелецький	0	-	13	5	2,8	0,3
9.	Коропський	0	0	4	2	0,6	0,4
10.	Корюківський	-	-	-	-	-	-
11.	Куликівський	-	-	-	-	-	-
12.	Менський	17	8	94	82	38,7	37,9
13.	Ніжинський	3	2	156	40	1,5	0,5
14.	Н.Сіверський	5	1	403	26	10,2	1,2
15.	Носівський	10	7	58	49	55,0	43,2

16.	Прилуцький	-	-	-	75	-	10,0
17.	Ріпкинський	0	0	7	4	7,0	2,8
18.	Семенівський	-	23	2	-	-	-
19.	Сосницький	4	1	15	19	17,5	8,4
20.	Срібнянський	-	-	-	-	-	-
21.	Талалаївський	-	-	-	-	-	-
22.	Чернігівський	7	3	25	38	16,6	35,8
23.	Щорський	-	1	-	14	-	11,5

В результатах діяльності сільськогосподарських фермерських господарств за 1995-1996 роки проглядаються наступні тенденції.

1. В галузях рослинництва:

1.1. обсяги зернових культур та цукрових буряків значно зменшились. Дещо збільшились обсяги вирощеної картоплі;

1.2. основні обсяги зернових культур в 1995 році давали господарства Бахмацького, Ічнянського, Менського, Носівського, Прилуцького та Чернігівського районів. В 1996 році показники Ічнянського району, який до цього займав перше місце в області, упали більш ніж у 6 разів і він випав із складу основних товаровиробників, незважаючи на сприятливі там природні умови;

1.3. дещо покращили результати по зерну фермери Бобровицького, Варвинського, Городнянського, Менського та Ріпкинського районів, по цукрових буряках - Борзнянського, Менського, Н.Сіверського, Носівського і Прилуцького районів. В той же час різкий спад відбувся в Ічнянському (більш ніж у 5 раз) та Ніжинському (майже в 4 рази) бурякосіючих районах;

1.4. визначальну кількість вирощеної картоплі дали фермери Менського і Чернігівського районів - більше половини всіх обсягів регіону;

1.5. взагалі не вирощували картоплі фермери Варвинського, Ніжинського (тільки 3 тонни), Срібнянського і Талалаївського південних районів.

2. В галузі тваринництва:

2.1. виробництво м'яса та молока у фермерських господарствах значно знизилось. Знову-таки в основному це трапилось за рахунок Ічнянського району, фермери якого дали в 1995 році майже половину обсягів м'яса і майже третину обсягів молока по всій області. Ситуація в цьому районі потребує окремого дослідження;

2.2. дещо збільшили свої показники по м'ясу господарства Бахмацького, Борзнянського та Семенівського районів, по молоку - Бобровицького, Городнянського, Прилуцького, Сосницького, Чернігівського і Щорського районів;

2.3. тривожна ситуація в Ніжинському і особливо в Новгород-Сіверському районах, де вироблено менше, відповідно, майже в 4 та в 16 разів;

2.4. господарства Варвинського, Корюківського, Куликівського, Срібнянського і Талалаївського районів взагалі не займаються виробництвом м'ясної і молочної продукції;

2.5. виробництво яєць всіх видів дещо збільшилось в основному за рахунок Чернігівського, а також Бахмацького, Ічнянського та Прилуцького районів, але обсяги в цілому по області не значні.

Підсумовуючи, не лише в колективних, але й у фермерських господарствах становище дуже складне. Умови, в яких вони працюють, не забезпечують хоча б більш-менш стабільної роботи. За продукцію, реалізовану господарствами по так званих договірних, а фактично - фіксованих цінах, розрахунки надходять із запізненням на 3-5, а то і більше місяців. Деякі переробні підприємства та заготівельні організації допустили значну заборгованість перед сільгоспвиробниками за вироблену і здану продукцію. Особливо це стосується підприємств ВАТ "Чернігівмолпром", льонооб'єднання, асоціації "М'ясопром", об'єднання елеваторної і зернопереробної промисловості та ряду інших.

Розглянемо ще деякі проблеми фермерського господарювання.

Головним чинником, що гальмує розвиток і зміцнення фермерських господарств, є відсутність коштів. Щоб господарство міцніло, потрібні:

- * ефективна кредитна система;
- * єдиний податок на землю;
- * своєчасні розрахунки за здану продукцію.

В даний час нічого цього немає. Необхідно в законодавчому порядку, додатково до вже прийнятого в 1991 році закону, охопити всі питання життєдіяльності фермерів і досягти стабільного функціонування правового поля. Та і фінансова допомога держави не завадила б.

Між тим, у проекті бюджету, що його подав уряд на 1999 рік, на підтримку фермерства у державі в цілому виділено 1 млн.грн. На ремонт Хрещатика у свій час було виділено в 30 разів більше.

Якщо перекласти питання фінансової підтримки фермерських господарств на регіональний рівень, то, наприклад, фермерам Чернігівщини в 1992-1993 р.р. із бюджету виділялись кошти, на які можна було купити 100-120 тракторів, а на 1996 рік передбачали 210 тис.грн. Реально поступила тільки сьома частина, тобто 30 тис. грн., за що реально купити лише кілька спрацьованих тракторів. До 1996 року Фондом фермерських господарств надавалась хоча б незначна допомога кільком новим фермерам. Потім вона зовсім припинилась. Фермер-початківець, крім власних робочих рук, фактично нічого не має. Коли до цього додати протидію багатьох керівників КСП та районних адміністрацій, стає зрозумілим, чому зменшується кількість фермерських господарств та ефективність їх господарювання.

Неабияку надію у фермерів викликало створення Чернігівської філії Міжнародної спілки українських підприємців, у якій вони з самого початку приймали активну участь і перші кроки якої дали чималі позитивні результати.

Чому фермери регіону пасивно об'єднуються у кооперативні організації, за що так ратують владні структури? По-перше, щойно отримавши землю, вони психологічно не готові знову віддавати її в загальне користування. По-друге, саме тільки об'єднання, без грошей і засобів виробництва, ефекту не принесе. Більшість фермерів визнають, що вони трималися на поверхні, поки поряд з ними були не до кінця розвалені колгоспи. Тоді і трактор можна було випросити чи найняти за помірну ціну, і насіння для сівби взяти у борг, і колгоспним комбайном зібрати урожай. Зараз так робити все важче - КСП самі не мають ніяких можливостей.

На сьогодні крім кооперації, яку нам пропонують, доцільно створити гнучку фермерську інфраструктуру, як це було колись в давнину, а саме - сітку прокатних пунктів техніки, хлібоприймальних складів і магазинів, приймальних і переробних пунктів сільгоспродукції, земельних банків, кас малого кредиту тощо.

Разом з тим і само фермерство, по мірі його розширення та розвитку, має бути причетним до утримання соціальної сфери. З огляду на це заслуговує на увагу досвід США, де податок на власність фермерів сягає 25 дол. у розрахунку на 1 га землі на рік. Цей податок направляється на утримання шкіл і місцевого управління. На соціальні потреби там витрачають кошти від прибуткового податку та з інших джерел. У нашій державі також має бути створений чіткий механізм поєднання інтересів класу землевласників з потребами соціальної сфери. Ніякий уклад не може стояти осторонь цього.

Всі сільськогосподарські виробники, будь то КСП, фермерські чи підсобні господарства, працюють на землі і мають дбати про неї. Деякі питання ефективного землекористування вже піднімались на сторінках цього та інших розділів дослідження. Щодо Чернігівської області доцільно акцентувати увагу ще на кількох питаннях.

Слід взяти до уваги, що в області переважають малопродуктивні дерново-підзолисті ґрунти. Більша частина землі має кислу реакцію ґрунтового розчину, причому у Борзнянському, Корюківському, Новгород-Сіверському, Ріпкинському, Семенівському та Щорському районах майже на всій площі.

В області невисока освоєність території, різноманітність ґрунтових умов, наявність значної кількості площ, які потребують поліпшення природної родючості. Рациональне використання земель є головною передумовою розвитку сільськогосподарського виробництва, задоволення потреб населення продуктами харчування, а переробної галузі - сировиною.

Проте площа сільськогосподарських угідь, в тому числі ріллі, в області зменшується. Особливо це стосується Бахмацького, Борзнянського, Менського та Семенівського районів. Така ситуація є наслідком переведення площ в кормові угіддя за фактичним їх використанням, а кормових, які заросли чагарниками, дрібноліссям та заболотились, в непродуктивні.

Починаючи з 1994 року, коли під засів було не використано 15 тис. га ріллі, подібна практика з кожним роком поширюється. Території отримують потенційні малопродуктивні пасовища. Найбільше таких площ у Бобровицькому, Ріпкинському та Сосницькому районах. Звичайно, в деякій мірі ситуацію можна пояснити відсутністю пального, перезволоженістю земель, однак і безгосподарність не треба скидати з рахунку.

Сільським і селищним радам, господарствам доцільно запровадити в практику передачу невикористовуваних земель в оренду промисловим підприємствам, школам, лікарням, професійно-технічним училищам, фермерським господарствам та окремим громадянам.

Кожній сільській раді, кожному господарству слід вжити заходи по максимально можливому використанню орних земель під сільськогосподарські культури. Причому, з метою підвищення родючості ґрунтів треба впроваджувати травопільні та прифермерські сівозміни, паровий і напівпаровий обробітки ґрунту.

У свій час непогано працювали на врожай меліоратори, але в останні роки обсяги меліоративного будівництва зменшилися. Погіршився стан осушення земель. Збільшилися площі угідь з низьким і дуже низьким вмістом рухомих форм фосфору та калію. Намітилась тенденція зниження проценту гумусу в ґрунтах.

В господарствах Варвинського, Ічнянського, Новгород-Сіверського, Прилуцького і Талалаївського районів у більшості випадків не виконується навіть мінімум протиерозійних агротехнічних заходів.

Важливе значення має організація раціонального використання землі, наданої громадянам. На жаль, не кожен на своєму полі справжній господар.

За даними на 1995 рік у власності і користуванні жителів міст і сіл знаходилось 347 тис.га земель, що становить 16 відс. від всієї площі сільськогосподарських угідь. Фермери мали 17,6 тис.га. У приватну власність було передано 88,5 тис.га земель. До речі, за період 1993-1995 роки кількість земель громадян збільшилась майже у 3 рази.

Але використовуються ці площі не завжди ефективно. Наприклад, частині фермерів припинено право користування землею у зв'язку з її повним невикористанням. Надані цим фермерам поля практично не бачили плуга, заросли бур'янами. Особливо значна кількість таких випадків у Прилуцькому та Семенівському районах.

Виділені громадянам ділянки у Куликівському, Прилуцькому, Ніжинському та Чернігівському районах в ряді випадків освоєні не повністю. Спостерігається така ситуація, коли поруч з обробленими і окультуреними площами знаходиться земля, заросла бур'янами.

З наданого матеріалу доцільно зробити наступні висновки.

1. В останні роки обсяги виробництва сільськогосподарської продукції стабільно і неухильно зменшуються, а фінансовий, організаційний і матеріально-технічний стан суб'єктів господарської діяльності в аграрній сфері погіршуються, незалежно від форм власності та організації праці.

Основними факторами, що підтверджують даний висновок, є збитковість підприємств, бюджетна картотека на їх рахунках в банках, зниження обсягів продукції тваринництва і рослинництва, в ряді випадків незасіяні площі та незібраний урожай, зношений машинно-тракторний парк, працівники колективів, що місяцями не отримують заробітну плату, розвалена соціальна і культурна сфера села та інше.

2. Основні причини спаду сільськогосподарського виробництва та важкого стану суб'єктів господарської діяльності:

2.1. інфляція в умовах сезонності виробництва, що підірвала економічну міць господарств;

2.2. відсутність паритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію;

2.3. відхід від дотування та цільового кредитування господарств;

2.4. жорстка податкова система в умовах, коли сама держава не завжди виконує зобов'язання та обіцянки перед товаровиробниками;

2.5. переоцінка ролі паювання і реорганізації КСП в умовах сьогодення;

2.6. недостатньо чітка та продумана кадрова політика щодо керівників КСП, агрофірм, державних підприємств і акціонерних товариств;

2.7. загальна обстановка безвідповідальності, неплатежів, шахрайства у відносинах між суб'єктами господарської діяльності;

2.8. невиконання загальних принципів збереження родючості землі, що призводить до її виснаження, ерозії, зниження гумусу у верхньому шарі;

2.9. відсутність технічної політики - машинно-тракторний парк більшості підприємств до краю зношений і не оновлюється протягом багатьох років;

2.10. демографічна ситуація на селі, коли половина населення пенсіонери;

2.11. зневіра селян щодо ефективності реформ та можливого покращення ситуації;

2.12. масова "прихватизація", яку буквально щоденно проводять селяни, особливо щодо тваринних кормів, молока та інше. Значне пониження трудової дисципліни і відповідальності працівників;

2.13. недостатня реалізація переваг фермерського руху, що повинен був спрацювати в українському селянстві, на рівні держави - відміна пільг, які були в свій час надані, відсутність

організаційно налагодженого технічного забезпечення і збуту, недостатнє проведення навчання та інше;

2.14. відсутність реального законодавчого забезпечення цілеспрямованого розвитку фермерства, де водночас були б обмежені відхилення від норм ефективного землекористування.

3. Для виправлення положення, ініціювання ефективного розвитку на рівні держави потрібна цілеспрямована і стабільна підтримка суб'єктів господарської діяльності на селі всіх форм власності та організації праці - колективних сільськогосподарських, державних підприємств, агрофірм, акціонерних товариств, асоціацій селян та інше, а також селянських (фермерських) господарств і їх кооперативних організацій, підсобних селянських господарств, для чого необхідні:

3.1. стабільна податкова політика, яка виражалася б у встановленні єдиного податку на землю, диференційованого в залежності від її якості;

3.2. повернення до системи державного замовлення і державного контракту, дотування галузі, як це прийнято в країнах Західної Європи та Сполучених Штатах Америки;

3.3. паритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію шляхом компенсації вартості, що відрізняється від порівняльної ціни в якомусь з попередніх років, коли такий паритет ще зберігався;

3.4. індексація вартості сезонної продукції та відшкодування збитків у випадку інфляції;

3.5. встановлення довготермінових угод щодо збуту сільськогосподарської продукції, в тому числі і виробів харчової та легкої промисловості, з Російською Федерацією, Білоруссю, Казахстаном, іншими країнами СНД, а також поступове проникнення на ринки країн дальнього зарубіжжя;

3.6. збереження структури крупнотоварного аграрного виробництва там, де вона діє ефективно, як бази для наступного впровадження сучасних технологій і обробітку землі високопродуктивними засобами механізації;

3.7. виробництво в достатніх обсягах вітчизняної сільськогосподарської техніки, порівняно недорогої і пристосованої до місцевих умов експлуатації;

3.8. підтримка товаровиробників, що здійснюють експортні поставки;

3.9. розвиток соціальної сфери на селі;

3.10. законодавче забезпечення розвитку фермерського руху, яке надавало б йому змогу використати всі переваги та пріоритети, водночас обмежуючи відхилення від норм ефективного землекористування;

3.11. допомога держави фермерам, які розпочинають справу, через звільнення новостворених господарств на 3 роки від податків на прибуток та на землю;

3.12. пільги при кредитуванні і страхуванні фермерських господарств, а також їх матеріально-технічному забезпеченні;

3.13. організація системи професійної підготовки фермерів, для чого потрібно створити постійно діючі школи та коледжі, розробити програми, зорієнтовані в основному на здобуття практичного досвіду та навичок роботи в господарстві, а також на отримання фундаментальних теоретичних знань;

3.14. міри по оздоровленню кримінальної обстановки, в тому числі у фінансовій сфері.

4. На регіональному рівні щодо сільсько-господарських товаровиробників доцільне проведення наступних заходів:

4.1. ефективна кадрова політика на рівні керівників та головних спеціалістів господарств;

4.2. регулярне навчання керівників господарств основам маркетингу, особливостям ринкових відносин, а також новим сучасним технологіям землекористування та виробництва сільськогосподарської продукції, відкриття аграрних спеціальностей в Чернігівському державному інституті економіки і управління;

4.3. підвищення відповідальності керівників за недбалість, користолюбство, розвал колективів;

4.4. забезпечення нормальних ділових взаємовідносин в регіоні на рівні "виробник - підприємство переробної промисловості" в частині цін, якості, а особливо своєчасної оплати (та і взагалі оплати) за здану продукцію;

4.5. контроль за налагодженням ефективної взаємодії на рівні "виробник - підприємство "Агротехсервісу" щодо своєчасного та якісного ремонту техніки;

4.6. ефективне впровадження машинно-технічних станцій, контроль Антимонопольного комітету за їх діяльністю, враховуючи статус монополістів на районному рівні;

4.7. відпрацювання системи своєчасного забезпечення пально-мастильними матеріалами по прийнятних цінах, вирішення питання отримання дешевих нафтопродуктів із Кременчузького нафтопереробного заводу, які виробляються з нафти, що видобута та стабілізована в Чернігівській області;

4.8. допомога в пошуку ринків збуту продукції в Україні і за її межами;

4.9. раціональний та законний захист місцевого виробника на регіональному ринку;

4.10. розвиток і технічне вдосконалення переробних підприємств, які працюють на місцевій сільсько-господарській сировині;

4.11. визначення чисельності дійсно необхідного персоналу районних та обласних управлінь сільського господарства і проведення його значного скорочення;

4.12. допомога фермерству по всіх економічних, організаційних і технічних складових;

4.13. аналіз стану справ з фермерськими господарствами по районах, наприклад, чому різко впала їх чисельність та обсяги виробленої продукції в Ічнянському районі тощо;

4.14. допомога в збуті продукції, виробленої у підсобних господарствах селян, особливо молока і картоплі;

4.15. активізація роботи облспоживспілки по осінній заготівлі молодняка великої рогатої худоби, через бездіяльність якої його забирають заготівельні організації інших областей;

4.16. організація сільськогосподарських ярмарок в обласному та районних центрах, а також дня працівника сільського господарства і конференцій фермерів;

4.17. створення іміджу ефективного сільського господаря через проведення пріоритетної політики щодо селянства та підключення засобів масової інформації всіх видів.

5. Безпосередньо сільськогосподарські виробники мають зосередити свої зусилля на наступних складових:

5.1. створення чіткої і згуртованої організаційної структури на чолі з першим керівником;

5.2. проведення реформування теперішніх колективних і фермерських сільськогосподарських підприємств у нові господарські структури, при якому буде максимально збережена створена за багато років матеріальна база великого виробництва та його концентрація, а виробничі відносини базуватимуться на взаємній фінансовій зацікавленості юридичних та фізичних осіб і взаємодії різних форм власності;

5.3. визначення напрямків розвитку та основних пріоритетів;

5.4. організація маркетингових досліджень щодо асортименту виробів та ринків збуту;

5.5. недопущення випадків авантюрих проектів та отримання для них значних високопроцентних комерційних кредитів;

5.6. широкий асортимент виробів, який повинен підстрахувати у випадку невдачі чи провалу в одному з напрямків виробництва;

5.7. послідовне і помірне розширення колективу, недоцільність його різкого нарощування, особливо при обов'язковому інвестуванні в значних розмірах, що недоцільно в умовах непередбачуваної державної економічної політики;

5.8. постійне вивчення кон'юнктури ринку товарів і адекватне реагування на неї;

5.9. збереження машинно-тракторного парку та виробничих потужностей, їх своєчасне технічне обслуговування і ремонт;

5.10. робота в напрямку створення власних переробних цехів;

5.11. співпраця з машинно-технологічними станціями, кооперація з іншими сільськогосподарськими підприємствами по вирощуванню та переробці сировини;

5.12. раціональне землекористування, обов'язкове дотримання системи сівозмін, норм внесення органічних та мінеральних добрив, вапнування ґрунтів тощо;

5.13. зниження собівартості продукції за рахунок економії по всіх складових і нарощування її обсягів на одиницю затрат;

5.14. створення фермерських кооперативів, активна праця в них;

5.15. підвищення трудової дисципліни, боротьба із крадіжками, розтягуванням колективної власності, пияцтвом та інше.

Сільськогосподарські виробники знаходяться у дуже важкому стані. Тільки створивши умови для їх ефективної праці, ми зможемо налагодити аграрне товарне виробництво, забезпечити населення продуктами харчування та реалізувати експортні потреби держави.

РИНКОВІ ПІДПРИЄМНИЦЬКІ СТРУКТУРИ

Розвитку підприємницьких структур області в дослідженні приділена достатня увага. Та все ж бачаться доцільними концентрація інформації по підприємництву в регіоні, надання прикладів роботи окремих структур та їх об'єднань у сферах, що не згадувались раніше, на сторінках даного розділу.

Малий і середній бізнес стали невід'ємною складовою економіки держави. Сектор, попри всі негаразди, все більше себе утверджує, створюючи робочі місця в умовах безробіття та сприяючи наповненню доходної частини бюджету. Але ця сфера господарського комплексу, як і всі інші, потребує державної допомоги та підтримки.

У липні 1997 року створено Державний комітет з питань розвитку підприємництва, який прийняв ряд нестандартних рішень, направлених на поживлення роботи. Одним з них стала всеукраїнська акція "Підприємець XXI століття", що організовується і презентується в усіх областях. Започаткувалася вона в Чернігові, де вперше в Україні було проведено "День регіонального підприємця".

Комітет розробив положення про інститут уповноважених з питань захисту підприємництва, які з одного боку будуть важелем та помічником місцевої влади, а з іншого - стануть регіональними захисниками підприємця.

У квітні 1999 року відбувся перший з'їзд підприємців України, що визначив перспективи розвитку малого і середнього бізнесу в нашій державі. Підприємництво поступово набирає силу і головне завдання владних структур - забезпечити йому нормальні умови для роботи, не загнати в "тінь" надмірними податками та безкінечними необґрунтованими заборонами.

Об'єднання зацікавлених і підприємливих людей, що бажають добитися комерційного успіху в своїй галузі, в багатомірне, але єдине новоутворення має потенціал, з якого кожний його учасник може отримати значну користь.

Виходячи із зазначених завдань, 10 грудня 1997 року було зареєстровано Чернігівське відділення Міжнародної спілки українських підприємців (МСУП), що на той час об'єднувала представників 20 областей України, а також Австрії, Канади, США, Австралії, Німеччини та інших держав. Дещо про цю структуру було написано раніше, але є сенс акцентувати увагу на окремих питаннях її діяльності.

МСУП, Чернігівське відділення спілки можуть стати реально корисними для багатьох підприємців, які залишились наодинці зі своїми проблемами, в напрямках налагодження ділових контактів, виходу на нові ринки, отримання різнопланової та специфічної допомоги в створенні і розширенні власного бізнесу, лобювання пріоритетів підприємництва в органах державної влади, організації системи підготовки спеціалістів для бізнесу, формування позитивної громадської думки відносно підприємницької діяльності та інших.

Програма роботи Чернігівського відділення МСУП передбачає розгляд багатьох комплексних питань, а також організацію профільних тематичних виставок. Серед проблем, що потребують першочергового вирішення, було визначено:

- * створення схеми взаємодії з м. Славутичем, в перспективі вільною економічною зоною України;
- * відкриття інформаційного центру;
- * ефективна робота юридичної і аудиторської консультативних служб, їх практична допомога членам відділення;
- * комплексна діяльність агентства розвитку бізнесу: економічне обґрунтування і експертиза виробничих програм, створення бізнес-планів, розробка прогнозів, проведення тренінгів, вивчення основ законодавства і оподаткування для підприємців, що розпочинають справу;
- * створення учбового центру, який буде включати в себе бізнес-школу (заочну) для юнацтва, а також проведення науково-практичних конференцій і семінарів по актуальних проблемах підприємницької діяльності із залученням провідних економістів області;
- * відкриття рекламно-поліграфічного бюро, що забезпечить потреби відділення;
- * пошук можливостей для надання реальної допомоги підприємницьким структурам в залученні ділових партнерів, захисті соціальних прав, інвестуванні конкретних бізнес-планів через фінансові організації, підтримці і лобюванні їх інтересів в частині податкового законодавства, а також в органах державної влади та інше.

В подальшому не все було зроблено, але малий та середній бізнес Чернігівської області отримав ненав'язану державними структурами організацію, яка брала на себе вирішення виключно важливих питань.

Автор глибоко переконаний, що майбутнє України, як високорозвиненої держави, у створенні ефективних промислових корпорацій та кооперативних сільськогосподарських підприємств на базі загальнодержавної власності на землю з правом довічного користування. Разом з тим потрібна конкуренція різних форм власності, а також всемірний розвиток малого бізнесу, особливо там, де обов'язкові ініціатива і підприємливість, і не стають на заваді виробничі, технологічні, організаційні вимоги та інше. В першу чергу це стосується галузей торгівлі, побуту і громадського харчування, а також банківських структур, страхових компаній тощо.

Крім того, необхідно враховувати стан фінансової сфери і економіки держави в цілому. На думку спеціалістів, для відродження та ефективної реструктуризації господарського комплексу потрібно не менше 400 млрд. грн. Таких коштів в Україні немає. В борг теж ніхто не дасть, та і віддавати дуже важко. Проте якщо зробити акценти на середньому і малому бізнесі, додаткове фінансування в раніше названих сферах, по суті, непотрібне.

Виробничу галузь в деяких напрямках на цьому етапі теж можна активізувати. Необхідно тільки новоствореним підприємствам дати нерухомість і звільнити їх на 5 років від сплати податків на прибуток. При такому підході "човники" охоче перетворяться на місцевих товаровиробників, оскільки працювати на державу стане вигідно. Для прикладу, в 1998 році Італія одержала 61 відсоток національного доходу від діяльності малих підприємств. Тут є над чим задуматись, а потім наслідувати з відповідними організаційними і управлінськими заходами та зусиллями.

Повернемось до ситуації з підприємництвом в Чернігівському регіоні. Роботу приватного сектора економіки в сфері промислового і сільськогосподарського виробництва, торгівлі, громадського харчування та побуту було розглянуто раніше. Потрібно показати наявність і кількість ринкових структур інших напрямків, окремі показники їх діяльності. Доцільно за основу взяти 1996 рік, коли ринкові перетворення в області у формальному відношенні в основному завершувалися.

Показники діяльності окремих груп ринкових структур за 1996 рік

№ п\п	Структури, показники	Кількість
1	2	3
1.	Кооперативи - всього, одиниць	60
1.1.	виручка від реалізації продукції (робіт, послуг), млн. грн.	2,5
1	2	3
1.2.	чисельність працюючих, тис. чол.	0,9
1.3.	в тому числі у промисловості, одиниць	10
1.4.	виручка від реалізації продукції (робіт, послуг), млн. грн.	0,4
1.5.	чисельність працюючих, тис. чол.	0,2
2.	Інвестиційні компанії, одиниць	6
2.1.	в тому числі філій	3
3.	Комерційні банки, одиниць	20
3.1.	в тому числі філій	10
4.	Товарні біржі, одиниць	1
4.1.	пропозиції для продажу, млн. грн.	1,8
4.2.	укладено угод, млн. грн.	1,2
5.	Страхові компанії, одиниць	11
5.1.	в тому числі філій	5
6.	Аудиторські фірми, одиниць	10
7.	Довірчі товариства, одиниць	5
8.	Бізнес-інкубатори, одиниць	-
9.	Регіональні бізнес-центри та фонди підтримки підприємництва, одиниць	-

З наведених показників зрозуміло, що станом на кінець 1996 року чисельність кооперативів, які займаються виробничою діяльністю, та обсяги реалізованої ними продукції складають чисто символічну суму. Загальна кількість кооперативів теж далека від бажаної. В сфері ринкових товарних відносин працює тільки одна біржа, обсяги реалізованої через неї продукції незначні. Кількість інших інфраструктур ринку, особливо тих, що мають регіональний характер, знову-таки невелика, а бізнес-інкубатори, бізнес-центри та фонди підтримки підприємництва взагалі відсутні.

В подальшому ситуація, особливо у виробничому секторі малого бізнесу, дещо змінилася. Так, протягом 1998 року чисельність малих підприємств зросла на 21 відс. На них додатково створено понад 2 тис. робочих місць. Найбільша кількість працюючих на малих підприємствах в розрахунку на 1000 чол. населення в містах Чернігові, Ніжині, Прилуках, Варвинському, Ічнянському, Козелецькому, Ніжинському і Талалаївському районах. Сьогодні ця сфера забезпечує понад 7 відс. загального обсягу бюджетних надходжень, а в Козелецькому, Ніжинському та Семенівському районах - більше 10 відс.

Органам місцевого самоврядування необхідно надавати ефективну допомогу у створенні та функціонуванні підприємницьких структур. При цьому особлива увага повинна приділятися структурам, які будуть працювати в галузях, характерних для районів і регіону в цілому, використовуючи місцеву сировину і напівфабрикати, водночас впроваджуючи нові енерго- та ресурсозберігаючі технології. Сприяння також потребує розвиток народних промислів на селі.

Об'єктивний підхід і допомога підприємству має стати нормою для працівників рад і держадміністрацій районного, міського та сільського рівня при вирішенні конфліктних ситуацій, які поки що трапляються в цьому новому для економіки і суспільства в цілому секторі нашого життя.

Для прикладу розглянемо діяльність двох структур ринкового типу.

У грудні 1998 року з ініціативи активістів спілки "Фермер" та обласної організації Спілки жінок України почала працювати кредитна спілка "Чернігівська". Найбільш активними її членами стали фермери Менського, Срібнянського і Чернігівського районів, а також жіночі організації м. Чернігова.

Кредитна спілка має статус недержавної позапартійної організації, що шляхом акумулювання коштів громадян та їх ефективного спрямування на окремі складові проблем членів спілки забезпечує їх фінансовий та соціальний захист.

Перші кооперативні спілки в Україні з'явилися у другій половині XIX століття. В 1869 році жителями міста Гадяча (теперішня Полтавська область) утворено ощадно-позикове товариство. В ті ж роки подібна структура була організована в с. Сокиринці Чернігівської губернії.

На початку XX століття в Україні налічувалось понад 3 тис. кредитних спілок та інших ощадно-позикових товариств, їх членами були більш ніж 2 млн. населення.

У тридцять роки кредитну кооперацію ліквідували. Її відродження почалось після проголошення незалежності держави. Перші кредитні спілки створені у 1992 році в Київській, Львівській та Тернопільській областях. Станом на грудень 1998 року їх зареєстровано близько 250 з активами понад 4 млн. грн. і членством більше 30 тис. чол.

Всього кредитний рух охоплює 87 країн з 100 млн. членів спілок, а їх активи складають 400 млн. дол.

Кредитна спілка відрізняється від банку тим, що є власністю своїх учасників, контролюється ними і діє за принципом: один член спілки - один голос. Послугами можуть користуватись тільки її члени, які отримують кошти під певні відсотки.

Кредитні спілки, на відміну від банків, не працюють на максимальний прибуток, що залишається в установі. Їх головна мета - надавати позички побутового характеру (на лікування, навчання, відпочинок, весілля, придбання необхідних товарів), а також для організації та ведення фермерського господарства, відкриття малого бізнесу тощо.

Згідно намірів засновників, кредитна спілка "Чернігівська" має відповідати всім вимогам, які ставить Національна Асоціація Кредитних Спілок України. Вона повинна стати базовою для відродження кооперативного руху в регіоні в даному напрямку. В основу її діяльності покладено демократичну структуру, що передбачає:

- * рівність всіх членів;
- * відкрите і добровільне співробітництво;
- * прийняття рішення більшістю голосів;
- * контроль за виконанням.

Кредитна спілка, як новий в Чернігівській області вид фінансової структури, має право на життя і своєю працею повинна довести ефективність даної ринкової складової.

Страховання - необхідний елемент громадських і виробничих відносин. Ризиковий характер діяльності породжує взаємозв'язки між суб'єктами відносно попередження, подолання, локалізації негативних наслідків стихійного лиха і нещасних випадків, а також по безумовній компенсації збитків. Ризик - головна причина неспокою кожного власника майна за свій матеріальний добробут. З даних чинників і виникла ідея страхування.

Відповідно Закону України "Про страхування" від 7 березня 1996 року страхування - це вид громадсько-правових відносин по захисту майнових інтересів громадян і юридичних осіб у випадку настання визначених подій (страхових випадків), вказаних у договорі чи у статтях відповідних законів, за рахунок фондів, що формуються шляхом виплати громадянами і юридичними особами страхових платежів, а також внесків, премій тощо.

Страхове товариство "Саламандра" було створено в м. Чернігові у 1992 р. як філія страхової акціонерної компанії "Саламандра" з центром в м. Харкові. В той період страхування в цілому та розвиток компаній в умовах і згідно методів роботи в інфраструктурі ринкової економіки тільки розпочинались. Раніше діяло виключно державне страхування. Ринок був вільним, акціонерні товариства, що тільки створювались, знаходились в приблизно однакових умовах.

Основними напрямками, в яких працювала "Саламандра" в 1992 році, було страхування сільськогосподарських культур і тварин, а також майна підприємств. Галузь сільського господарства бачилась як дуже перспективна сфера діяльності з врахуванням агропромислового спрямування виробничого сектору області. "Саламандра" стала нарощувати обсяги фінансових операцій.

В 1994 році ситуація різко змінилася. Інфляційні процеси призвели до того, що річна депозитна ставка по вкладах піднялась до 400 відс. Всі види страхування, розраховані на тривалий період, не витримували інфляційного натиску. Літом 1995 року фінансова криза, яка посилилась в Україні, одним із своїх наслідків мала розрив населенням у масовому порядку договорів страхування. Чернігівській філії вдалось виконати свої зобов'язання перед населенням, на відміну від головної організації у м. Харкові. Тому було прийняте рішення щодо створення регіональної компанії.

Станом на початок 1999 року страхове акціонерне товариство закритого типу "Саламандра-Десна" має статутний фонд 300 тис. грн. На його балансі знаходяться основні засоби на суму 709 тис. грн., в тому числі нерухоме майно вартістю 190 тис. грн. Загальна кількість працівників біля 150 чол. До складу компанії входять десять структурних підрозділів: Вінницький, Волинський, Глухівський, Дніпропетровський, Львівський, Одеський, Ріпкинський, Сумський, Харківський і Хмельницький.

Стан страхової діяльності компанії

№ п/п	Види страхування	1997 р., тис. грн.	1998 р., тис. грн.	Зміни	
				тис. грн.	1998 р. у відс. до 1997 р.
1.	Особисте (без страхування життя)	34,1	383,7	349,6	1125,3
2.	Майнове	951,8	4145,5	3193,7	435,3
3.	Відповідальності	19,8	38,8	19,0	195,9
4.	Обов'язкове	565,5	693,9	128,4	122,7
5.	Всього	1571,2	5261,9	3690,7	334,9

У проаналізованому періоді обсяги платежів значно збільшились. Так, в 1998 році надходження переважали результати попереднього періоду в 3,3 рази. Це було досягнуто в основному за рахунок зростання послуг по майновому (в 4,4 рази) і особистому (в 11,3 рази) страхуванню.

Пріоритетні напрямки діяльності: обов'язкове страхування відповідальності власників транспортних засобів, обов'язкове страхування від нещасного випадку на транспорті, майнове страхування автотранспортного засобу ("автокаско"), страхування від нещасних випадків на період поїздки, страхування від пожеж і стихійних явищ та інше. Більшість угод укладені з юридичними особами.

В 1998 р. Україна вступила в Європейське бюро "Зелена карта", що дало можливість реалізації "зеленої карти" для тих, хто виїжджає за межі держави.

“Саламандра-Десна” прийнята в члени Моторного (транспортного) Бюро України разом з десяттю іншими найбільш значними компаніями.

Зобов'язань, не виплачених в установлений угодами термін, товариство не має. Страхові резерви повністю забезпечені високоліквідними активами - на 70,5 відс. депозитними вкладками, на 25 відс. - нерухомістю, на 4,5 відс. - цінними паперами.

Балансовий прибуток в 1997 році склав 881,2 тис. грн., в 1998 р.- 1001,1 тис. грн.

В 1998 році надана спонсорська допомога Спільці ветеранів та інвалідів Великої Вітчизняної війни, Спільці обдарованих дітей із малозабезпечених сімей, юним спортсменам, музикантам і на інші благодійні цілі на суму понад 100 тис. грн.

За підсумками 1998 року САТЗТ “Саламандра-Десна” займає 24 місце серед 248 страхових компаній. Це високий показник, особливо враховуючи близькість розташування від столиці України (велика кількість конкурентів) і віддаленість від західних кордонів держави, де страхування транспорту проводиться найбільш активно.

Крім того, промислові підприємства області знаходяться у тяжкому стані і практично не в змозі виділити кошти. Високих результатів компанії вдалося добитись завдяки праці не у своєму регіоні, а через філії в інших областях України.

Страхові товариства країни в цілому переживають не найкращі часи. Проблеми пов'язані із загальним кризовим станом економіки. Спад виробництва, зупинка підприємств, зниження реальних доходів населення - все це не сприяє розширенню бізнесу. Проблеми ускладнюються нерозвинутою нормативною базою, яка повинна регулювати страхові відносини в суспільстві.

Конкуренція в цій галузі дуже висока, часто некоректна і непорядна. Населення країни відноситься до компаній дуже обережно через відсутність коштів, а також через те, що Держстрах довгі роки виступав фактично як збирач додаткового податку. З боку держави цьому бізнесу теж приділяється недостатньо уваги.

Хочеться вірити, що у товариств і страхування, як сфери відносин в суспільстві, є майбутнє, необхідність такої діяльності ні у кого не буде викликати сумнівів, вирішиться хоча б частина глобальних соціально-економічних проблем, і тоді працівники сфери займуться виконанням свого безпосереднього завдання - захисту людей.

Перспектива нарощування зусиль компанії з позицій роботи безпосередньо в регіоні по основних його складових з'явиться лише тоді, коли стане можливим говорити про реальний розвиток сільського господарства і промисловості області.

Автор надав значну увагу роботі товариства “Саламандра-Десна” в силу наступних факторів:

1. Чернігівській області, традиційно неактивній в політичному, реформаторському та економічному напрямках, звично відводиться роль придатку до стратегічних вузлів держави. Тут ми маємо лише регіональні структури, філії тощо. В даному випадку створена організація з центром у місті Чернігові. Вона набирає оберти і за неповні чотири роки охопила своїм впливом майже половину території України. Загальновідомі економічні та соціальні дивіденди такої ситуації, а також реальний поштовх для підняття іміджу регіону.

2. Структуру очолює молодий, інтелігентний і ерудований керівник нового типу, яких поки що мало в області. Він досконало володіє знаннями з питань маркетингу та ринкової економіки, легко орієнтується в ситуації, енергійно, а водночас продумано і неспішно, розширює свою справу. За такими управлінцями майбутнє.

3. В наш страховий бізнес, розпочинаючи із середини 1999 року, відповідно рішення Кабінету Міністрів України від 14 вересня 1998 року, йдуть іноземні компанії. Активно протистояти їм, застовбити нішу в ринкових відносинах на території своєї держави, де ми віддаємо іноземним підприємцям одну позицію за іншою, зуміють тільки добре підготовлені в технічному відношенні, вміло організовані та професійно навчені вітчизняні страхові товариства. “Саламандри-Десні” така проблема під силу.

В одному з розділів дослідження автор висловлював незгоду переданням обов'язкових страхових платежів з державних до комерційних структур. Але коли вже так трапилось, робити справу потрібно кваліфіковано, чесно і на високому рівні.

Для поживалення роботи ринкових підприємницьких структур, збільшення їх вкладу в соціально-економічний розвиток регіону доцільно:

1. На рівні держави забезпечити нормальні умови для роботи, не позбавити ініціативи та бажання працювати, не загнати в “тінь” безкінечними необґрунтованими перепонами, а також вирішити ряд важливих питань, що входять до компетенції законодавчої і виконавчої влади:

- 1.1. спростити та наблизити до реалій життя процедуру реєстрації;

1.2. зробити податкову політику більш стабільною і сприятливою для малих підприємств, особливо тих, які займаються промисловим і сільськогосподарським виробництвом;

1.3. стимулювати створення підприємницьких структур на базі майна реорганізованих та ліквідованих внаслідок банкрутства і реструктуризації державних підприємств та організацій;

1.4. відкрити гарантійний фонд підтримки у виробничій сфері із залученням ефективних інвесторів, що мають бажання працювати в напрямку подальшого організаційного оформлення спільних підприємств;

1.5. законодавчо врегулювати практику пільгової приватизації суб'єктами малого підприємництва об'єктів незавершеного будівництва разом із земельними ділянками, визначеними під забудову, та їх звільнення на певний період від сплати податку на прибуток;

1.6. вирішити питання пільгової аренди державного майна;

1.7. створити мережу агентств територіального розвитку підприємництва.

2. На регіональному рівні стабільно і неухильно впроваджувати організаційні заходи по розвитку підприємницьких структур, для чого:

2.1. регулярно проводити "Дні регіонального підприємця" в м. Чернігові та районних центрах області;

2.2. сприяти роботі уповноваженого з питань підприємництва, який з одного боку стане важелем та помічником місцевої влади, а з іншого - регіональним захисником підприємця;

2.3. забезпечити морально-психологічний клімат, сприятливий для підприємців і їх справи. Використовувати для цього як реальні управлінські заходи владних структур, так і ефективну роботу засобів масової інформації всіх видів;

2.4. допомагати об'єднанню зацікавлених і енергійних людей, що бажають добитися комерційного успіху у своїй справі, в добровільні організації, де кожен може поділитися напрацюваннями та отримати необхідну йому допомогу;

2.5. залучити бізнесменів до співпраці по створенню точкових вільних економічних зон та єврорегіонів, на першому етапі до взаємодії з м. Славутичем, в перспективі вільною економічною зоною України;

2.6. забезпечити ефективну роботу аудиторської та юридичної консультативних служб;

2.7. на госпрозрахункових умовах створити агентство розвитку бізнесу, яке має займатись питаннями економічного обґрунтування і експертизи виробничих програм, підготовки бізнес-планів, розробки прогнозів, вивчення основ законодавства і оподаткування для підприємців, що розпочинають справу;

2.8. знаходити можливості для надання реальної допомоги в залученні ділових партнерів, захисті соціальних прав, івестуванні конкретних проектів через фінансові організації та інше;

2.9. особливу увагу звернути на створення і роботу товарних бірж, бізнес-інкубаторів, регіональних бізнес-центрів та фондів підтримки підприємництва;

2.10. в роботі з фінансовими ринковими установами як пріоритетні виділити банківські структури, а також, як новий напрямок, кредитні спілки громадян;

2.11. всебічно заохочувати суб'єкти господарської діяльності з центром, що знаходиться в нашій області, і мережею філій в різних регіонах України.

3. Органам місцевого самоврядування надавати ефективну допомогу у створенні та функціонуванні підприємницьких структур. При цьому значна увага повинна приділятися суб'єктам, які будуть працювати в галузях, характерних для районів і регіону в цілому, використовуючи місцеву сировину і напівфабрикати і водночас впроваджуючи нові енерго- та ресурсозберігаючі технології.

Підприємницькі структури - необхідний і важливий елемент економіки ринкового типу, стабілізації та розвитку всього українського суспільства. Відношення до них держави та регіональної влади повинне бути відповідне і виражатись воно має не в словах та деклараціях, а у конкретних, цілеспрямованих і продуманих заходах, що носять комплексний характер.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З РОЗРОБКИ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РАЙОНУ, МІСТА І СЕЛА

У другій книзі дослідження достатньо розширено і ґрунтовно були надані науково-методичні основи формування програми соціально-економічного розвитку регіону. Основні їх принципи, цілі та методичні підходи можуть бути використані і при розробці аналогічних документів для району і міста, а також в деякій мірі для сільських населених пунктів. Проте

автор, системно займаючись даними питаннями, вважає за необхідне висвітлення структури програм, схеми їх складання, основних цілей і завдань, деяких окремих розділів документів, організаційно-правового механізму реалізації та основних показників програми сільського населеного пункту.

Причому, вибір того чи іншого розділу, його частини, що характеризує розвиток окремого напрямку території, в значній мірі буде залежати не від ступеня важливості окреслених питань, а від того, чи не повторюють вони матеріал, наданий у другій книзі. В принципі, за деякими виключеннями, при розробці програми доцільно використовувати дані пропозиції разом з матеріалом попередньої частини дослідження.

Рекомендації можуть бути застосовані при складанні комплексних програм соціально-економічного розвитку відповідних територій на короткостроковий (1-2 роки), середньостроковий (3-5 років) та довгостроковий (понад 5 років) періоди.

При розробці документу потрібно дотримуватися наступних основних положень:

- * покращення рівня життя населення через поетапне досягнення нормативних значень щодо його реальних доходів, забезпечення об'єктами і послугами соціальної інфраструктури;
- * реальне впровадження ринкових методів регулювання соціально-економічного розвитку території при умові їх достатньої ефективності;
- * використання елементів планової системи минулого періоду, які можуть і повинні приносити значну користь;
- * підвищення ефективності функціонування економічного сектора;
- * опора переважно на власні фінансові ресурси при реалізації запланованого;
- * задіяння всіх суб'єктів господарювання, що розташовані на території, незалежно від форм власності і підпорядкування;
- * впровадження заходів енерго- та ресурсозбереження.

Розробка програми здійснюється економічним управлінням (відділом) райдержадміністрації (міськвиконкому) разом з іншими управліннями і відділами у взаємодії з управлінням економіки облдержадміністрації.

Послідовність створення проекту програми в основному відповідає етапам аналогічного обласного документу.

Необхідно акцентувати увагу, що розрахунок показників програми здійснюється не шляхом узагальнення та підсумовування даних, отриманих від підприємств і організацій, а на основі попередньо розрахованих загальноекономічних та соціальних завдань, які мають бути витримані. При цьому потрібне факторне обґрунтування основних показників через виконання балансових розрахунків, а також включення додаткових складових, що характеризують зміни в питаннях форми власності, розвитку малого і середнього бізнесу та інше.

Сучасний підхід до прогнозування пропонує здійснювати розрахунки основних показників проекту програми, як мінімум, у двох варіантах (максимальний і мінімальний) в залежності від визначених завдань та обсягів фінансових ресурсів. Автор, не поділяючи подібної методики, не вбачає в ній великої шкоди на попередньому етапі, водночас наголошуючи на необхідності обґрунтованих, скоригованих в процесі обговорення, захисту і затвердження, але єдиних та обов'язкових для виконання завдань і показників. Інакше ми не зможемо добитися неухильного розвитку регіону (стратегічна ціль) та виконання бюджетних напрацювань в доходній частині, що є одним з головних завдань документу.

Програма має носити комплексний характер. При розробці її матеріалів враховуються положення відповідних законів держави, Указів Президента і постанов Кабінету Міністрів, рішень органів місцевого самоврядування та держадміністрацій.

Орієнтовна структура програми соціально-економічного розвитку території включає наступні складові:

1. Основні цілі і завдання.
2. Соціально-економічне становище на початок прогнозного періоду.
3. Соціальна сфера та захист населення:
 - 3.1. населення, трудові ресурси і зайнятість;
 - 3.2. рівень життя та соціальний захист;
 - 3.3. торгівля і громадське харчування;
 - 3.4. платні послуги;
 - 3.5. захист від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
 - 3.6. житлово-комунальне господарство;
 - 3.7. освіта і культура;
 - 3.8. охорона здоров'я, соціальне забезпечення і фізична культура.

4. Сфера матеріального виробництва:
 - 4.1. сільське господарство;
 - 4.2. промисловість;
 - 4.3. лісове господарство;
 - 4.4. транспорт і зв'язок;
 - 4.5. будівельний комплекс;
 - 4.6. науково-технічна та інноваційна сфера;
 - 4.7. зовнішньоекономічна діяльність.
5. Охорона навколишнього природного середовища.
6. Ринкові перетворення, розвиток малого і середнього підприємництва.
7. Фінансове забезпечення.
8. Організаційно-правовий механізм реалізації.

Запропонована структура може бути змінена чи доповнена в залежності від реальної ситуації та пріоритетів території. Прийняття відповідного рішення є прерогативою органів місцевої влади.

1. Основні цілі і завдання.

Головними цілями програми на рік є вирішення важливих поточних питань: стабілізація виробництва, ефективне використання трудового потенціалу населення, а також природних і матеріальних ресурсів, поліпшення екологічної ситуації, поетапне, комплексне і невпинне покращення рівня життя людей.

Стратегічними цілями довгострокової програми мають стати: підвищення матеріального, освітнього та культурного рівня населення, досягнення збалансованого розвитку території, здійснення структурної перебудови та зростання ефективності функціонування господарського комплексу, покращення становища в соціальній сфері.

2. Соціально-економічне становище на початок прогнозного періоду.

В розділі надається коротка характеристика положення в районі (місті) на початку прогнозного періоду з об'єктивним висвітленням всіх показників, а також розкриттям найважливіших тенденцій, прорахунків і проблем у виробничій і соціальній сфері, екологічній ситуації, соціальному захисті населення та інших напрямках життєдіяльності території. Для подальшого аналізу і розробки заходів, необхідних для виправлення становища, доцільно використати наступну форму зведених показників.

Зведені показники соціально-економічного стану району (міста) на початок прогнозного періоду

№ п/п	Показники	Одиниця виміру	Попередній рік (період)	Базовий рік (період)	Базовий рік (період) у відс. до попереднього року (періоду)
1	2	3	4	5	6
1.	Соціальний стан				
1.1.	середньорічна чисельність населення	тис. чол.			
1.2.	кількість працівників, зайнятих у народному господарстві	-//-			
1.3.	кількість безробітних	-//-			
1.4.	грошові доходи на душу населення	грн.			
1.5.	розмір середньомісячної пенсії за віком	-//-			
1.6.	обсяг роздрібного товарообігу на душу населення	-//-			
1.7.	реалізація платних послуг на душу населення	-//-			
1.8.	загальна площа житла в розрахунку на одного жителя	кв. м			
2.	Економічний стан				

2.1.	обсяг продукції промисловості (у порівняних цінах) - всього - в тому числі на душу населення	млн. грн. грн.			
2.1.	обсяг продукції промисловості (у порівняних цінах) - всього - в тому числі на душу населення	млн. грн. грн.			
2.2.	валова продукція сільського господарства (у порівняних цінах) - всього - в тому числі на душу населення	млн. грн. грн.			
1	2	3	4	5	6
2.3	загальний обсяг капіталовкладень за рахунок усіх джерел фінансування	млн. грн.			
3.	Ринкові перетворення				
3.1.	кількість приватизованих об'єктів	тис.один.			
3.2.	питома вага недержавного сектору за обсягами виробництва продукції: - у промисловості - у сільському господарстві	відс. -//-			
3.3.	кількість малих підприємств - всього	одиниць			
4.	Фінансові показники				
4.1.	прибуток підприємств і організацій	млн. грн.			
4.2.	обсяги фінансових ресурсів, що створюються на території району (міста)	-//-			
4.3.	доходна частина зведеного бюджету	-//-			
4.4.	видаткова частина зведеного бюджету	-//-			

До речі, автор вважає недоцільним в умовах наростання кризи в усіх сферах суспільства використання терміну “соціально-економічний розвиток” і пропонує тимчасово замінити його на термін “соціально-економічний стан”. Винятком можуть бути тільки деякі по-справжньому ефективні ринкові складові економіки в державі і її регіонах.

3. Соціальна сфера та захист населення.

Формування даного розділу програми має виключно важливе значення і повинно здійснюватись, виходячи з реальних фінансових можливостей органів влади у вирішенні головних соціально-культурних завдань даної території.

На попередній стадії робіт складається моніторинг (паспорт), який має виконувати роль системи безперервного стеження за ситуацією в кожному регіоні. Соціально-економічний моніторинг є відправним елементом для формування розділу по всьому комплексу життєво важливих питань, включаючи зайнятість населення та рівень його добробуту.

Структура напрямку попередньо вказана автором. Для прикладу наведемо методику розробки підрозділу “Охорона здоров'я, соціальне забезпечення і фізична культура”.

Основою для отримання показників і заходів програми є статистичні дані, що характеризують існуючий стан здоров'я населення району (міста) і відображаються наступними складовими: середня тривалість життя, смертність населення, рівень захворюваності та інше. Сюди ж повинні ввійти складові розвитку матеріальної бази лікарняних і амбулаторно-поліклінічних закладів, оснащення медичних установ необхідними приладами і устаткуванням, забезпечення кадрами, медикаментами і медичними засобами.

На першому етапі формування програми в основному використовуються кількісні показники, які відображаються через число лікарняних ліжок та відвідувань хворими амбулаторно-поліклінічних закладів, ліжок в санаторіях і профілакторіях, місць в установах соціального забезпечення, місткість закладів фізичної культури та інше.

Схема основних параметрів розвитку галузі пропонується у наступному вигляді:

Показники розвитку охорони здоров'я, соціального забезпечення і фізичної культури

№ п/п	Показники	Одиниця виміру	Роки			Колонка 6 у відс. до колонки 5
			звіт	очікуване	проєкт	
1	2	3	4	5	6	7
1.	Кількість лікарів усіх спеціальностей	чол.				

1	2	3	4	5	6	7
1.1.	у т.ч. на 10000 населення	-//-				
2.	Кількість середнього медичного персоналу	-//-				
2.1.	у т.ч. на 10000 населення	-//-				
3.	Лікарні	ліжок				
3.1.	у т.ч. на 10000 населення	-//-				
4.	Амбулаторно-поліклінічні заклади	тис. відвідувань за зміну				
4.1.	у т.ч. на 10000 населення	-//-				
5.	Санаторії та установи відпочинку (без однодводенних)	ліжок				
6.	Санаторії та пансіонати з лікуванням	-//-				
7.	Будинки-інтернати для престарілих та інвалідів	-//-				
8.	Будинки відпочинку та пансіонати	місць				
9.	Турбази та бази відпочинку	-//-				
10.	Дитячі табори	-//-				
11.	Спортивні майданчики	тис. кв. м площі				
12.	Спортивні зали	кв. м підлоги				
13.	Басейни	кв. м дзеркала води				
13.	Басейни	кв. м дзеркала води				
14.	Обсяг платних послуг закладів здоров'я - всього	тис.грн.				
14.1.	у тому числі закладів охорони здоров'я	-//-				
14.2.	санаторно-курортних та оздоровчих	-//-				
14.3.	фізичної культури і спорту	-//-				
15.	Введення в дію об'єктів за рахунок всіх джерел фінансування					
1	2	3	4	5	6	7
15.1.	лікарні	ліжок				
15.2.	амбулаторно-поліклінічні заклади	тис. відвідувань за зміну				
15.3.	санаторії та пансіонати з лікуванням	ліжок				
15.4.	санаторії та установи відпочинку (без однодводенних)	-//-				
15.5.	будинки-інтернати для престарілих та інвалідів	-//-				
15.6.	спортивні споруди (перелік)	у відповідних одиницях				

4. Сфера матеріального виробництва.

Даний розділ є базою доходної частини бюджету, основою для соціально-економічного розвитку території. Найбільш вагомі його складові - агропромисловий сектор і промисловість. Структура розділу попередньо надана автором. Методика розробки програми в основному відповідає аналогічним напрямкам обласного документу, а тому в цій частині дослідження доцільно обґрунтувати прогнозування галузей, не вивчених раніше.

Лісове господарство

Його прогнозування здійснюється з врахуванням таких загальнодержавних пріоритетів у розвитку галузі, як забезпечення раціональної регенерації компонентів природного середовища, збільшення частки лісовкритих площ відносно території суші, розширення лісосировинної бази, задоволення попиту в деревині за рахунок власного виробництва, нарощування частки лісовкритих площ в центральних та південних районах.

Довідковим матеріалом для розроблення показників і заходів розділу є дані державного земельного кадастру області, статистична звітність, інформація державних лісгосподарських підприємств і КСП, місцевих природоохоронних органів.

Показники доцільно визначати як в цілому по району, так і в розрізі окремих відомств, підприємства і організації яких є найбільш великими користувачами земель лісового фонду на даній території.

В обов'язковому порядку в програму необхідно включати заходи щодо раціонального використання лісоресурсів згідно з встановленою розрахунковою лісосікою, а також направлені на поліпшення оздоровчих, захисних, водоохоронних та інших загальнокорисних якостей лісів.

В прогнозі повинні бути передбачені контрольні цифри, які вказували б обсяги додаткових лісонасаджень, полезахисних і водорегулюючих лісових смуг та інше.

Наявність даного матеріалу програми має особливо важливе значення для північних поліських районів Чернігівської області, хоча воно доцільне і для всіх інших територій.

Табличний матеріал пропонується надати в наступному вигляді.

Показники розвитку лісового господарства

№ п/п	Показники	Одиниця виміру	Роки			Колонка 6 у відс. до колонки 5
			звіт	очікуване	проект	
1	2	3	4	5	6	7
1.	Ліси та інші лісовкриті площі - всього	тис. га				
1.1.	в т.ч. вкриті лісовою рослинністю	-//-				
1.2.	з них для цільового лісоведення	-//-				
2.	Загальний запас стовбурної деревини - всього	тис. куб.м				
	в тому числі:					
1	2	3	4	5	6	7
2.1.	в лісах	-//-				
2.2.	на інших лісовкритих площах	-//-				
3.	Середній вік деревостанів	років				
4.	Середньорічний приріст деревини в лісах	тис. куб. м				
5.	Лісовідновлення - всього	тис. га				
	в тому числі					
5.1.	посадка і посів у лісах	-//-				
5.2.	з них цільових плантацій	-//-				
6.	Лісорозведення - всього	-//-				
	в тому числі:					
6.1.	полезахисних лісових смуг	-//-				
6.2.	насаджень в яругах, на пісках та інших неугіддях	-//-				
7.	Обсяги лісокористування (товарна деревина) - всього	тис. куб. м				
	в тому числі:					
7.1.	рубки проміжного користування (догляд, санітарні та інші)	-//-				

7.2.	рубки головного користування і лісовідновні - всього	-//-					
7.3.	з них хвойних порід	-//-					
8.	Витрати на ведення лісового господарства (у діючих цінах) - всього в тому числі за рахунок:	тис. грн.					
8.1.	державного бюджету	-//-					
8.2.	місцевого бюджету	-//					
8.3.	власних коштів підприємств	-//-					
9.	Лісовий доход (в діючих цінах)	-//-					

Науково-технічна та інноваційна сфера

Без прогнозування і реалізації задуманого в напрямку науково-технічного прогресу та інноваційних процесів випереджаючий соціально-економічний розвиток території неможливий. Між тим, саме таким має бути векторне спрямування господарських та соціальних перетворень на Чернігівщині. Цим і пояснюється увага до даної складової програми. Крім всього іншого, необхідно виправляти незадовільне становище в досліджуваному секторі регіональної економіки.

Пріоритетними напрямками такої політики є розвиток ресурсо- і енергозберігаючих технологій, вирощування і переробка продукції сільського господарства, створення нових конкурентоздатних виробів в експортному та імпортозамінному напрямках тощо.

Основні цілі науково-технічної та інноваційної діяльності в районі і місті:

- * розвиток експорту, використання даного фактора як головного регулятора державного і місцевого платіжного балансу з метою урівноваження зовнішньоекономічних показників. Постійне зростання частки експорту наукомісткої продукції;
- * підняття ефективності і ролі науки в економічному розвитку. В першу чергу це стосується структурної перебудови народного господарства з урахуванням місцевих особливостей і пріоритетів;
- * створення нових робочих місць;
- * оновлення інфраструктури виробництва, підтримка досліджень і сучасних розробок;
- * розвиток малого інноваційного бізнесу, трансфер технологій та інше.

Інформаційною базою для розробки цієї частини програми є дані статистичної звітності і бухгалтерського обліку наукових організацій та підприємств.

Показники науково-технічної та інноваційної діяльності

№ п/п	Показники	Одиниця виміру	Роки			Відхилення гр.6 до гр. 5	
			звіт	очікуване	проєкт	абсолютне	у відсотках
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Чисельність працюючих у сфері науки і наукового обслуговування - всього	чол.					

1	2	3	4	5	6	7	8
1.1.	в тому числі: у розрахунку на 10000 чол. населення	-//-					
1.2.	у розрахунку на 10000 чол. працюючих	-//-					
2.	Загальний обсяг фінансування НДДКР-всього	тис.грн.					
	в тому числі за рахунок:						
2.1.	державного бюджету і фондів	-//-					
2.2.	регіональних та місцевих бюджетів і фондів	-//-					
2.3.	коштів, залучених за кордоном	-//-					
3.	Вартість непрямого фінансування НДДКР, отриманого за рахунок надання фінансових ,						

3.1.	податкових та інших пільг - всього в т.ч. внаслідок застосування пільг, запроваджених регіональними і місцевими органами	-//-					
4.	Обсяги виконаних НДДКР - всього	-//-					
4.1.	в т.ч. за регіональними і місцевими програмами	-//-					
5.	Обсяги реалізації високотехнологічної, наукомісткої продукції - всього	- //-					
5.1.	до загального обсягу реалізованої продукції	відс.					
6.	Питома вага продукції, що відповідає світовому рівню	-//-					
7.	Продаж патентів, ліцензій, "ноу-хау" на об'єкти інтелектуальної власності	одиниць					
8.	Придбання патентів, ліцензій, "ноу-хау" на об'єкти інтелектуальної власності	-//-					
1	2	3	4	5	6	7	8
9.	Приріст прибутку за рахунок використання науково-технічних робіт, які направлені на підвищення технічного рівня виробництва	відс.					
10.	Створення нових робочих місць	одиниць					
11.	Поліпшення екологічного стану довкілля на основі підвищення технічного рівня виробництва						
11.1.	зниження обсягів скидання забруднених стічних вод у мережу річок та озер	відс.					
11.2.	зниження обсягів відходів виробництва	-//-					

Зовнішньоекономічна діяльність

Цей напрямок програми доцільно розробляти виконавчими органами міст і районів, що мають значну питому вагу у зовнішньоекономічній діяльності регіону чи намагаються наростити цю функцію, маючи сприятливі умови та достатньо розвинутий потенціал. Дані показники також важливі для територій, де хоч в якійсь мірі ведуться роботи щодо впровадження вільних економічних зон.

Ціль підрозділу - розкриття експортного потенціалу, його впливу на структурну перебудову економіки за рахунок накопичення і наступного використання коштів від залучення іноземних інвестицій, створення спільних підприємств, а також від експортних поставок.

Для розробки показників повинні бути використані матеріали державної статистики та торгово-промислових палат, бізнес-плани підприємств і організацій, дослідження і обґрунтування щодо створення вільних економічних зон та інше.

Показники зовнішньоекономічної діяльності

№ п/п	Показники	Одиниця виміру	Роки			Графа 6 у відс. до графи 5
			звіт	очікуване	проєкт	
1	2	3	4	5	6	7
1.	Загальний обсяг експорту продукції	млн. дол.				

		США				
2.	Обсяги експорту найважливіших видів промислової продукції у натуральному виразі	у відповідних одиницях				
3.	Обсяги прямих іноземних інвестицій - всього	млн. дол. США				
	в тому числі по галузях					
3.1.	промисловість	-//-				
3.2.	сільське господарство	-//-				
3.3.	будівництво	-//-				
3.4.	транспорт	-//-				
3.5.	зв'язок	-//-				
3.6.	зовнішня торгівля	-//-				
3.7.	внутрішня торгівля	-//-				
3.8.	громадське харчування	-//-				
3.9.	туристична та рекреаційна діяльність	-//-				
3.10.	фінанси і кредит	-//-				
3.11.	вільна економічна зона	-//-				
4.	Обсяги залучених інвестицій - всього	млн. грн.				
	в тому числі					
4.1.	іноземні	-//-				
4.2.	вітчизняні	-//-				
5.	Загальний обсяг промислової продукції на інвестованих підприємствах	-//-				
6.	Загальний обсяг послуг на інвестованих підприємствах	-//-				
7.	Кількість додаткових робочих місць	місць				

Деякі показники, запропоновані в табличному матеріалі, будуть відсутні в конкретному місті чи районі. Наприклад, інвестиції на розвиток сільськогосподарського виробництва несприйнятні для великого міста, обласного центру тощо. Інші, навпаки, мають бути введені в установленому порядку в силу додаткових чинників та обставин.

Охорона навколишнього природного середовища

Даний напрямок виділений автором в окремий розділ, враховуючи надто важливе значення екологічної безпеки для нинішнього та майбутніх поколінь.

Ціль матеріалу - забезпечення ефективності природоохоронних заходів, сприяння створенню на території району чи міста прийнятної екологічної ситуації, підвищення рівня раціонального використання природних ресурсів.

Показниками і заходами має бути задіяне вирішення наступних питань:

- * зниження обсягів забруднення поверхневих і підземних водних ресурсів, атмосферного повітря викидами підприємств та автотранспорту до нормативних значень;
- * збереження ландшафтів, а також флори і фауни;
- * відтворення земельних ресурсів;
- * утилізація та знешкодження відходів виробництва та споживання.

При розробці розділу слід керуватись відповідними правовими і нормативними актами, зокрема законом "Про охорону навколишнього природного середовища", земельним, водним, лісовим кодексами та інше.

В процесі роботи використовуються дані статистичної звітності, інформація місцевих природоохоронних органів, відділів меліорації і водного господарства, земельних ресурсів, інспекцій рибоохорони, бізнес-плани та програми підприємств і організацій всіх форм власності, що розташовані на території району чи міста, державні і регіональні екологічні програми.

У зв'язку з прискореним проведенням процесу приватизації та законодавчим обмеженням впливу на суб'єкти господарської діяльності недержавної форми власності особливого значення набуває використання важелів фінансового і правового характеру по відношенню до всіх суб'єктів з метою припинення порушень щодо збереження довкілля та вихід всіх підприємств на нормативні показники відповідно чинного законодавства.

Основні показники розділу орієнтовно мають бути розроблені згідно наведених таблиць.

Показники природоохоронної діяльності

№ п/п	Показники	Одиниця виміру	Роки			Графа 6 у відс. до графи 5
			звіт	очікуване	проект	
1	2	3	4	5	6	7
1.	Обсяги забруднення стічних вод, що скидаються у поверхневі водойми	тис. куб. м				
2.	Кількість забруднених речовин, що скидаються у поверхневі водойми із забрудненими стічними водами	тис. т				
3.	Кількість забруднених речовин, які викидаються в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення	-//-				
4.	Рекультивация земель (за рахунок усіх джерел фінансування)	га				
4.1.	у відношенні до загальної площі земель, що підлягають рекультивации (відпрацьованих)	відс.				

1	2	3	4	5	6	7
5.	Платежі за використання природних ресурсів - всього	млн. грн.				
5.1.	земельні ресурси	-//-				
5.2.	водні ресурси	-//-				
5.3.	лісові ресурси	-//-				
5.4.	надра	-//-				
6.	Обсяги фінансування на здійснення природоохоронних заходів за рахунок усіх джерел - всього у тому числі за рахунок коштів	-//-				
6.1.	державного бюджету	-//-				
6.2.	місцевих бюджетів	-//-				
6.3.	місцевих позабюджетних фондів	-//-				
6.4.	власних коштів підприємств	-//-				
7.	Фінансування природоохоронних заходів по окремих напрямках:					
7.1.	раціональне використання земельних ресурсів	-//-				
7.2.	охорона атмосферного повітря	-//-				
7.3.	охорона і раціональне використання водних ресурсів	-//-				
7.4.	використання лісових ресурсів	-//-				
8.	Надходження та використання коштів позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища					
8.1.	надходження коштів - всього	-//-				
8.2.	використання коштів - всього	-//-				

Введення в дію природоохоронних об'єктів за рахунок усіх джерел фінансування

№ п/п	Найменування і місцезнаходження об'єктів	Одиниця виміру	Роки			Графа 6 у відс. до графи 5
			звіт	очікуване	проєкт	
1	2	3	4	5	6	7
1.	Споруди для очистки стічних вод	тис. куб. м за добу				
2.	Системи оборотного водопостачання	-//-				
3.	Устаткування для уловлювання і знешкодження забруднюючих речовин з вихідних газів	тис. куб. м газу за рік				
4.	Сміттєспалювальний (сміттєпереробний) завод	тис. т				
5.	Будівництво (реконструкція) полігонів по утилізації твердих побутових відходів	тис. куб. м				
6.	Будівництво (реконструкція) полігонів будівельних відходів	тис. куб. м				

Для поліпшення стану природного середовища (до речі, як і для деякого підвищення ефективності економічних процесів) необхідне раціональне використання відходів виробництва і споживання, побічних продуктів, їх залучення у народногосподарський обіг. Тому такий напрямок теж повинен бути включений у розділ щодо охорони навколишнього середовища.

Для вироблення прогнозних показників задіяння вторинних ресурсів потрібно користуватись каталогом відходів, які щорічно з'являються на території району чи міста як результат діяльності підприємств, установ та організацій, а також населення, що в ньому проживає. Після цього необхідно визначити найбільш сприятливі напрямки відходів і можливості їх практичного використання.

Показники утворення і використання вторинних ресурсів розробляються окремо по кожному виду відходів, що введений до програми. При цьому прогнозується здійснення відповідних заходів як на діючих підприємствах, так і шляхом організації нових виробництв (в залежності від фінансових можливостей). Доцільно планувати підключення до цієї роботи ринкових форм і методів господарювання - малих та спільних підприємств тощо.

Для розрахунку показників і розробки заходів використовуються дані державної статистики, інформація заготівельних організацій, а також всіх підприємств, що розташовані на задіяній території.

Ринкові перетворення, розвиток малого і середнього підприємництва

В цьому розділі, як об'єктивній складовій сучасного стану економічних процесів, надається якісна і кількісна характеристика змін форми власності, розвитку інституціональних структур, визначаються прогнозні орієнтири щодо малого і середнього підприємництва, пропонуються заходи регіонального відділення Антимонопольного комітету та інше.

Заходи повинні бути направлені на підтримку перспективних видів підприємницької діяльності в районах і містах: переробка та зберігання сільськогосподарської продукції, обслуговування агропромислового комплексу, виробництво товарів народного споживання, виготовлення будівельних матеріалів і конструкцій, надання побутових та медичних послуг населенню, організація заготівлі і використання вторинної сировини та інше.

Необхідно передбачити здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення суб'єктів підприємства виробничими площами, сучасними технологіями та устаткуванням, а також проведення виставок, ярмарків тощо.

Потрібно також включити заходи антимонопольної політики: реструктуризацію найбільш монополізованих підприємств, недопущення монополізації ринків у разі банкрутства чи ліквідації суб'єктів господарської діяльності, конкурсний відбір при наданні послуг населенню в таких сферах як технічна інвентаризація, збір комунальних платежів та інше.

Інформаційною базою є дані державних статистичних органів, регіональної і місцевих програм приватизації, матеріали обласних і районних державних адміністрацій та

міськвиконкомів відносно прогнозування тенденцій структурних та інституціональних перетворень і розвитку підприємництва.

Доцільно зробити два коментарі щодо даного розділу.

1. Що б ми не говорили, але сфера тіньової економіки знаходиться найближче до сектора малого і середнього підприємництва. В крайньому разі, це твердження безперечне по кількості людей, які потрапили в напівтіньовий низькопробний бізнес. Методика кількісної оцінки цих економічних процесів поки що відсутня і потребує додаткового кваліфікованого опрацювання. Без такої складової об'єктивність програмного прогнозування викликає великі сумніви.

2. Виробничі процеси, на першочерговості яких наполягає автор, в умовах сьогодення отримали недовіру представників малого і середнього бізнесу в силу податкового тягаря, непередбачуваних дій вищих органів влади та інше. Але без таких пріоритетів та підходів з кризи в області економіки і соціальної сфери нам не вийти.

Очікувані наслідки розвитку структурних інституціональних перетворень у прогнозному періоді доцільно подати згідно наступних форм:

Показники розвитку об'єктів ринкової інфраструктури

№ п/п	Об'єкти ринкової інфраструктури	Одиниця виміру	Роки			Графа 6 у відс. до граfi 5
			звіт	очікуване	проєкт	
1	2	3	4	5	6	7
1.	Комерційні банки	одиниць				
1.1.	обсяги наданих кредитів	млн.грн.				
1.2.	у т.ч. довгострокових	-//-				
2.	Інвестиційні компанії та фонди	одиниць				
2.1.	обсяги наданих кредитів	млн.грн.				
2.2.	у т.ч. довгострокових	-//-				
3.	Біржі	одиниць				
3.1.	укладено угод	млн.грн.				
3.2.	в т.ч. фондові біржі	одиниць				
3.3.	укладено угод	млн.грн.				
4.	Регіональні фонди підтримки підприємництва	одиниць				
4.1.	обсяги фінансової допомоги	млн.грн.				
5.	Страхові організації	одиниць				
6.	Споживчі товариства	-//-				
7.	Аудиторські фірми	-//-				
8.	Консалтингові фірми	-//-				
9.	Лізингові фонди	-//-				
10.	Довірчі товариства	-//-				
11.	Бізнес-інкубатори	-//-				
12.	Інформаційні центри підтримки підприємництва	-//-				

Показники діяльності підприємницьких структур за формами власності

№ п/п	Об'єкти ринкової інфраструктури	Одиниця виміру	Роки			Графа 6 у відс. до граfi 5
			звіт	очікуване	проєкт	
1	2	3	4	5	6	7
1.	Державна форма власності					
1.1.	загальнодержавні підприємства	одиниць				
1.2.	- обсяги реалізації продукції комунальні підприємства	млн.грн.				
	- обсяги реалізації продукції	одиниць				
2.	Приватна форма власності					

1	2	3	4	5	6	7
2.1.	приватні підприємства - обсяги реалізації продукції (робіт, послуг)	одиниць				
2.2.	індивідуальні підприємства - обсяги реалізації продукції (робіт, послуг)	млн.грн				
2.3.	сімейні підприємства - обсяги реалізації продукції (робіт, послуг)	одиниць				
2.4.	селянські (фермерські) господарства	млн.грн				
		одиниць				

	- площа наданих сільгосп- угідь - у тому числі ріллі	тис. га -//-				
3.	Орендні підприємства	одиниць				
3.1.	середньоспикова чисельність працюючих	тис.чол.				
3.2.	обсяги реалізації продукції (робіт, послуг)	млн.грн.				
4.	Колективна форма власності					
4.1.	колективні сільськогос- подарські підприємства - середньоспикова чисельність працюючих - обсяги реалізації продукції (робіт, послуг)	одиниць тис.чол. млн.грн.				
5.	Кооперативи - середньоспикова чисельність працюючих - обсяги реалізації продукції (робіт, послуг)	одиниць тис.чол. млн.грн.				
6.	Акціонерні товариства - середньоспикова чисельність працюючих - обсяги реалізації продукції (робіт, послуг)	одиниць тис.чол. млн.грн.				
7.	Товариства з обмеженою відповідальністю - середньоспикова чисельність працюючих - обсяги реалізації продукції (робіт, послуг)	одиниць тис.чол. млн.грн.				
8.	Товариства з додатковою відповідальністю - середньоспикова чисельність працюючих - обсяги реалізації продукції (робіт, послуг)	одиниць тис.чол. млн.грн.				

1	2	3	4	5	6	7
9.	Командитні товариства - середньоспикова чисельність працюючих - обсяги реалізації продукції (робіт, послуг)	одиниць тис.чол. млн.грн.				
10.	Спільні підприємства з прямими іноземними інвестиціями - середньоспикова чисельність працюючих - обсяги реалізації продукції (робіт, послуг)	одиниць тис.чол. млн.грн.				

Фінансове забезпечення

Даний розділ включає в себе методику контролю за надходженням ресурсів та їх виділенням на конкретні заходи програми.

В залежності від напрямків використання ми маємо реалізацію завдань розвитку території (інвестиційні проекти, інноваційні програми тощо) чи фінансування поточних заходів (соціальний захист населення, утримання бюджетних організацій).

Фінансові ресурси, необхідні для вирішення названих проблем, визначаються з допомогою методу балансових розрахунків, в розробці яких використовуються матеріали районних та міських програм розвитку соціальної інфраструктури, галузевих і територіальних науково-технічних та інноваційно-інвестиційних напрацювань, а також інформація підприємств та організацій.

Для досягнення максимального балансу визначаються додаткові джерела отримання коштів, а при недостатніх обсягах останніх знижуються розміри інвестиційних вкладень в конкретні суб'єкти господарського комплексу.

Основними джерелами фінансування програми є дотації, субвенції і субсидії з Державного бюджету, районний чи міський бюджет, кошти підприємств і організацій, позабюджетні фонди, закордонні інвестиції, районні та міські цільові позики (як крайній захід) і кошти населення.

Даний розділ особливо важливий, оскільки навіть творчо задумана і достатньо конкретна програма, що має ресурсну, кадрову, організаційну та інші складові, при відсутності фінансів приречена на провал.

Інформаційну частину програми, що в значній мірі дублює регіональний документ, доцільно надати наступної форми.

Показники фінансових ресурсів, млн.грн.

№ п/п	Показники	Роки			Графа 5 у відс. до графи 4
		звіт	очіку-ване	про-ект	
1	2	3	4	5	6
1.	Обсяг фінансових ресурсів - всього в т.ч. на фінансування				
1.1.	завдань розвитку				
1.2.	поточних заходів				
2.	Із загального обсягу фінансових ресурсів кошти:				
2.1.	державного бюджету				
2.2.	місцевого бюджету				
2.3.	позабюджетних фондів місцевого бюджету				
2.4.	валютних місцевого бюджету				
2.5.	підприємств і організацій				
2.6.	іноземних інвесторів				
2.7.	населення				
2.8.	кредити банків				
2.9.	від реалізації цінних паперів				
2.10.	інші				
3.	Обсяг капітальних вкладень на реалізацію інвестиційних програм-всього				
	в т.ч. за рахунок коштів				
3.1.	державного бюджету				
3.2.	місцевого бюджету				
3.3.	позабюджетних фондів				
3.4.	підприємств і організацій				
3.5.	кредитів банків				
3.6.	іноземних інвесторів				
3.7.	населення				
1	2	3	4	5	6
4.	Капітальні вкладення по галузях				
4.1.	сільське господарство				
4.2.	промисловість				
4.3.	будівництво				
4.4.	транспорт				
4.5.	зв'язок і т.д.				
5.	Доходи бюджету району (міста)				
6.	Видатки бюджету району (міста)				

Організаційно-економічний механізм реалізації

Розроблена програма, навіть маючи реальне підґрунтя та фінансове забезпечення, може залишитись невиконаною в силу відсутності організаційного механізму, управлінської волі керівників та відлагодженої системи контролю по всіх складових. Необхідні розробка спеціальних заходів по виконанню програми та створення Координаційної ради по розробці і контролю за здійсненням прогнозного (з позиції автора планового) документу. Методичні основи щодо створення заходів, системний підхід при організації роботи Координаційної ради запропоновані в книзі "Регіон". Вони придатні і для проведення подібної роботи на рівні району та міста.

Нормативно-правовою базою програми є закони і підзаконні акти, Укази Президента і Постанови Кабінету Міністрів, нормативні акти обласних, районних та міських органів влади. У разі необхідності діючі на рівні території нормативні акти можуть бути змінені в установленому порядку.

Забезпечення контрольних функцій за виконанням проводиться через отримання звітних даних районного (міського) статистичних відділів, аналогічних матеріалів структурних підрозділів райдержадміністрації (міськвиконкому), а також шляхом здійснення контрольних перевірок членами Координаційної ради (чи іншими службами відповідно їх запитів) окремих напрямків і заходів програми.

Розробка програм соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів

При створенні цього прогностичного документу першочерговим завданням має бути вирішення досить широкого спектру питань, пов'язаних з поліпшенням умов життя сільських мешканців, їх соціального захисту та працевлаштування через ефективне використання виробничого, природного і трудового потенціалу поселень.

Дані програми є складовими і невід'ємними частинами прогностичних документів соціально-економічного і культурного розвитку регіонів у цілому.

Базою, на яку потрібно опиратися при підготовці прогнозу, є підходи, закладені в Законі про пріоритетний розвиток села.

Основними складовими програм економічного і соціального розвитку сільських населених пунктів повинні бути:

- * забезпечення зайнятості працездатного населення;
- * стабільне постачання необхідними продовольчими та промисловими товарами;
- * різке збільшення газифікації житлового фонду;
- * функціонування основних об'єктів невиробничої сфери (лазні, крамниці, пункти побутового обслуговування);
- * шляхове будівництво;
- * зміцнення матеріальної бази закладів охорони здоров'я, освіти, культури;
- * створення надійного транспортного і телефонного зв'язку;
- * забезпечення необхідним паливом і електроенергією.

Крім того, в окремих населених пунктах можуть бути прийняті за першочергові, виходячи з пріоритетів та проблем села, деякі інші напрямки роботи. Необхідно враховувати, що обсяги передбачених робіт в значній мірі залежать від їх фінансового забезпечення, а тому одним з головних завдань документу є наповнення доходної частини бюджету.

Основні структурні елементи програми і її показники, які характеризують обсяги та динаміку розвитку території, ступінь задоволення потреб населення тощо, доцільно надати в табличному матеріалі наступної форми:

Показники соціально-економічного розвитку сільського населеного пункту

№ п/п	Показники	Одиниця виміру	Роки			Графа 6 у відс. до граfi 5
			звіт	очікуване	про-ект	
1	2	3	4	5	6	7
1.	Чисельність населення - всього	чол.				
1.1.	в тому числі за віком 0-6 років	-//-				
1.2.	7-15 років	-//-				
1.3.	працездатний вік	-//-				
1.4.	пенсіонери	-//-				
2.	Чисельність працівників, зайнятих у народному господарстві	-//-				
3.	Кількість безробітних	-//-				
4.	Рівень життя					
4.1.	середньомісячна заробітна плата робітників і службовців	грн.				
4.2.	середньомісячна оплата праці працівників колективних сільськогосподарських підприємств	-//-				
4.3.	пенсії та допомоги	-//-				
4.4.	надходження від продажу продуктів сільського господарства	-//-				
4.5.	обсяг роздрібного товарообігу на душу населення	-//-				
4.6.	обсяг реалізації платних послуг на душу населення	-//-				

1	2	3	4	5	6	7
5.	Розвиток невиробничої сфери					
5.1.	кількість лікарняних ліжок	ліжок				
5.2.	кількість місць у денних і загальноосвітніх навчально-					

5.3.	виховних закладах кількість місць у постійних дошкільних закладах	уч.місць				
5.4.	кількість місць у закладах культури клубного типу	місць				
5.5.	торгова площа магазинів	-//- кв. м				
5.6.	кількість місць на підприємствах громадського харчування	місць				
5.7.	число робочих місць на підприємствах побуту	-//-				
5.8.	число місць у лазнях і душових	-//-				
5.9.	число домашніх телефонних апаратів	-//- <u>штук</u> відс. до норми				
6.	Загальна площа житла у розрахунку на одного мешканця	кв. м				
7.	Кількість домівок (квартир), які мають					
7.1.	централізоване водопостачання	<u>одиниць</u> відс.				
7.2.	сітьовий газ	-//-				
7.3.	теплопостачання	-//-				
7.4.	каналізацію	-//-				

Розробка програм соціально-економічного розвитку на рівні району, міста та села, системний підхід до використання переваг і вирішення проблем окремих територій з допомогою прогнозних документів не має альтернативи, оскільки дозволяє сконцентрувати фінансові і ресурсні можливості, ефективно задіяти людський потенціал, своєчасно і продумано встановити цілі та показники, зосередити на них виконавців та управлінську волю керівництва, впровадити ефективну систему контролю і в деяких випадках доцільного коригування. Завдання виконавчих органів на місцях - повністю використати ті можливості, які відкриває програмне прогнозування.

ВИСНОВКИ

Аналітичне дослідження, проведене по всіх основних складових соціально-економічного розвитку України на макро- та мікрорівні, засвідчує:

I. Практично всі економічні показники держави та її регіонів, а також рівень життя переважної маси населення погіршились в кілька разів. Йде скорочення промислового і сільськогосподарського виробництва, стимулюються процеси розбалансування народного господарства, поглиблюється дефіцит державного бюджету, посилюються проблеми соціального захисту проживаючих в державі. Зростає ступінь недовіри людей до всіх гілок влади, а також до формальних і схоластичних реформ та нововведень. Руйнація головних ланок попередньої економічної системи без реалістичного підходу та використання значної частини напрацьовань минулого, кадрова нерозбериха, незадіяння української національної ідеї для згуртування суспільства, відсутність концепції поетапного, комплексного і різновекторного розвитку держави не сприяли виходу з кризи. Сліпа довіра до порад західних спеціалістів, розрив напрацьованих господарських зв'язків, втрата сфер впливу на ринках країн СНД, яка не була компенсована ефективною співпрацею з розвиненими державами Заходу, нереалістична інвестиційна політика, несприйняття інноваційної теорії, як основи розвитку України, тіньова економіка і корупція посилили стан економічного занепаду.

Становище ускладнювали значні помилки в податковій і бюджетній політиці, галузях промислового і сільськогосподарського виробництва, при проведенні конверсії та інше.

II. Для виправлення ситуації, призупинення спаду в економічній і соціальній сферах, стабілізації та нарощування економічних і соціальних процесів на рівні держави необхідне проведення стабільної та передбачуваної політики, задіяння економічних і управлінських важелів впливу по всіх основних складових розвитку.

1. Світовий досвід конструктивного розвитку диктує необхідність побудови суспільно-економічної формації, яка має служити людині і максимально сприяти реалізації її фізичного та інтелектуального потенціалу. Для цього потрібно надати кожному право вибору де і як реалізовувати свої можливості, не нав'язуючи пріоритети методами політичних догм та адміністрування.

Це може бути лише суспільство з багатоукладною економікою, в якому на рівних конкурентних засадах розвиваються і державна, і колективна, і акціонерна, і приватна власність.

Розбудова суспільства здорового глузду, що базується на моральних та загальнолюдських цінностях, має розпочатися з політичної злагоди і консолідації зусиль всіх партій з використанням загальноукраїнської ідеї у напрямку економічного оздоровлення країни та кваліфікованих, продуманих і послідовних кроків виконавчої влади, які знайдуть відгук у всіх верствах суспільства.

Для розвинених країн у ринкових відносинах особливо характерні соціальний захист та регулювання економічних процесів. Причому, чим більша частина населення потребує соціального захисту, тим чіткішою і жорсткішою має бути функція державного регулювання. А оскільки в нашому суспільстві основна маса населення потребує захисту, то функція регулювання має бути цілеспрямованою і ефективною.

2. Визначити наступні основні напрямки державного регулювання економіки змішаного типу, яку у сучасному світі якраз і називають ринковою:

- * планування (прогнозування) економіки;
- * інвестиції у виробничу і соціальну інфраструктуру;
- * державні контракти, замовлення та закупки;
- * вплив на інтеграційні процеси;
- * регулювання розмірів податків та їх диференціація;
- * встановлення процентних ставок по кредитах комерційних банків;
- * державна політика ціноутворення;
- * регулювання готівкової грошової маси.

3. Необхідно відновити роль програми (плану) як документу, що визначав би основні пріоритети, завдання та терміни їх виконання, а також забезпечував організацію контролю за реалізацію прийнятих рішень та коригування дій в разі необхідності.

Відповідно проведеного дослідження головним документом, що надає стратегію розвитку, є концепція його соціально-економічного розвитку. Вона визначає:

- * кінцеві цілі розвитку на довготривалій період;
- * шляхи досягнення цілей;
- * основні напрямки розвитку соціальної сфери, інфраструктури міст і сіл;
- * зміни демографічного характеру;
- * оптимальні рішення щодо екологічних проблем;
- * структурну перебудову, основні галузеві зміни, систему переходу на енерго- та матеріалозберігаючі технології підприємств промисловості і агропромислового комплексу;
- * фінансові та інвестиційні можливості, їх спрямування;
- * ефективне використання переваг і пріоритетів;
- * зовнішньоекономічну діяльність, необхідність досягнення позитивного торгового балансу з іншими територіями та країнами;
- * тісні міжрегіональні і міждержавні (це особливо важливо для прикордонних областей) зв'язки, їх напрямки;
- * освоєння місцевих ресурсів, їх задіяння на потреби території. Під ресурсами маються на увазі не тільки корисні копалини, але і важливі для туризму та комерційної діяльності рекреаційні можливості, історико-архітектурна і культурна спадщина і так далі;
- * нетрадиційні форми розвитку, будь то вільні економічні зони різного типу, спільні підприємства промислового, фінансового, торговельного спрямування чи щось інше;
- * ринкові перетворення і реформи, їх розвиток з врахуванням економічних, демографічних, геополітичних факторів тощо.

Документ має бути узаконений на державному рівні - обговорений та схвалений на засіданні Кабінету Міністрів і остаточно затверджений на Верховній Раді. Тоді він отримає силу закону.

Розробивши концепції по всіх регіонах, ми матимемо струнку і взаємоув'язану систему стратегічного характеру, що показує конкретні шляхи розвитку територій і самої держави на довготривалій період. Такий підхід до планування довгий і досить складний, але він єдиний, що дає чітку орієнтацію перспективного розвитку економіки та підвищення життєвого рівня населення.

Другим плановим документом, який визначає життя регіону на тривалій період, є державна комплексна програма його соціально-економічного розвитку. Вона повинна стати інструментом виконання вищеназваної концепції і носить комплексний характер, охоплює всі

питання життєдіяльності. Галузеві програми, що розроблюються на цій же території, повинні бути ув'язані з комплексною програмою, не йти врозріз, входячи до неї на правах частин (розділів та підрозділів) єдиного живого організму. Як правило, в часі програма розділена на кілька етапів (від 2-х до 4-х) і носить довготривалий характер - 15-20 років.

Третій плановий документ - річна програма соціально-економічного розвитку. Вона повинна забезпечити виконання окремих етапів і підетапів довгострокової програми, вирішення завдань в ситуації, що змінюється, організувати роботу народногосподарського комплексу на порівняно короткий період - один рік.

Щоб стабілізувати становище, вийти з кризи, необхідно програмно вирішити наступні питання:

- * Програма повинна бути детально відпрацьована, прийнята і після цього мати силу закону. Інакше як виконати бюджет, який силу закону має.

- * Показники необхідно регулярно контролювати і обговорювати, попередньо розробивши організаційно-економічний та методичний механізм їх виконання. Коригування показників повинно проводитись в крайньому разі і носити комплексний характер, що визначав би терміни та шляхи зміни ситуації на краще після коригування, варіанти компенсації втрат тощо.

- * Документ має бути направлений на створення конкурентного середовища, об'єктивний і неупереджений щодо підприємств різних форм власності, але з однаковою ступінню вимогливості до них.

- * Ринкові перетворення, що передбачаються, необхідно відпрацьовувати по єдиному правильному критерію - чи покращують вони економічне становище регіонів та держави в цілому. Всілякі експерименти над виробником і споживачем без найменшої долі відповідальності за їх результати потрібно зупинити.

- * Ми мусимо згадати пріоритетні напрямки, як планувалось кілька років тому, і зробити все для їх розвитку. Це агропромисловий комплекс, випуск готової (кінцевої) конкурентоздатної продукції машинобудування та інше.

- * Виробництво військової техніки, яка має збут на міжнародних ринках, доцільно планувати і нарощувати. Необхідно робити все, що вміємо і що купують. Інакше залишену нами нішу відразу займуть інші підприємства розвинених країн.

- * Важливо програмно передбачити пріоритет вітчизняного товаровиробника над імпортером виробів, особливо критичного імпорту. Захистити вітчизняний ринок повинні розумні податки, в тому числі митні, постійний контроль якості закордонних виробів тощо.

- * Потрібно постійно планувати ефективну структурну перебудову виробництва промислових і сільськогосподарських підприємств в напрямках повної глибини переробки, енергозберігаючих та екологічно чистих технологій, випуску сертифікованої продукції високої якості.

- * Програма повинна задіяти ініціативу людей, їх ділові якості та інвестиційні можливості. Необхідний розвиток виробництва з місцевої сировини, внутріобласних ремесел та інше.

- * В документ обов'язково мають бути включені заходи по підвищенню рівня життя людей, покращенню інфраструктури територій, нарощуванню соціальних благ, забезпеченню населення роботою і відповідною, достойною їх, заробітною платою. Вони не дають сьогоденний ефект, але це вкрай необхідне і дасть важливі результати в майбутньому. Тому заходи повинні бути забезпечені фінансово і контролюватись постійно, із суворою вимогливістю.

Четвертим документом запропонованої автором чотирьохрівневої системи прогнозування є заходи по забезпеченню реалізації прогнозних завдань. В умовах перехідного періоду до ринкової економіки, коли суб'єктам господарської діяльності надані значні права в економічних питаннях, на рівні регіону достатньо зосередитись на реалізації чотирьох основних напрямків виконання показників:

- кредитно-фінансова політика;

- податкова та цінова політика;

- державне регулювання економіки;

- вдосконалення управління ресурсами.

Чотирьохрівнева система планування включає в себе:

- * концепцію розвитку регіону;

- * комплексну державну програму по реалізації завдань концепції;

- * програму соціально-економічного розвитку, як інструмент виконання

комплексної програми на окремих етапах;

- * заходи по забезпеченню програми на окремих етапах.

Такий підхід дає можливість як перспективного, так і поточного регулювання економіки регіону, забезпечує струнку систему прийняття та виконання прогностичних показників, дозволяє стабілізувати економічні процеси, а потім надати їм поступальної ходи в напрямку ефективного функціонування економічної моделі ринкового типу.

4. Для проведення ефективної бюджетної політики, виправлення становища по бюджетному регулюванню основних складових життєдіяльності України необхідно:

- * провести розробку і затвердження Державного бюджету України не пізніше ніж за квартал до початку поточного року;

- * виходячи з того, що бюджетна незбалансованість і хронічний бюджетний дефіцит, які фінансуються за рахунок кредитно-боргових та емісійно-інфляційних джерел, стають самостійними чинниками поглиблення кризових явищ, головними напрямками бюджетної політики в цей складний період визначити пошук і мобілізацію всіх можливих додаткових доходів та бюджетних надходжень, максимальне скорочення витрат, введення режиму економії і фінансової дисципліни у використанні бюджетних коштів, підвищення рівня ефективності використання асигнувань;

- * досягти бюджетної рівноваги шляхом створення і виконання концепції розвитку держави, яка включала б у себе пріоритет вітчизняного виробника, реструктуризацію виробництва в напрямку наукоємних та високотехнологічних галузей, заміну енерго- і матеріалоемних технологій, використання геополітичного положення, різновекторну зовнішньоекономічну діяльність, впровадження нетрадиційних ринкових форм господарювання, задіяння енергії і потенціалу населення;

- * визначити термін введення в дію всіх змін в податковій системі держави, розпочинаючи з виконання бюджету наступного року;

- * забезпечити працевлаштування та своєчасну виплату достатньої заробітної плати всім працюючим. Цим буде підвищена купівельна спроможність, оживе на даному етапі паралізований товарний ринок. В кінцевому підсумку запрацює економіка і підніметься життєвий рівень населення України;

- * вважати найголовнішим завданням виконавчої влади своєчасну розробку Державного бюджету, реального, але напруженого щодо всіх складових, і його послідовну безперечну реалізацію. Робота уряду, що не забезпечив бюджетних показників, має бути оцінена як незадовільна, а його керівник в подальшому не повинен очолювати виконавчий орган влади. Законодавчо вирішити питання заборони усунення прем'єр-міністра з посади Верховною Радою та Президентом в період дії бюджету даного календарного року;

- * забезпечити об'єктивний науковий підхід при вирішенні питань розвитку окремих регіонів і їх дотуванні з державного бюджету.

5. В умовах кризи економіки і крайньої бідності основної маси населення стимулююча роль податків повинна стати визначальною. Для практичної реалізації такого підходу доцільно:

- * податок на прибуток підприємств ввести в розмірі 15 відс. від суми загального прибутку;

- * податок на додану вартість обмежити продажем продукції кінцевому споживачеві;

- * в галузі землеробства встановити єдиний, але диференційований податок - податок на землю, - який повинен регулюватись її загальною площею, а також якістю та кліматичними умовами;

- * загальні суми оподаткування фізичних осіб обумовити прямою залежністю від частки доходів громадян України в сукупному національному доході;

- * конституційно заборонити Верховній Раді безпосередньо, а також через встановлення механізму дії виконавчих органів влади вносити зміни в податкову систему, які розпочинають працювати до кінця поточного року;

- * відмінити всіляке попереднє стягнення податків до отримання суб'єктом підприємницької діяльності відповідних коштів;

- * шляхом митних податків захистити вітчизняного товаровиробника на першому етапі його становлення;

- * вивести тіньовий сектор економіки з "тіні" шляхом гарантованої стабільності податкової системи, реальних податків, а також недеklarованого офіційного "відмивання". значних за обсягом капіталів. При цьому необхідно враховувати, що "процеси підуть" не раніше, ніж через 1-2 роки після виконання названих заходів;

* створити умови для ефективного руху капіталів: відповідний інвестиційний клімат, купівельна спроможність населення, "гарячі точки" капіталовкладень - вільні економічні зони різних типів, включаючи офшорні;

* державна податкова адміністрація та інші контрольні служби виконують фіскальну функцію стягнення податків згідно законів України. Економічна ситуація, недоліки законодавчої бази і в самій організації контролю, а також зловживання в сфері бізнесу у ряді випадків призводять до напруження та конфліктних ситуацій. Над виправленням конфліктів і зловживань потрібно працювати, та без комплексного вирішення питань суто превентивними заходами змінити стан речей неможливо.

6. Законодавчо та організаційно впровадити пріоритет вітчизняного промислового і сільськогосподарського товаровиробника, який повинен проявлятися у всіх сферах державної політики.

7. В життєдіяльності держави керуватись інноваційною теорією економічного розвитку, розробленою українським вченим М. Туган-Барановським, яку ефективно використовують у всьому світі і яка передбачає поступальний рух країни через науково-технічний прогрес та розробку нових технологій.

8. При проведенні приватизації прогнозувати, формувати і підтримувати нові конкурентоспроможні господарські системи, побудовані на приватній та колективній формах власності, які забезпечують ефективне господарювання в порівнянні з державними аналогами. Розвиток ринкової конкуренції покаже, які форми господарювання найбільш життєздатні в тих чи інших напрямках. Сам процес приватизації не повинен носити суцільний характер, має бути соціально, економічно і політично обґрунтований та зрозумілий для кожного жителя держави.

Органи влади у центрі і на місцях, які організують та контролюють приватизацію, повинні забезпечити максимальну гласність з відбором претендентів на об'єкт на конкурсній основі і розробкою бізнес-планів щодо ефективної роботи після проведення роздержавлення.

Приватизація має бути націлена на забезпечення більш високого рівня господарювання, продуктивності праці, зростання обсягів виробництва конкурентоздатної продукції. Без випереджаючого розвитку більш ефективного товарного виробництва закриття після приватизації діючих, хоча і технологічно недосконалих підприємств, які внаслідок паралічу платоспроможності в країні і втрати ринків збуту опинилися на грані банкрутства, призводить до повної зупинки економіки. Економічний розвал, розбазарювання державних ресурсів під виглядом приватизації - злочин перед народом.

Небезпечна ще одна крайність - вимоги перетворити виключно все у приватну власність. Як протидію цьому доцільно навести приклад Сполучених Штатів Америки, де на підприємствах державної форми власності виробляється 40 відс. всього обсягу промислового виробництва.

Сили, які бачать в Україні в найближчому майбутньому тільки приватні форми господарювання, пропонують розподілити всю державну власність методом акціонування. Крім об'єктів у сферу розподілу включаються земля і надра. Цим штучно роздрібнюється не тільки сама власність, а і організаційно та технологічно пов'язані з нею єдині господарські структури. В результаті вся економіка країни буде складатись з дрібнотоварних утворень з примітивною технологічною базою, які не зможуть найближчим часом конкурувати з високорозвинутими та технологічно досконалими закордонними корпораціями. На те, щоб у наших важких умовах дрібні структури еволюційним шляхом переросли в інтегровані на новітніх технологіях господарські системи, буде потрібен не один десяток років та значні інвестиції. Незрозуміло, для чого це робити, коли такі об'єднання вже створені і тільки залишилось надати їм сучасні технології та відповідну мотивацію до праці.

Нам треба створити належні економічні і правові умови для швидкого розвитку малого і середнього підприємництва, але не за рахунок штучного подрібнення діючих великих виробництв. При іншому підході країна втратить можливість розвитку великого бізнесу та прискорення науково-технічного прогресу.

Обов'язково слід розробити спеціальний порядок приватизації об'єктів стратегічного значення. У нас є розуміння життєвої важливості паливно-енергетичного, транспортного (майже скрізь у світі він державний) та оборонного комплексів, але немає законів щодо їх обов'язкового державного характеру і на сьогодні проводиться покvapливе та непродумане роздержавлення цих галузей.

В сільськогосподарському секторі економіки була б доцільна рівноправна праця великих об'єднань на добровільних засадах на зразок асоціацій селян, акціонерних товариств чи

підприємств, а також приватних власників-фермерів, індивідуальних селянських господарств та інше.

Землю і окремі паї раціонально мати у власності, успадковувати, але не потрібно їх продавати, принаймні поки ситуація не стабілізується. В майбутньому у випадку позитивного вирішення питання продажу землі доцільно розробити механізм, який би забезпечував право на придбання тільки тому, хто на ній працює та має необхідні знання і досвід роботи.

9. В області зовнішньоекономічної діяльності необхідно прийняти всі міри для закріплення на товарних ринках країн СНД та Східної Європи, захистити вітчизняний ринок і товаровиробника з допомогою митних та акцизних податків, квотування тощо, встановити дійові перепони для тіншового, а також офіційного капіталу, який має тенденцію працювати за кордоном, інвестуючи економіку розвинених країн, наростити технічний рівень і експортні можливості промисловості та агропромислового комплексу. Привести ступінь лібералізації зовнішньоекономічної діяльності у відповідність з конкурентоздатністю економіки та гарантіями і зустрічними послабленнями інших держав, що співпрацюють з Україною.

Тільки кооперація з Росією може допомогти вижити хімічній та машинобудівній промисловості, в тому числі судно-, авіа- і автомобілебудуванню. Між тим на практиці для співпраці з Російською Федерацією робиться дуже мало. Це ще одне свідчення того, що реформаторські потуги мають на увазі не відновлення, а подальшу деградацію реальної економіки.

10. Економіка України не зможе інтенсивно розвиватися, якщо по-справжньому не стабілізувати валютно-фінансове та кредитне середовище. За допомогою грошово-кредитної і фінансової політики (включаючи цінову, податкову та процентну) можна створити умови як для бурхливого економічного розвитку, так і для паралічу власного товаровиробництва та держави в цілому. Наша молода країна, опинившись в кризовому стані, не знайшла шляхів реального і ефективного використання даних факторів. Ситуацію потрібно виправляти, включаючи при цьому податкові та бюджетні показники, цінове регулювання, особливо в частині паритету цін між промисловою та сільськогосподарською продукцією, двохрівневу банківську систему з розгалуженою мережею загальнодержавних та регіональних комерційних банків.

11. З метою зняття штучно створених бюрократичних бар'єрів для розвитку малого і середнього підприємництва доцільно:

- * скоротити перелік видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню;
- * максимально спростити, здешевити і прискорити надто складну, дорогу і тривалу процедуру реєстрації малих підприємств;
- * обмежити число контрольних органів, які здійснюють їх перевірки, та кількість перевірок;
- * визначити пріоритетні напрямки і методи державної підтримки малого підприємництва, особливо щодо інвестиційного забезпечення суб'єктів у виробничій сфері, сільському господарстві та будівництві;
- * створити в регіонах інститути підтримки малого підприємництва - агентства, фонди, бізнес - центри та інше;
- * вжити заходи по захисту від криміногенних елементів і рекету.

12. Поряд з відродженням вітчизняної науки та промисловості, для чого повинні бути задіяні організаційні зусилля і фінансові ресурси, як один з напрямків доцільне використання експортних виробництв, що можуть виникнути в разі залучення західних компаній та створення ними місцевих філій і спільних підприємств. Бачаться наступні основні переваги таких структур:

- * сучасні технології, що з'являться на вітчизняному товарному ринку - старих компанії завозити не будуть, та вони в них і не збереглися;
- * задіяння працівників в умовах зростаючого безробіття;
- * підприємства створять навкруг себе інфраструктуру, яка в більшості випадків буде належати вітчизняному товаровиробнику.

13. Необхідна цілеспрямована кадрова політика, яка включала б комплексну систему підготовки, виховання, підбору, призначення, допомоги та контролю за діяльністю у всіх без виключення ланках народногосподарського механізму, а саме:

- * контроль виборців за діями народних обранців та впровадження реального механізму відзиву депутата будь-якого рівня у випадку, якщо він не виправдав довіри населення свого округу або не відповідає вимогам в професійному чи моральному плані;

* законодавча заборона депутатам всіх рівнів займатися комерційною діяльністю та спрощення механізму їх притягнення до кримінальної відповідальності;

* забезпечення функціонування сильної опозиції, що включає діяльність кількох партій, створених не під конкретні особистості, а під верстви населення та їх інтереси, відсутність політичної та економічної цензури, особливо на телебаченні і в регіональних виданнях, відсутність бюджетного та організованого з допомогою державних структур асигнування засобів масової інформації;

* розподіл обов'язків і відповідальності між президентськими та урядовими структурами. Контроль за їх діями з боку Верховної Ради, правових органів та засобів масової інформації;

* встановлення мінімального відтинку часу, протягом якого призначеного управлінця забороняється знімати з посади, якщо він не заплямовував себе в кримінальному чи моральному плані. Забезпечення управлінцям пристойної платні та можливості підвищувати свою кваліфікацію, в тому числі і за кордоном;

* обов'язкове декларування представниками всіх гілок влади своїх доходів, а також майна, яке мають вони та їх сім'ї;

* бюджетне асигнування науки, що включало б у себе заробітну плату, розвиток матеріальної бази тощо. Встановлення персональних окладів провідним вченим країни та значних винагород за наукові відкриття і технічні вдосконалення та розробки;

* в системі вищої освіти пріоритетними вважати університети асоціативного типу з в основному безкоштовною функцією навчання, які включають у себе мережу учбових закладів різного рівня в даному регіоні, з подальшим переходом студентів на все вищий рівень, а також мають достатню навчальну, технічну і так далі бази та відповідний професорсько - викладацький склад;

* зберегти державне асигнування, безкоштовне навчання та прискорений розвиток матеріально-технічної бази системи професійно-технічного навчання, як кадровий фундамент майбутнього безальтернативного поживлення економічних процесів і гарант соціального спокою в державі;

* в системі перепідготовки кадрів розширити їх мережу та забезпечити реальне впровадження набутих знань у відповідній ланці господарського комплексу і підвищення заробітної плати внаслідок більш ефективного виконання обов'язків працюючими. При цьому використовувати як нові форми навчання, в тому числі і семінари з участю іноземних спеціалістів, так і традиційні, переорієнтувавши викладачів відносно зміни геополітичних та економічних пріоритетів;

* при прийомі на роботу використовувати потенціал центрів зайнятості, а також ринкових структур у сфері підбору кадрів, зокрема кадрових агентств, які забезпечують конкуренцію та інформаційну наповненість і оперативність на ринку праці;

* на рівні держави законодавчо і в реальному житті забезпечити роботою випускників, які закінчили учбові заклади, включаючи працю в сільській місцевості та підприємницьких структурах. В іншому разі - дискредитація всієї системи підготовки кадрів, перехід молодих спеціалістів до сфери тіньової економіки.

14. Соціальний захист населення можливий тільки при умові ефективно діючої та соціально орієнтованої економічної моделі, яка включила б у себе всі галузі, регіони і верстви населення. Спроби гілок влади показати себе борцями за покращення життя людей та їх соціальний захист повинні здебільшого оцінюватися з позицій пропагандистського, популістського та рекламного характеру. В ситуації, що склалася, необхідно зосередити кошти й зусилля на таких напрямках і питаннях:

* припинення падіння рівня життя населення та його розшарування, створення умов для продуктивної праці, зростання заробітної плати і реальної купівельної спроможності людей;

* розробка ефективного механізму зайнятості, що забезпечив би перепрофілювання та відхід від системи прихованого безробіття;

* диференційований підхід до розмірів пенсій відповідно до трудового стажу, якості праці та розмірів заробітної плати працюючих;

* створення ефективно діючої системи соціального страхування;

* забезпечення життєздатності найбільш вразливих груп населення;

* призупинення руйнування та розвиток освіти, науки, культури, медичного обслуговування, вирішення хоча б на мінімальному рівні житлової проблеми.

15. Ситуація із стабільністю грошової одиниці та інфляцією (точніше говорячи, стагфляцією) в державі на сьогодні нагадує міну уповільненої дії, яка може “вибухнути” в кожен період по причині:

- * високого рівня прихованої інфляції, що весь час збільшується - обсягу зовнішнього боргу, кредитів уряду, заборгованості уряду за державні цінні папери, коштів, залучених до Держбюджету від розміщення облігацій внутрішньої державної позики та інше;
- * кризи неплатежів між суб'єктами господарської діяльності;
- * спаду виробництва;
- * відсутності ефективного експорту вітчизняного товаровиробника.

Необхідне проведення зваженої і цілеспрямованої роботи по всіх вищеназваних складових економічного процесу.

16. При реалізації інвестиційної політики доцільно дотримуватись наступних критеріїв і підходів:

- * основну увагу необхідно зосередити на інвестиціях внутрідержавних - займи, акції, кредити банків, повернені кошти громадян, які знаходяться на закордонних рахунках, гроші від легалізації тіншової економіки, залучені з допомогою раціональної податкової політики та інше;
- * іноземні інвестиції використовувати на випуск імпортозамінюючої критичної продукції та експортних виробів;
- * при виборі форми інвестування перевагу віддавати спільним підприємствам, при цьому на державному рівні регулюючи відношення галузей виробництва і забезпечуючи структурну перебудову економіки;
- * намагатися брати кредити у вигляді грошової маси. При отриманні кредиту у вигляді обладнання останнє повинно забезпечити світовий рівень технологій та абсолютну реальність експортних поставок;
- * інвестиції у вільні економічні зони, які направляються у відповідності із спеціально прийнятим законом, повинні передбачати і соціально-економічний розвиток даної території. При створенні вільних економічних зон використовувати всі види зон, а також моделі, які являють собою їх своєрідне об'єднання у відповідності з реальною ситуацією та пріоритетами даного регіону;
- * забезпечити контроль за додержанням відповідних вимог і економічною ефективністю від реалізації інвестиційних проектів;
- * зменшити рекламний бум щодо іноземного інвестора та перевести інформаційність щодо цього питання в площину реальності. Зосередити увагу населення держави на необхідності інвестувати вітчизняну економіку нашими ж реальними коштами.

17. Конверсійні заходи повинні проводитись по двох основних складових - зменшення розмірів і темпів конверсії та передбачуваність її напрямків і наслідків.

Зменшення розмірів і темпів конверсії включає в себе:

- * продаж зброї на ринки світу;
- * участь у спільних проектах по озброєнню з країнами Співдружності Незалежних Держав, особливо з Росією та Білоруссю. Мова не йде про організаційні питання оборонної доктрини, спільні війська і так далі, а стосується тільки розробки та виробництва зброї, спільних підприємств, концернів і корпорацій з цього напрямку;
- * формування іміджу України та її головних заводів і концернів як надійних експортерів спеціальної техніки;
- * підписання договорів з державами-імпортерами, відповідно яких Україна бере на себе питання обслуговування, забезпечення ремонту та поставки запасних частин до спецтехніки, а також навчання персоналу;
- * відпрацювання кооперації між країнами, що використовують військову техніку, та Україною. Створення невеликих спільних підприємств на територіях держав, які мають потребу в цих výroбах, з контрольним пакетом української сторони.

Передбачуваність напрямків і наслідків конверсії має охоплювати наступні питання:

- * вироблення оборонної та військової концепції розвитку України;
- * реалізація такої концепції з допомогою відповідної програми конверсії, що включала б у себе організаційні та регулюючі механізми, а також фінансове забезпечення;
- * створення зовнішньоекономічної програми розвитку в частині експорту та імпорту озброєнь і міждержавної кооперації з цього питання, де були б вирішені напрямки матеріально-технічного забезпечення, виробництва та експлуатації виробів;
- * податкові пільги для підприємств при проведенні конверсії, які повинні

спрацювати тільки при виконанні контрольних показників;

- * збереження профілю виробництва, рівня технології та кваліфікації працюючого персоналу для підприємств військово-промислового комплексу;

- * розмежування функцій державних і регіональних органів влади по відношенню до конверсійних підприємств з допомогою закону, що діяв би на території України;

- * освоєння об'єктів і територій, які звільнились від військових потреб (полігонів, військових об'єктів, доріг, аеродромів, приміщень тощо) для вирішення проблем економіки, сільського господарства, задіяння ініціатив ринкових структур, в тому числі через створення точкових вільних економічних зон різного напрямку;

- * розробка на заводах довготермінових програм конверсії та річних програм по даному питанню, які передбачали б конкретні заходи і цифри, контролювались відповідним міністерством та регіональним владним органом. Контрактна форма прийняття на роботу і оплати керівників цих підприємств;

- * забезпечення для заводів ВПК з допомогою маркетингових зусиль, преси, реклами, ярмарок тощо в Україні, країнах СНД, державах дальнього зарубіжжя іміджу фірм - надійних партнерів по випуску високоякісної цивільної продукції;

- * задіяння військових, що звільняються, в спеціальних структурах, які створюються чи розширюються (прикордонні війська, митниці, податкові адміністрації і так далі) та традиційних службах (пожежна охорона, міліція тощо), а також при реалізації спільних нафтових і газових проектів з Росією та інше;

- * участь звільнених військовослужбовців і працівників конверсійних заводів у підприємницькій діяльності на загальних засадах. Проте, враховуючи їх низький рівень знань щодо відповідної законодавчої бази і відсутність ділових контактів, необхідна організація інформаційної підтримки на першому етапі роботи.

18. Вільні економічні зони - один з важливих елементів ринкової економіки і їх фактичне ігнорування на рівні держави говорить про недостатньо комплексний підхід при впровадженні даного типу економічної моделі. Між тим Україна та її території мають всі можливості для створення зон і конче потрібна активізація дій в цьому напрямку.

19. До тих пір, поки не буде зупинена злочинність в усіх її проявах (олігархія, корупція, законотворче лобювання злочинних дій, тіньова економіка, наркобізнес, горілчаний, спиртовий і тютюновий бізнес, рекет, хабарництво), створити правову заможну державу з ефективно діючою економікою неможливо.

III. Виключно важливим питанням для життєдіяльності держави є взаємовідносини її центру і регіонів. Аналізуючи стан справ, проблеми та протиріччя в даному напрямку, можна охарактеризувати наступну ситуацію та надати відповідні висновки:

1. У взаємовідносинах держави і територій за минулі десятиріччя накопичився ряд невіршених проблем і диспропорцій, основними з яких є:

- * значні відмінності в рівні економічного та соціального розвитку територій;

- * диференційовані науково не обґрунтовані дотації і субвенції деяким регіонам;

- * деформація вікової структури сільського населення;

- * відставання сільських і малих міських поселень від великих міст за рівнем соціально-економічного розвитку;

- * проблеми в зонах радіоактивного забруднення в результаті аварії на ЧАЕС;

- * ріст регіональних відмінностей по якості навколишнього середовища.

2. В умовах непослідовного, неефективного і некерованого, проголошеного але до кінця непродуманого переходу української економіки на ринкову модель розвитку давні регіональні проблеми загострюються, а також доповнюються новими, не менш важкими і глибокими:

- * зростання регіональної диференціації за рівнем доходів, витрат і зайнятості населення, темпами скорочення виробництва, підвищення цін на товари;

- * швидкий перехід деяких регіонів (наприклад, Донецького) від пріоритетних до критичних внаслідок згорання обсягів виробництва та проведення зовнішньоекономічної політики держави, що не забезпечує захисту вітчизняного товаровиробника;

- * інтенсивний розвиток недержавного сектора ринкової економіки у великих містах і його практична відсутність в сільських місцевостях країни;

- * державне бюджетне фінансування та дотації територіям і галузям в залежності від соціальної активності та нахилу до страйків задіяного там населення;

- * адміністративно-клановий підхід до вирішення деяких проблем регіонів;

- * імідж окремих областей, несприятливий для інвестицій та ринкових перетворень.

3. Значна кількість проблем регіонального розвитку нормативними документами не охоплена чи тільки позначена ситуаційно, без розробки конкретних принципів і правових механізмів. Це питання податкової та бюджетної політики, управління державним і комунальним майном, участі держави і територій у розробці та реалізації державних регіональних програм, прогнозування економічного життя держави і областей та інші.

4. Ступінь виконання законодавчих і нормативних актів щодо регіонального розвитку дуже низька.

5. Такі складові регіональної політики Радянського Союзу, як розробка планів соціально-економічного розвитку, перспективне програмне регулювання народногосподарського комплексу, пріоритет виробництва, створення нових робочих місць, вдосконалення соціальної інфраструктури, інвестиції в інноваційні технології та інше, в Україні знищені та викинуті на смітник історії непродумано і передчасно, зі шкодою для держави та життя її народу. Про це свідчить погіршення ситуації в державі і регіонах, а також досвід розвинених країн ринкової економіки, де успішно використовуються всі зазначені фактори.

6. Безкінечні організаційні та кадрові зміни в органах місцевої влади територій і ступінь їх підпорядкування центральному апарату через відсутність стабільності в законодавчому забезпеченні негативно впливають на розвиток регіонів та держави.

7. Використання банківськими структурами коштів, акумуляованих в регіонах, неефективне. Ресурси, які з великими потугами накопичуються в областях через вклади населення, депозити юридичних осіб, залишки на рахунках клієнтів в банках тощо, в абсолютній більшості направляються в політичний та економічний центр держави, де на сьогодні працює майже 80 відс. всього фінансового потенціалу України.

8. Прийняття Верховною Радою рішення щодо “Концепції державної регіональної політики”, схваленої Кабінетом Міністрів ще у 1996 році, буде сприяти стабілізації ситуації.

9. Для реалізації цілей і завдань регіональної політики законодавчій і виконавчій владі в своїй роботі доцільно використати наступні пріоритети:

- * прискорений розвиток регіональної та міжрегіональної виробничої інфраструктури (транспорту, зв'язку, телекомунікацій, енергозабезпечення та інше);

- * здійснення структурної перебудови економіки;

- * інтенсифікація сільськогосподарського виробництва шляхом більш раціональної його спеціалізації, реформування відносин, інтеграції переробних галузей з вирощуванням сільськогосподарської продукції і сировини, підняття на новий рівень соціальної сфери на селі;

- * заохочення розвитку експортних та імпорто-замінюючих виробництв у регіонах, що мають сприятливе географічне та транспортне розташування, значний економічний і науково-технічний потенціал.

10. Основними принципами державної регіональної політики необхідно вважати:

- * дотримання пріоритетів загальнодержавного значення;

- * розмежування повноважень у діяльності органів влади і управління різних рівнів та посилення відповідальності місцевих органів за комплексний розвиток територій;

- * досягнення економічного ефекту за рахунок територіального поділу праці, раціональної системи природокористування;

- * створення правових та економічних умов для реальної фінансово-економічної самостійності регіонів.

11. Необхідно забезпечити виконання наступних заходів “Концепції державної регіональної політики”:

- * досягнення стабілізації виробництва і відновлення економічного зростання у кожному регіоні, підвищення на цій основі рівня добробуту населення;

- * здійснення реструктуризації народногосподарського комплексу регіонів, націленої на отримання економічного і соціального ефекту;

- * розвиток інвестиційної діяльності в областях через створення пільгових умов оподаткування інвесторів;

- * стимулювання демографічного відновлення територій з метою усунення негативних наслідків, пов'язаних з великою смертністю та низькою народжуваністю населення;

- * впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій і безвідходних виробництв, встановлення раціональної системи природокористування з відповідними заходами щодо екологічної безпеки регіонів;

- * створення умов для функціонування вільних економічних зон і єврорегіонів, практичні дії, направлені на організацію таких територій в окремих областях України та інше.

12. Потрібно організувати розробку довготермінових Державних програм соціально-економічного розвитку регіонів, а на першому етапі регіональних програм цього напрямку, які повинні мати підтримку з центру і комплексно охопити всі зазначені у висновках питання, що стосуються території.

Відносини між державою і її складовими повинні бути рівноправними, визначати повноваження та обов'язки сторін на довготривалий період та сприяти досягненню наступних стратегічних і водночас першочергових цілей: безпека держави, економічне зростання і підвищення життєвого рівня населення України.

IV. Для ефективного і послідовного розвитку регіону в першу чергу необхідне вирішення питань на рівні держави (п. II) та раціональні передбачувані і стабільні відносини центру та регіонів (п. III).

Крім того, важливе місце у становленні економіки та соціальної сфери територій займають перспективна і поточна робота, які проводяться безпосередньо в областях. Доцільно показати аспекти такої діяльності на прикладі досліджуваної Чернігівської області.

1. Автором розроблена концепція розвитку Чернігівського регіону, основні положення якої доводяться в даному матеріалі.

1.1. В центрі концепції жителі території.

В центрі кожної економічної теорії, концепції чи дослідження повинен знаходитись той об'єкт чи суб'єкт, заради якого, власне, і проводиться робота. В центрі концепції розвитку окремих територій чи держави в цілому повинна знаходитись людина, точніше, те населення, яке проживає в досліджуваному регіоні. Виходячи з цієї позиції, в Чернігівському регіоні склалася критична ситуація. Фактично по всіх демографічних показниках область відстає майже від усіх регіонів України, а також сусідніх областей Білорусі та Російської Федерації. В останні роки становище ще більш ускладнилося.

Чисельність населення падає. Демографічна ситуація погіршується в таких напрямках:

- зменшення народжуваності;
- ріст смертності;
- ріст частини людей пенсійного віку;
- збільшення демографічної навантаженості на одного працюючого та ряд інших.

Область завжди розвивалась відповідно галузевого принципу, комплексний підхід до вирішення проблем регіону був відсутній. Фінансування проводилось по залишковому методу. Науково обгрунтована і ефективна в дії концепція розвитку регіону не була впроваджена. Програми і плани, що діяли, належного ефекту не давали по причині недостатнього фінансового та ресурсного забезпечення, а також непродуманих управлінських рішень. В останні роки плановий, передбачуваний підхід до вирішення проблем регіону взагалі втрачений. Ділова ініціатива, ринкові реформи, засновані на приватній власності, належного ефекту поки що не дали.

В цій ситуації необхідна наукова розробка концепції розвитку регіону, а також програми її реалізації. Вищеназвані документи повинні мати чітко сформульовану мету та засоби її досягнення. В запропонованому варіанті вони складаються з наступних основних напрямків.

1.2. Зміна соціальної інфраструктури території.

Для зміни становища на краще необхідне першочергове проведення великої за обсягом роботи по створенню соціальної інфраструктури відповідно загальноприйнятих норм. Роботу потрібно розпочинати з поліпшення соціальної інфраструктури села.

Вона повинна вестись в наступних напрямках:

- будівництво доріг;
- газифікація;
- водогін;
- будівництво лікарень, шкіл;
- будинки для працівників (в тому числі і мігрантів з близького зарубіжжя);

- медичне обслуговування;
- торгове та побутове обслуговування;
- організація дозвілля для молоді;
- відновлення автобусного сполучення з районними та обласним центрами.

Це потребує великих коштів та зусиль з боку держави і регіону, але дає позитивний результат, в основному по двох складових:

- в певній мірі поліпшує загальну ситуацію, рівень життя людей, особливо в сільській місцевості;
- на етапі вирішення проблем, та і після закінчення роботи, буде задіяна в праці значна кількість жителів області (сприятливе явище на фоні прогресуючого безробіття).

1.3. Підвищення прибутків населення, підприємств і організацій, покращення фінансової ситуації в області.

Підвищення прибутків населення необхідне:

- для покращення рівня життя;
- поліпшення купівельної спроможності, що стимулює виробництво і торгівлю;
- підняття мотивації до праці.

Підвищення прибутків підприємств і організацій потрібне:

- для більш ефективної їх господарської діяльності;
- як один з гарантів стабільної фінансової ситуації;
- як джерело підвищення доходів населення, що працює на цих підприємствах і в організаціях.

Важелі, що доцільно використати для цього:

1.3.1. Господарська діяльність.

1.3.2. Інвестиції.

1.3.1. Господарська діяльність:

а) агропромисловий комплекс і промислове виробництво - домінуючі види господарської діяльності;

б) туризм і рекреаційна діяльність;

в) торгівля (особливо прикордонна).

а) Визначаючи напрямки розвитку агропромислового комплексу, зупинимось спочатку на безпосередньо сільськогосподарському виробництві.

Пріоритетні галузі:

- картопля;
- льон;
- м'ясні породи ВРХ.

Як галузі, що потребують значної уваги (особливо в південних районах області):

- буряківництво;
- вирощування зернових;
- свинарство;
- ВРХ молочних порід.

Як перспективні галузі, які дадуть прибуток при відповідній роботі:

- рибоводство;
- звіроводство;
- вирощування овочів біля великих міст (силами незадіяної частини міських жителів);
- птахівництво.

При визначенні напрямків були враховані традиції, кліматичні і земельні особливості регіону та ряд інших факторів, а також демографічна ситуація на селі. Разом з цим не відкидаються і галузі сільськогосподарського виробництва, на яких не було акцентовано увагу.

Виробництво повинно мати в основному комплексний характер. Все залежить від конкретної ситуації в кожному населеному пункті.

В переробній промисловості необхідний випуск кінцевої продукції, що конкурентоспроможна по двох основних факторах:

- ціна;
- якість.

Вироби необхідно використовувати:

- для внутріобласних потреб;
- для продажу в інші регіони;
- як бартеробмінний товар (вимушений захід);
- у вигляді експортних поставок.

В першу чергу доцільне вдосконалення (реконструкція) діючих підприємств, створення нових технологій та виробництв в таких галузях переробної промисловості:

- молокозаводи з великою глибиною переробки;
- м'ясокомбінати, в тому числі ті, що випускають м'ясні консерви;
- спиртові і горілчані заводи;
- льонозаводи та льонокомбінат по виробництву кінцевої продукції;
- чинбарний завод з випуском готових виробів із шкіри;
- деревообробні та реконструйовані меблеві підприємства;
- цукрові заводи з пунктами по відгодівлі молодняка ВРХ при них;
- невеликі заводи по переробці риби, хутра звірів.

Велику увагу необхідно приділяти створенню умов для праці людей.

В промисловості потрібно розробити програми структурної перебудови всього комплексу області. Вони повинні охопити всі підприємства, особливо заводи військово-промислового комплексу.

Особливу увагу необхідно звернути на наступні пріоритети:

- освоєння менш енергомістких технологій;
- виробництво власних складних товарів народного споживання типу пральних машин, магнітофонів, телевізорів, швейних машин та інше, конкурентоспроможних по всіх параметрах;
- виробництво готової продукції всіх видів для задоволення потреб населення області;
- випуск експортоспроможної і бартероспроможної продукції промисловості;
- випуск виробів для потреб сільського господарства;
- освоєння виробництва кінцевих продуктів нафтової і газової промисловості, використання власного ресурсного потенціалу.

Організаційно необхідно відпрацювати питання:

- створення спільних підприємств, в першу чергу з Російською Федерацією та республікою Білорусь, використання вигідного географічного і геополітичного становища області;
- відкриття філіалів підприємств і окремих невеликих заводів в селах, де буде задіяна в основному жіноча праця (це необхідно для покращення демографічної ситуації на селі);
- вдосконалення роботи підприємств, що працюють на місцевій сировині, активізація місцевих промислів з використанням глини, лози тощо.

б) Туристична діяльність дає значний прибуток в розвинених країнах, роботу людям. В області є всі умови для організації індустрії туризму:

- близькість інших держав та великих населених пунктів;
- близькість до столиці України - міста Києва і гарне автомобільне та водне (при необхідності) сполучення з ним;
- зручне сполучення автомобільними і залізничними магістралями;
- значні лісові масиви;
- велика мережа річок;
- древня історія регіону;

- пам'ятники архітектури та культури минулого;
- відомі імена, пов'язані з Чернігівщиною;
- м'який поліський клімат, рекреаційні можливості, включаючи мінеральну воду та бішофіт;

- вигідні умови для рибалки, полювання, збору грибів і ягід.

Основні напрямки розвитку туристичної та рекреаційної діяльності:

- міжнародний туризм, а також спільні туристичні маршрути з Російською Федерацією і Білоруссю;

- організований туризм по відомих історичних та мальовничих місцях;
- оздоровлення та відпочинок людей в мережі будинків відпочинку, пансіонатах, санаторіях і так далі;

- “дикий” туризм - самостійно відпочиваючі жителі інших країн і регіонів;

- комерційний туризм.

У цю галузь, як і в інші, необхідні інвестиції, та віддача вона дасть швидко.

Особливо прибутковим має стати міжнародний туризм, але і вкладення в нього для досягнення відповідного рівня послуг теж досить значні.

“Дикий” і особливо комерційний туризм практично не потребують ніяких затрат - тільки мінімум допомоги, зручностей, відповідні рішення місцевих виконавчих органів. Доходи ж від нього в місцевий бюджет шляхом розумної регіональної податкової політики можна отримати немалі.

Для розвитку всіх видів туризму необхідна виважена реклама, яка показала б, що не все в області вражено Чорнобилем та згубною для природи діяльністю людей.

в) Торгова діяльність повинна сприяти поживленню:

- виробничої сфери;
- рівня забезпечення населення області.

Найбільш важливі напрямки:

- міжнародна торгівля, яку необхідно активізувати, щоб мати позитивний торговий баланс;

- торгівля з країнами близького зарубіжжя;

- прикордонна торгівля;

- торговельне обслуговування на селі, особливо віддалених поселень;

- вивіз рештків сільськогосподарської продукції населенням за межі області та України.

Всі види торгівлі необхідно підтримувати, визначивши взаємовигідний і взаємоприйнятний для держави та людей митний податок на користь загальнодержавного та місцевого бюджетів.

Особливо важливим є відпрацювання механізму реалізації статусу Чернігівщини, як прикордонної області України. Область повинна мати можливість використовувати ті переваги, які надає їй прикордонне положення, на користь як регіону, так і держави в цілому.

1.3.2. Інвестиції.

Для інвестування економіки, особливо довгострокових програм, будівництва і так далі необхідне вирішення на рівні держави наступних питань:

- зниження рівня інфляції до загальноприйнятих норм;

- стабільність економічної і політичної ситуації в державі;

- відповідні рішення державних структур, їх передбачуваність, постійне впровадження і подальше функціонування.

У разі вирішення цих проблем першочергово потрібне інвестування в технології. При цьому виплата повинна проводитись часткою продукції, виробленої по цих технологіях.

Регіон має дотримуватись стратегічного напрямку, який передбачав би перехід на вивіз готової продукції, перетворював область із сировинного придатку в переробну.

Інвестування повинно бути направлено першочергово в переробну галузь агропромислового комплексу області відповідно пріоритетних напрямків розвитку (вони були названі).

Інший важливий напрямок інвестицій - заводи, які можуть випускати конкурентоздатну на світовому ринку продукцію, наприклад, прилуцький завод "Білкозин".

Нарешті, третє - структурна перебудова промислового комплексу, особливо підприємств військово-промислового комплексу і конверсії.

Інвестиції потрібні також для створення потужної індустрії туризму.

Інвестиційна діяльність не повинна обмежуватись названими пріоритетними напрямками, а носити комплексний характер, багато в чому визначатись ініціативою на місцях, йти під конкретні справи.

На перехідному етапі доцільно орієнтуватись на процеси приватизації, створення спільних підприємств, відкритих акціонерних товариств тощо. Необхідне взаємне проникнення виробництв і капіталів області з регіонами прикордонних держав, забезпечення правового статусу такого проникнення.

1.4. Зміна форм власності, організації господарської діяльності. Використання ділової активності людей, їх бажання працювати в нових умовах.

При впровадженні концепції в життя, як і при її розробці, необхідно поетапно переходити до нових, ринкових умов господарювання. При цьому потрібно вирішити ряд основних питань:

- підготовка кадрів, їх навчання. Доцільне відкриття у м. Чернігові Поліського університету, основними напрямками діяльності якого буде підготовка спеціалістів економічного, медичного, агропромислового профілю;

- створення відповідного юридично-правового та морального поля (клімату) для підйому нових форм господарської діяльності;

- стимулювання вищезазваної діяльності рішеннями на рівні регіону;

- надання можливості займати "ніші", де неефективно працює відповідна ланка народно-господарського комплексу, підприємницьким структурам, спільним підприємствам і так далі;

- особливу увагу необхідно звернути на підтримку ефективно діючих нових форм організації праці на селі, наприклад, асоціацій селян.

1.5. Одними тільки традиційними методами роботи економічну кризу в регіоні не подолати.

Необхідне впровадження точкових вільних економічних зон на кордонах з Російською Федерацією та Білоруссю (Грем'яч - Новгород-Сіверський, Сеньківка - Городня, Нові Яриловичі - Ріпки).

Як наголошувалось, області потрібний статус прикордонної з відповідним механізмом реалізації.

Враховуючи географічне положення області, її велику територію і порівняно незначну кількість населення, сільськогосподарський характер регіону, доцільне прийняття рішення владними структурами держави про першочергове проведення економічних реформ на її території, відпрацювання механізму впровадження таких реформ на селі з відповідним фінансуванням та пільгами.

1.6. Ліквідація наслідків Чорнобильської катастрофи.

Реалізуючи концепцію, ми повинні постійно пам'ятати про згубні для регіону наслідки діяльності в ньому. Особливо це стосується змін в навколишньому середовищі, екології.

Необхідний особливий розділ програми, а також виконання окремих заходів, які передбачили б системну ліквідацію негативних наслідків минулого, в першу чергу Чорнобильської катастрофи та надмірного осушення земель, а також поліпшення демографічної ситуації в області.

1.7. Вся концепція побудована на принципі використання пріоритетів регіону.

Основні пріоритети, які надають реальну можливість ефективного впровадження концепції в дію:

- 1.7.1. Геополітичний.
- 1.7.2. Географічний.
- 1.7.3. Історичний.
- 1.7.4. Кліматичний.
- 1.7.5. Транспортний.
- 1.7.6. Територіальний (велика територія).
- 1.7.7. Сільськогосподарський.
- 1.7.8. Рекреаційний.
- 1.7.9. Монопольний (по ряду сільськогосподарських культур).

2. Необхідне продумане і комплексне використання цих пріоритетів з допомогою спеціально розробленої та затвердженої в установленому порядку довгострокової Державної програми розвитку регіону. Така програма потрібна для впровадження концепції в дію, надання її основним положенням і пропозиціям динамічного характеру. Вона була запропонована автором і підтримана в інших регіонах та в центрі держави. В результаті з'явилась постанова Кабінету Міністрів про розробку проекту Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся.

Програма була розроблена, схвалена Кабінетом Міністрів, але в подальшому переведена в розряд обласних. Доцільно акцентувати увагу на наступному:

- розробка Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся була задумана своєчасно, організована методично вірно і проведена на достатньому науковому та практичному рівні;
- переведення програми в статус обласної фактично повністю знецінює її значення та реальний вклад в розвиток регіону;
- необхідно добитись відновлення статусу документу та розгляду і прийняття його на сесії Верховної Ради України.

3. Проведення кадрової політики, яка забезпечила б працю на всіх посадах керівників з відповідною теоретичною підготовкою та практичним досвідом, що не скомпроментували себе попередніми управлінськими діями чи пасивністю, готові до реалізації реальних (не лозунгових) регульованих ринкових перетворень.

4. В умовах сьогодення першочергове організаційне і управлінське забезпечення наступних складових:

4.1. Жорстке регулювання (планування) всіх основних економічних процесів щодо промислового та сільськогосподарського виробництва, соціальної політики в регіоні. Основним документом повинна бути річна програма соціально-економічного розвитку області. Вона мусить націлити та організаційно забезпечити роботу всього народногосподарського комплексу території. Поки що прогностичні документи на рівні регіону носять скоріше пропагандистський характер - їх виконання фактично не організовується і не контролюється. Необхідно зробити застереження. Автор не закликає до створення програми як визначального документу командно-адміністративної системи минулих часів. Мова йде про стратегічні питання, напрямки розвитку та їх організаційне і економічне забезпечення. В дослідженні надаються "Науково-методичні основи формування програми соціально-економічного розвитку регіону".

4.2. Відповідальність керівників за економічний стан підприємств, взаємоув'язка розміру і терміну отримання їх доходу (не тільки заробітної плати) із заробітною платою всіх працюючих на підприємстві і в сільськогосподарському секторі. Це стосується підприємств державної форми власності, а також акціонерних товариств з контрольним пакетом акцій у держави. Забезпечення ротації та необхідного оновлення управлінців виробничого сектору. Керівники не повинні відчувати себе можновладцями на руїнах підприємств (включаючи і сільськогосподарські колективні підприємства). Сім'ї керівників, які монополізували збут продукції та матеріально-технічне постачання, таємниця суми доходу, що отримує перша особа, акціонерні піраміди, які роблять його фактично безконтрольним - все це призводить до повної незмінності вищого ешелону управління виробництвом. В умовах становлення нових економічних відносин дане явище абсолютно ненормальне.

4.3. Боротьба із злочинністю, хабарництвом та корумпованістю на всіх рівнях, ведення цієї роботи системно і результативно, а не методом лозунгів та авралів.

4.4. Об'єктивна щотижнева розповідь в засобах масової інформації перших осіб області, міст та районів, яка включала б обсяги виконаної роботи, причини невиконання наданих раніше

обіцянок та програму дій на наступний тиждень (по методу президента США Франкліна Делано Рузвельта). Це допоможе дещо стабілізувати ситуацію, пом'якшити рівень недовіри населення регіону до всіх органів влади, знизити рейтинг тіньової економіки, як панацеї від всіх бід.

5. При проведенні заходів слід неухильно дотримуватися напрямку вирівнювання господарського розвитку, соціальної сфери та умов життя всіх територій і районів області.

6. Необхідно оптимізувати співвідношення галузей промислового комплексу та рівень взаємозв'язків сільськогосподарського і промислового виробництва, а також їх ефективну діяльність у наступних напрямках:

- розвиток промисловості по переробці сільськогосподарської сировини і виробництву харчової продукції, організація випуску нових видів продуктів харчування, виходячи з наявних ресурсів області;

- розробка і організація виконання цільових комплексних програм, що об'єднують виробника, переробника і споживача: "Льон", "Картопля", "Цукор", "Ліс", "Тваринництво" та інші;

- повернення пріоритетності галузі машинобудування і металообробки;

- впровадження програми раціонального використання паливно-енергетичних та матеріально-сировинних ресурсів і скорочення їх споживання в розрахунку на одиницю продукції;

- робота по реалізації попередньо створених обласних програм міжгалузевих виробництв та внутріобласної кооперації;

- реорганізація підприємств по комплексній переробці корисних копалин, які видобуваються в області. Подальший розвиток добувної промисловості, особливо нафто- і газовидобувної;

- розвиток виробництва машин, механізмів, засобів механізації, обладнання та запасних частин для сільського господарства і промисловості по переробці сільськогосподарської сировини та виробництву харчової продукції;

- залучення підприємств, в тому числі спільних та іноземних, для організації складальних виробництв з послідуною заміною завезених комплектуючих деталей і механізмів на виготовлені в межах області;

- організація цілеспрямованої роботи по виготовленню продукції промислово-технічного призначення та товарів народного споживання, особливо легкої промисловості, а також місцевих промислів;

- розвиток експортних можливостей підприємств, в тому числі на кооперованих засадах;

- забезпечення умов роботи і перспектив розвитку потужних підприємств регіону, особливо тих, що були складовою оборонного комплексу держави, в першу чергу через наукоємні високотехнологічні виробництва. Створення ефективних госпрозрахункових відносин між підрозділами цих заводів;

- поліпшення можливостей реєстрації і функціонування мобільних невеликих суб'єктів господарської діяльності - юридичних осіб виробничого, торговельного та побутового напрямків;

- створення нових підприємств і виробництв у невеликих містах та селищах;

- використання нетрадиційних та альтернативних видів палива і джерел тепла у житлово-комунальному господарстві;

- задіяння телевізійних та приладобудівних заводів і виробництв по їх основному виду діяльності із змінами відповідно проведених маркетингових досліджень та можливостей колективів і включенням до загальнодержавних програм народногосподарського розвитку.

7. В галузі будівництва звернути увагу на наступні фактори:

- зниження вартості будівництва, що особливо необхідно в сучасних умовах при нестачі коштів на здійснення інвестиційних проектів;

- обмеження кількості одночасно споруджуваних об'єктів, концентрація коштів на поетапному завершенні конкретних будов;

- будівельно-монтажні роботи і введення об'єктів у дію в максимально скорочені терміни, чим до мінімуму зменшуються втрати від інвестування фінансових ресурсів при

можливості більш вигідного їх залучення до обігу;

- укладання контрактів на спорудження об'єктів із бюджетним фінансуванням тільки на конкурсній основі;

- забезпечення мобільності будівельних організацій, їх здатності оперативно розпочати виконання робіт у будь-якій місцевості на території області, де є замовник та реальна перспектива інвестування проекту;

- допомога індивідуальним забудовникам (виділення земельних ділянок, пільгових кредитів тощо) у першу чергу в сільській місцевості та на пріоритетних територіях регіону, де не передбачається багатоквартирної забудови.

8. Сприяння варіанту впровадження земельної реформи, яка в своїй основі має державну власність на землю, як природно-історичний об'єкт, із закріпленням її за селянами шляхом продажу права користування за щорічну орендну плату в основному з позитивним терміном користування, що має деякі обмеження.

9. Використання досвіду обласної державної адміністрації, що працювала в 1992-1994 роках, в питаннях місцевого замовлення, ресурсного фонду, забезпечення нафтопродуктами та інших.

10. Активна і цілеспрямована інноваційна діяльність, яка включає в себе:

- розробку і впровадження механізму стимулювання залучення інтелектуального потенціалу регіону, інших областей, міст Києва, Гомеля, Брянська, поєднання інтересів виробників та науковців для виконання поставлених завдань;

- створення обласної інноваційної кампанії, яка зможе скоординувати та забезпечити у фінансовому відношенні реалізацію винаходу в його промисловому контексті в умовах, коли державна інноваційна підтримка фактично відсутня.

11. Максимальне збереження існуючої мережі соціально-культурної сфери, забезпечення її нормального функціонування та удосконалення роботи в нових соціально-економічних умовах.

12. Покращення фінансового стану регіону через активну роботу владних структур.

13. Ефективне впровадження місцевих податків і зборів, передбачених чинним законодавством про оподаткування.

14. При проведенні приватизації суб'єктів господарської діяльності в області найбільш ефективною в економічному відношенні формою вважати продаж за комерційним конкурсом. При відсутності потенційного ефективного власника проведення приватизації не форсувати, а підходити до проблеми ґрунтовно і зважено. В умовах нашої економічної та політичної нестабільності утриматись від приватизації у галузях, які вважаються природними монополістами чи в яких штучно створено монополію на ринку товарів (робіт, послуг) - об'єктів енергетики, нафтогазового комплексу, зв'язку та військово-промислового комплексу.

V. Місцевий рівень управління соціально-економічними процесами характеризується максимальною наближеністю до українського середньостатистичного громадянина. Тому влада має робити все для поліпшення ситуації, зниження частки кризових явищ, покращення життя населення, що проживає на території.

До місцевого рівня організації і управління відносяться територіальні громади районів, міст, поселень сільського типу, а також суб'єкти господарської діяльності (дещо змінюючи їх галузевий профіль, автор використовує незвичну в економічній науці класифікацію) - промислові і сільськогосподарські підприємства та нові ринкові структури і об'єднання.

Від рівня кваліфікації, наполегливості і порядності їх керівників, згуртованості громад і колективів багато в чому залежить ситуація в даній місцевості.

В основному зусилля на місцевому рівні направлені на призупинення негативних явищ в економіці, "притишення" та несприйняття нововведень, що приносять збитки, вирішення поточних питань та організацію роботи під девізом "наказано вижити".

Разом з тим гостро стоять проблеми владних корумпованих угруповань, зловживання службовим становищем, агресивності і утиску опозиції, в тому числі конструктивної, байдужості та небажання підвищувати свій професійний рівень.

В даній частині дослідження на прикладі Чернігівської області проаналізовано ситуацію на місцевому рівні - як територіальному (район, місто, село), так і в загальноприйнятій термінології галузевому (підприємство, КСП, ринкові підприємницькі структури міста і села), показано проблеми та прорахунки, запропоновано шляхи поліпшення становища.

1. Питання, які потрібно вирішити для подальшої ефективної праці органів самоврядування, держадміністрацій та господарських керівників:

- визначитися з об'єктами комунальної власності, право розпоряджатися якими належить територіальним громадам сіл, міст і районів у містах;

- сформуванню загальної власності територіальних громад на рівні районів. Це питання необхідно вирішити як організаційно, так і фінансово, враховуючи зацікавленість в об'єкті власності кожної територіальної громади і її здатність брати участь у фінансовому та матеріальному забезпеченні діяльності об'єктів;

- відпрацювати механізм управління об'єктами загальної власності. При цьому необхідно враховувати, що спільне майно територіальних громад, по-перше, повинно працювати на задоволення загальних потреб, допомагати у вирішенні соціальних питань, а по-друге, має стати одним з постійних джерел наповнення бюджетів всіх рівнів;

- не роздавати власність у пожежному порядку, а збільшувати і кріпити її, ефективно управляти на користь громади і суспільства в цілому;

- сприяти реальному наповненню місцевих бюджетів через відродження виробництва;

- важливим джерелом наповнення бюджету повинні стати місцеві податки і збори.

2. Необхідно враховувати наявність об'єктивних факторів дещо пасивної діяльності органів самоврядування:

- В Україні поки що незадіяний прошарок населення, який був би зацікавлений в існуванні реальної і ефективної системи місцевого самоврядування. Маються на увазі дрібні та середні підприємці, чия діяльність спрямована в основному на надання товарів і послуг для задоволення територіальних потреб.

- Дається взнаки відсутність давніх і стабільних традицій самоорганізації населення. Звичайно, на території сучасної України були і Магдебурзьке право, і праці одного з перших теоретиків щодо місцевого самоврядування М. Драгоманова. Потім традицію на довгі роки перервали і на сьогодні люди не прагнуть брати участь в управлінні власним містом чи селом.

3. Район, як адміністративно-територіальна одиниця, має відігравати важливу роль у розвитку держави, забезпечувати (разом з областю) ефективне проведення її регіональної політики. Поки що ця ланка не повністю спрацьовує.

3.1. Недоліки в державному керівництві економічними і соціальними процесами в повній мірі відбиваються на господарському комплексі районів та рівні життя їх населення.

Райони Чернігівської області значно відрізняються за ступенем розвитку продуктивних сил, природними умовами і пріоритетами, екологічною ситуацією та інше. Це накладає відбиток на функціонування їх економічних моделей.

В другій половині 90-х років всі без винятку території області знизили свої економічні показники. Проте завдяки розумній кадровій політиці, вмілому використанню пріоритетів, активній життєвій позиції першого керівника району в деяких з них проблеми вирішуються більш раціонально і ґрунтовно.

В основному влада на рівні району неефективно виконує свої господарські та координуючі функції. Працювати по-старому вже неможливо, а по-новому керівники не навчені і не мають такого бажання. Часта зміна управлінських кадрів, двовладдя на територіальному рівні теж не сприяють успіху справи. Районне керівництво не знайшло себе, а політика, що ним проводиться, не дала позитивних результатів.

3.2. Для підвищення ефективності роботи на районному рівні необхідні:

- своєчасно розроблена і затверджена виважена, ґрунтовна та напружена по всіх складових комплексна програма соціально-економічного розвитку, яка охоплювала б всі суб'єкти господарської діяльності і соціальну сферу (методичні пропозиції по створенню програми надані автором у дослідженні). Цілеспрямовані заходи та управлінська воля щодо виконання програми;

- посилення ролі першого керівника. Створення ним команди однодумців не за принципом особистої відданості, а по якостях відповідно науки управління - активності, професіоналізму та порядності;

- підбір керівників сільськогосподарських і промислових підприємств. Їх навчання, особливо новим формам роботи, включаючи і вивчення досвіду інших областей, а також контроль за діяльністю;

- переважна увага промисловому і сільськогосподарському виробництву;

- організація переробки сільськогосподарської продукції;
- виважений підхід до проблем приватизації з тим, щоб вони йшли на користь в питаннях розвитку народногосподарського комплексу чи соціальної сфери;
- максимальне поповнення доходної частини бюджету і його ощадливе та раціональне використання;
- захист районного ринку організаційними та економічними методами. Розробка і ефективне виконання програми самозабезпечення;
- прикордонне співробітництво, участь у створенні (при наданні такої можливості) вільних економічних зон та єврорегіонів;
- забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, допомога спільним підприємствам та іншим структурам, де задіяний капітал чи ресурси. Враховуючи географічне положення, особливо перспективна співпраця з регіонами Російської Федерації і Білорусі;
- покращення ситуації в соціальній сфері. Фінансування роботи шкіл, лікарень, клубів, дитячих садків, бібліотек та інше;
- розробка і виконання графіків щодо зменшення заборгованості по заробітній платі працівникам бюджетної сфери, особливо вчителям і лікарям, а також по пенсіях людям похилого віку;
- виконання заходів програми щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, турбота про потерпілих від опромінення;
- вирішення проблем в обласних і центральних відомствах, а також через депутатський корпус, чернігівське земляцтво та інше.

3.3. На даному етапі недоцільна реорганізація щодо укрупнення районів та перерозподілу їх територій. Збереження бюджетних коштів через зменшення кількості рад і адміністрацій це не дасть - будуть збільшені інші служби, всіх "пристроять". Зате саме проведення реорганізації потребує чимало асигнувань. Крім того, і це головне, в умовах кризи та нестабільності ступінь ефективності управління соціально-економічними процесами ще більш погіршиться, а напруга в суспільстві зросте.

4. В сучасних умовах проблема управління процесом забезпечення життєдіяльності міст набуває особливої ваги, оскільки перехідний період до ринкових відносин та наслідки, що пов'язані з ним, в першу чергу для середньо- і малозабезпечених верств населення, вимагають адекватних і ефективних заходів та нових, несприйнятних раніше і водночас продуманих та діючих в позитивному напрямку рішень.

На рівні міської влади доцільно акцентувати увагу на вирішенні наступних питань і використанні важелів, які були недостатньо задіяні в попередньому періоді:

- створення довготермінової програми розвитку міста, впровадження її положень з допомогою детально розроблених, затверджених і доведених до виконавців щорічних програм соціально-економічного розвитку (методика їх розробки надана в дослідженні);
- чітка, виважена і прозора бюджетна політика, направлена на поповнення доходної частини та раціональне використання здобутого по всіх витратних статтях. Суворе дотримання положень законодавства при вирішенні бюджетних питань;
- підтримка місцевого промислового виробника, при якій не повинні порушуватись норми антимонопольного законодавства;
- всемірна допомога ефективно працюючим заводам і виробництвам. Вивчення та розповсюдження їх досвіду і методів роботи;
- посилена увага об'єктам соціальної сфери в організаційному, управлінському і особливо фінансовому напрямках;
- зважений підхід до проведення приватизації. Недопущення псевдоринкових приватизаційних процесів, які мають руйнівні наслідки для соціальної інфраструктури міста та погіршують рівень і умови життя населення;
- використання вигідного геополітичного положення регіону. Тісне співробітництво з містами і територіями Гомельської області Білорусії та Брянської області Російської Федерації в питаннях виробництва, торгівлі і невиробничих зв'язків, розробки проблем вільної економічної зони, єврорегіонів, прикордонної торгівлі, спільних підприємств і проектів та інше;
- відмова від високопроцентних комерційних кредитів, займів у населення тощо при

вирішенні муніципальних проблем;

- сприяння роботі регіональних банківських установ. Вироблення стратегічної лінії по залученню капіталів з вигодою для банку, позичальника, а головне - міста і його жителів;

- пом'якшення криміногенної ситуації;

- активне впровадження місцевих податків в реальних розмірах. Створення жорсткої системи контролю за їх використанням;

- задіяння в науковому передбаченні та проектуванні наукових сил міст, області і країни в цілому;

- ефективна реалізація можливостей інноваційного фонду, покращення інвестиційного клімату з метою впровадження конкурентоздатних технологій у сфері виробництва, побуту і торгівлі;

- подальший розвиток вітчизняного і міжнародного (де є об'єктивні передумови) туризму та рекреаційної діяльності. Використання для цього історичних та архітектурних пам'яток Київської Русі і Гетьманщини, а також славних імен українського відродження часів другої половини XIX - початку XX століття;

- створення міської комісії по якості товарів та послуг, посилення уваги відносно проблем захисту прав споживачів;

- використання потенціалу чернігівського земляцтва для позитивних змін в конкретному місті;

- прийняття рішення щодо доцільності поділу обласного центру на два окремі райони;

- комплексне вирішення проблем конверсії оборонних підприємств і організацій. При найменшій реальній можливості збереження їх потенціалу та профілю діяльності у прийнятному для цивільних завдань вигляді. Використання в цьому напрямку досвіду ніжинських авіаторів;

- стабілізація ситуації на міських ринках, доведення її до рівня взаємовигідної для підприємців, споживачів і власників ринків.

5. В селах першочергово потрібні згуртування в єдиній громаді та навколо своїх лідерів, праця по розвитку громадського виробництва чи всіх інших його форм і напрямків, розширення обсягів та різновидів підсобного господарства, заохочення підприємницької діяльності, збереження хоч би надбаного потенціалу шкіл, інших закладів соціально-культурної сфери та торгівлі, відновлення іміджу українського хлібороба.

6. Роль промислових підприємств у ступені соціально-економічного розвитку регіону можна охарактеризувати як визначальну. Від ефективності їх праці залежить рівень життя населення.

6.1. Підприємства, які мають позитивні результати діяльності, досягли їх за рахунок:

- ефективної праці першого керівника, що бачить шляхи виходу з кризи і має управлінську волю відносно впровадження задуманого;

- збереження кваліфікованих кадрів та основних принципів структурної побудови;

- виробництва продукції, яка має реальний збут в області, Україні, країнах СНД;

- інвестиційних проектів, що розраховані на власні можливості чи спільну організаційну (прийнятні різні варіанти) діяльність з іноземними інвесторами;

- поглиблення рівня і розширення діапазону маркетингових досліджень;

- високої організації праці з допомогою розробки та впровадження внутрізаводських системних документів управлінського і економічного характеру.

6.2. Невдачі абсолютної більшості підприємств пов'язані з:

- отриманням занадто великих високопроцентних кредитів під інвестиційні проекти та виробництво;

- надмірною довірою до обіцянок державних органів різного рівня, в розрахунок на що будувалась вся стратегія подальшої діяльності, а в результаті невиконання обіцяного підприємство летіло у прірву, з якої вже не могло вибратись;

- занадто великою надією на магічну силу ринкових перетворень на рівні підприємства, зміну форми власності, організації праці тощо без покращення управлінських та економічних параметрів самого підприємства;

- перевагою обсягів виробництва над реалізацією продукції, роботою "на склад";

- нерішучістю при зміні профілю виробництва та асортименту продукції, що

випускається;

- відірваністю від життя, намірами робити тільки конкурентоздатну на світових ринках продукцію і продавати її в розвинені країни Заходу, не підкріплені відповідними технологіями виробництва, іміджем підприємства, довгостроковими угодами тощо.

На рівні суб'єктів господарської діяльності даного типу доцільне прийняття зважених рішень, використання переваг та пріоритетів і пом'якшення недоліків кризового періоду відповідно наданих рекомендацій.

7. Сільськогосподарське виробництво має всі умови для його ефективного розвитку - родючі землі, в основному сприятливий клімат, давні традиції і напрацювання, раціонально розміщені продуктивні сили тощо. Необхідно тільки надати йому державну підтримку, визначитись з організаційними формами, і позитивні результати не примусять себе довго чекати. Між тим ситуація в агропромисловому комплексі кризова і для її виправлення необхідні термінові заходи на всіх рівнях. Безпосередньо сільськогосподарські виробники мають сконцентрувати свої зусилля на наступних складових:

- створення чіткої і згуртованої організаційної структури на чолі з першим керівником;
- проведення реформування теперішніх колективних і фермерських сільськогосподарських підприємств у нові господарські структури, при якому буде максимально збережена створена за багато років матеріальна база великого виробництва та його концентрація, а виробничі відносини базуватимуться на взаємній фінансовій зацікавленості юридичних та фізичних осіб і взаємодії різних форм власності;
- визначення напрямків розвитку та основних пріоритетів;
- організація маркетингових досліджень щодо асортименту виробів та ринків збуту;
- недопущення випадків авантюричних проектів та отримання для них значних високопроцентних комерційних кредитів;
- широкий асортимент продукції, який повинен підстрахувати у випадку невдачі чи провалу в одному з напрямків виробництва;
- послідовне і помірне розширення колективу, недоцільність його різкого нарощування, особливо при обов'язковому інвестуванні в значних розмірах, що нераціонально в умовах непередбачуваної державної економічної політики;
- постійне вивчення кон'юнктури ринку товарів і адекватне реагування на неї;
- збереження машинно-тракторного парку та виробничих потужностей, їх своєчасне технічне обслуговування і ремонт;
- робота в напрямку створення власних переробних цехів;
- співпраця з машинно-технологічними станціями, кооперація з іншими сільськогосподарськими підприємствами по вирощуванню та переробці сировини;
- раціональне землекористування, обов'язкове дотримання системи сівозмін, норм внесення органічних та мінеральних добрив, вапнування ґрунтів тощо;
- зниження собівартості продукції за рахунок економії по всіх складових і нарощування її обсягів на одиницю затрат;
- створення фермерських кооперативів, активна праця в них;
- підвищення трудової дисципліни, боротьба із крадіжками, розтягуванням колективної власності, пияцтвом та інше.

8. Малий і середній бізнес стали невід'ємною складовою економіки. Сектор, попри всі негаразди, все більше себе утверджує, створюючи робочі місця в умовах безробіття та сприяючи наповненню доходної частини бюджету. Необхідне стабільне і неухильне впровадження організаційних заходів по розвитку підприємницьких структур:

- регулярно проводити "Дні регіонального підприємця" в м. Чернігові та районних центрах області;
- сприяти роботі уповноваженого з питань підприємництва, який з одного боку стане важелем та помічником місцевої влади, а з іншого - регіональним захисником підприємця;
- забезпечити морально-психологічний клімат, сприятливий для підприємців і їх справи. Використовувати для цього як реальні управлінські заходи владних структур, так і ефективну роботу засобів масової інформації всіх видів;

- допомагати об'єднанню зацікавлених і енергійних людей, що бажають добитися комерційного успіху у своїй справі, в добровільній організації, де кожен може поділитися напрацюваннями та отримати необхідну йому допомогу;
- залучити бізнесменів до співпраці по створенню точкових вільних економічних зон та єврорегіонів, на першому етапі до взаємодії з м. Славутичем, в перспективі вільною економічною зоною України;
- забезпечити ефективну роботу аудиторської та юридичної консультативних служб;
- на госпрозрахункових умовах створити агентство розвитку бізнесу, яке має займатись питаннями економічного обґрунтування і експертизи виробничих програм, підготовки бізнес-планів, розробки прогнозів, вивчення основ законодавства і оподаткування для підприємців, що розпочинають справу;
- знаходити можливості для надання реальної допомоги в залученні ділових партнерів, захисті соціальних прав, інвестуванні конкретних проектів через фінансові організації;
- особливу увагу звернути на створення і роботу товарних бірж, бізнес-інкубаторів, регіональних бізнес-центрів та фондів підтримки підприємництва;
- в роботі з фінансовими ринковими установами як пріоритетні виділити банківські структури, а також, як новий напрямок, кредитні спілки громадян;
- всебічно заохочувати суб'єкти господарської діяльності з центром, що знаходиться в області, і мережею філій в різних регіонах України;
- надавати ефективну допомогу у створенні та функціонуванні підприємницьких структур. При цьому значна увага повинна приділятися суб'єктам, які будуть працювати в галузях, характерних для районів і регіону в цілому, використовуючи місцеву сировину і напівфабрикати і водночас впроваджуючи нові енерго- та ресурсозберігаючі технології.

Примітка: У цій частині "Висновків" автором не зовсім вдалося уникнути повторів, оскільки проблеми та шляхи їх вирішення в ряді випадків аналогічні чи мають тільки несуттєві відмінності.

VI. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що соціально-економічний розвиток регіону, як окремого суб'єкта управління, неможливий без комплексного програмного підходу, що має складатися з ефективної державної політики, раціональних взаємовідносин держави і регіонів, задіяння економічних і управлінських важелів впливу на регіональному та місцевому рівнях. При цьому наукове прогнозне передбачення повинно охоплювати значний період і виражатись в розроблених та затверджених концепції розвитку регіону і довгостроковій державній програмі по реалізації її завдань, а поточна робота має включати в себе як ефективні методи і напрацювання, що використовувались раніше, так і нові ринкові підходи та нетрадиційні рішення і дії.

ЛІТЕРАТУРА

- Аганбегян А.Г. Реформа управления экономикой. - М., 1987.
- Аиков С. Оптимизация налогообложения. - Бизнес-информ, 1997, №1.
- Анализ и прогнозирование развития экономики региона. Отв. ред. Н.Г. Чумаченко.-К.: Наукова думка, 1991.
- Андрощук Г.А. Остановить промышленных пиратов. - Діловий вісник, 1995, №1.
- Андрушків Б.М., Кузьмін О.Є. Основи менеджменту. - Львів: Світ, 1995.
- Андрушків Б.М. Регіональне управління економікою. - Економіка України, 1995, №3.
- Афанасьев В.Г. Системность и общество.- М.: Экономика, 1989.
- А. Бабич, М. Друкований. Світ - в один бік, Україна - в інший. Сільські вісті, 18.12.98р.
- Базалюк А. Визначальні проблеми соціального розвитку України. - Економіка України, 1996, №12.
- Балабанов И.Т. Новые формы организации предприятий. - Л.: Лениздат, 1991.

- Баранов А.А. Интенсификация: экономический и социальный аспекты. - М.: Экономика, 1983.
- Барановский А.И. Конечные результаты. Планирование и оценка. - М., 1984.
- Барановский А.И. Экономическая безопасность регионов. - Финансовая Украина, 28.11.95 г.
- Барановський О. У сфері конверсійних перетворень. - Політика і час, 1994, №9.
- А. Барановский. Економічна безпека регіонів. Фінансова Україна, 22.11.95р.
- Белоус О.Г. Механизм народнохозяйственной интеграции. - К.: Наукова думка, 1990.
- Бітер Л. Бергер. Капіталістична революція. П'ятдесят пропозицій щодо процвітання, рівності і свободи. - К.: Вища школа, 1995.
- Бердяев Н. Судьба России. - М., 1994.
- Бляхман Л.С. Экономика научно-технического прогресса. - М.: Высшая школа, 1979.
- Богачева О. Бюджетная политика : проблемы России и зарубежный опыт. - М., 1993.
- Бодров В.Г., Кредісов А.І., Леоненко П.М. Соціальне ринкове господарство. - К.: Либідь, 1995.
- В. Бондаренко. Досвід розбитого корита. Сільські вісті, 24.11.98р.
- Будаев В.Ю. Долгосрочные народно-зяйственные планы. - М.: Мысль, 1980.
- М. Будлянський. Технічний парк кризового періоду. Деснянська правда, 23.12.98р.
- М. Будлянський. Той, що йде на грозу. Деснянська правда, 29.09.98р.
- М. Будлянський. Олишівський варіант. Деснянська правда, 18.11.95р.
- М. Будлянський. Рано ставити хрест на льонарстві. Деснянська правда, 3.11.98р.
- Бунич П.Г. Хозмеханизм: идеи и реальности. - М.: Политиздат, 1989.
- Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. - К.: Основи, 1996.
- Бурдіян Б.Г., Дерев`янку В.О., Кривульченко А.І. Навколишнє середовище та його охорона. - К.: Вища школа, 1993.
- М. Бутко. Про хід виконання завдань поточного року та основні показники Програми соціально-економічного розвитку області на 1999 рік.
- Бухарін М. Програма комуністів (більшовиків). - М., 1918.
- Бюджети Чернігівської області на 1993-1999 роки.
- Валинський Г. Державне регулювання ринкової економіки. - Економіка України, 1996, №11.
- Васильев Ю.П. Управление развитием производства: опыт США. - М.: Экономика, 1989.
- Васьков С. Экономические основы территориального самоуправления. - Плановое хозяйство, 1990, №8.
- Верещага Є. Стандарт і брут. - Голос України, 24.03.97 р.
- Вернадский В.И. Дневники 1917-1921 г.г. - К.: Наукова думка, 1994.
- Винниченко І. Концепція регіональної туристичної корпорації (РТК). - Схід, 1997, №6.
- Вітренко Н. Чому треба захистити інтереси працюючих. - Голос України, 25.05.95 р.
- Войнаренко М.П. Сфера послуг: до нової парадигми в теорії і практиці. Проблеми соціального розвитку в Україні. Збірник наукових праць Інституту економіки НАН України. - К., 1994.
- А. Волошиненко. Хто шукає, той знаходить. Урядовий кур`єр, 5.02.98р.
- Гаврилишин О. Основні елементи теорії ринкової економіки. - К.: Наукова думка, 1992.
- Гаець В. Перешкоди економічному поступу та можливі шляхи їх подолання. - Економічний часопис, 1996, №10-11.
- Гай Стендинг, Ласло Залдс. Кризис рынка труда в украинской промышленности: обследование гибкости политики труда в Украине в 1995 году. - Женева, 1995.
- Генсірук С.А. Регіональне природокористування. - Львів, 1992.
- М. Гринь. Стабілізувати, щоб розвиватися. Деснянська правда, 26.01.99р.
- М. Гринь. Ешафот для ракетноносця. Деснянська правда, 21.11.98р.
- Грейсон Дж. К. - мл., О`Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI в. -

М., 1991.

Гурне Б. Державне управління. - К.: Основи, 1993.

Декрет Кабінету Міністрів України від 8.04.93 р. Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення.

Державна програма соціально-економічного розвитку Полісся / Чернігівська область/. - Київ- Чернігів, 1996.

Державне регулювання ринкової економіки. Збірник наукових праць. НДЕІ Мінекономіки України. - К., 1991.

Дзись Г.В. Структурна перебудова економіки України. - Економіка України, 1994, №6.

Дністрянський М.С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій. - Львів: Світ, 1992.

Довбенко М. До питання про захист прав інвесторів. - Економіка України, 1996, №6.

Долішній М., Беленький П. Транскордонне співробітництво регіонів у контексті інтеграції України в ЄС. Проблеми економічної інтеграції України в Європейський союз: теорія і стратегія. Збірник наукових праць учасників міжнародної конференції. Випуск 2. Львів, Діло ЛТД, 1996.

Дорогунцов С.І., Борщевський П.П., Данілішин П.П. Удосконалення управління природокористуванням в АПК. - К.: Урожай, 1990.

А. Друговейко. Літаки злетіли в небо. Деснянська правда, 14.01.99р.

М.Ф. Друкований. Нас світ не порятує. Сільські вісті, 20.10.98 р.

Євдокименко В. Вдосконалення регіональної економічної політики. - Схід, 1997, №7.

Євдокименко В. Регіональна політика розвитку туризму. - Чернівці: Прут, 1996.

Економіка України. Потенціал. Реформи. Перспективи. У п'яти томах. НДЕІ Мінекономіки України. т. 4. Соціальна та регіональна політика в умовах переходу до ринкової економіки. - К., 1996.

Економіка України та шляхи її подальшого реформування. Матеріали всеукраїнської наради економістів 14-15 вересня 1995 року. - К.: Генеза, 1996.

Е. Емдсен, Л. Коханович, Л. Тейлор. Ринок знаходить собі пару. - К., 1994.

А. Емельянов, О. Емельянова. О концепции рынка в плановой экономике. - К.: Экономика Советской Украины, 1989.

Емельянов А. Плановые гарантии развития рынка. - Вопросы экономики, 1990, №1.

В. Журавський. Чорнобильські програми: період напіврозпаду. Голос України, 10 листопада 1998 року.

Забастовочное движение остается эффективным механизмом лоббирования интересов Донбасса - Финансовая Украина, 11.02.97 г.

Завадський І. Кадровий потенціал управління і кадрова політика в АПК. - Економіка України, 1996, №11.

Закон України від 23.04.1991 р. Про банки і банківську діяльність.

Закон України від 22.03.96 р. Про Державний бюджет України на 1996 рік.

Закон України від 27.06.97 р. Про державний бюджет України на 1997 рік.

Закон України від 30.12.97 р. Про державний бюджет України на 1998 рік.

Закон України від 19.03.96 р. Про режим іноземного інвестування.

Закон України від 17.12.93 р. Про державну програму заохочення іноземних інвесторів в Україні.

Закон України Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. 1991.

Заставний Ф.Д. Географія України. - Львів: Світ, 1990.

Заходи обласної державної адміністрації щодо реалізації Програми діяльності Кабінету Міністрів України від 28.12.98 року.

Златкін Б. Конструктивне оподаткування чи отримання доходів по розверстці? - Економіка України, 1996, №9.

Іванов М.І., Бреславцев А.Б., Хижняк В.І. Цільові комплексні програми розвитку виробництва. - К., 1986.

Качан С.П. Розміщення продуктивних сил України. - К: Вища школа, 1997.

Кваснюк Б.Е. Бюджет в антикризовій стратегії України. - Фінанси України,

1995, №1.

Кемпбелл Р. Макконнел, Стэнли Л. Брю. Экономика: принципы, проблемы и политика. т. I. - М.: Республика, 1992.

Кислицина Л. О новых подходах в территориальном планировании. - Экономист, 1992, №7.

Климко Г.Н., Павлюк В.І., Красильчук В.Я., Дідківський М.І. Проблеми інтеграції України в міжнародний поділ праці. - К.: Посередник LTD, 1994.

Кліяненко Б., Лобас В., Матросова Л. Проблеми структурної перебудови та інвестування економіки. - Економіка України, 1995, №10.

Кноглер М., Секарев О. Ринкова реформа і регіональна політика. - Економіка України, 1995, №1.

Ковальчук Т., Коваль М. Основні чинники інфляції в Україні. - Економіка України, 1996, №3.

С. Колесник. Зібрати намисто. Деснянська правда, 8.09.98р.

Колесов Н.Д., Щербина В.Ф. Разрешение экономических противоречий социализма. - М.: Экономика, 1988.

Г.М. Колонтай. Седнівський "Витязь" проти голландської "Сонте". Деснянська правда, 8.09.98р.

Колосовский Н.Н. Основы экономического районирования. - М.: Госполитиздат, 1958.

Концепція регіональної політики в Україні. - Донецьк, Інститут економіки промисловості НАН України, 1994.

Концепція програми соціально-економічного розвитку Полісся. - К.: РВВС НАН України, 1994.

В. Копаев. Бюджетный апофегей мэра. Черниговский полдень, 14, 21.01.99 р.

Кораблин С.А. Макроэкономическое равновесие: стоимостные и ценовые пропорции. - К.: Наукова думка, 1993.

Корнаї Я. Шлях до вільної економіки. Відхід від соціалістичної системи: угорський приклад. - К.: Наукова думка, 1991.

Коропецький. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. - К.: Либідь, 1995.

А.Косолапов. Емісія для села - не допомога. Це пограбування. Голос України, 24.01.95 р.

Костериця В. Безробіття у нас, в Європі, у світі. - Голос України, 15.04.97 р.

С. Кримский, Ю. Павленко, Ю. Пахомов. Пути и перепутья современной цивилизации. Киев, 1998.

Курас І.Ф. Економіка України та шляхи її подальшого реформування. - К.: Генеза, 1996.

Куриахметов В. Региональные аспекты конверсии военного производства. - США: экономика, политика, идеология, 1996, №10.

Кучма Л.Д. Шляхом радикальних економічних реформ. - К., 1994.

Л.Д. Кучма. Про заходи щодо економічної стабілізації та стимулювання виробництва. Послання (позачергове) Президента України до Верховної Ради України 19 листопада 1998 року.

Л. Кучма. Я впевнений, що фермерство найближчим часом зміцніє. Виступ на ІХ з'їзді фермерів України 10 грудня 1998 року.

Лагутін В., Карлін М., Коробчук Т. Сфера інтелектуальної праці: проблеми становлення ринкових відносин. - Економіка України, 1995, №2.

Лазаревський Г. Земельний устрій Советської України. - 1938.

Лапіншко М.Л. Основи фінансово-статистичного аналізу економічних процесів. - Львів: Світ, 1995.

Ласкавий А.О. Теорія і практика формування основ ринкової економіки. - К, 1994.

І. Леонов. У новий рік - в новому амплуа. Гарт, 1.01.99 р.

Лон В. США от первой до второй мировой войны. - М.: Наука, 1976.

Лукінов І. Концептуальні основи регіональної економічної політики - Економіка України, 1993, №1.

Лукінов І. Ринкові реформи у подоланні кризи. - Економіка України, 1996, №1.

Маракулин П.П. Региональные особенности размещения сельскохозяйственного

- производства. - К.: Наукова думка, 1986.
- В. Марухняк. На пульсі підземних артерій. Деснянська правда, 20.01.99р.
- Маршалл А. Принципы политической экономии. т. III.-М.: Прогресс, 1984.
- Матеріали міжнародного фінансового семінару з швейцарською фірмою KPMG - К.: банк "Україна", 11.03.-12.03.97 р.р.
- Матеріали четвертої сесії Конгресу місцевих і регіональних влад Європи. Страсбург. 3-5 червня 1997р. Рекомендації 29-37.
- Мельник О.М. Зміни економічного стану підприємств України під впливом інфляції. - Фінанси України, 1997, №7.
- Методичні рекомендації з розробки програм соціально-економічного і культурного розвитку міста та адміністративного району. Авторський колектив під редакцією В.І. Пили. НДЕІ Мінекономіки України, Київ, 1999.
- Методичні рекомендації з розробки програми соціально-економічного розвитку регіону. Авторський колектив під редакцією Беседіна В.Ф., Жмаєва Г.О., Пили В.І. Київ, НДЕІ Мінекономіки України, 1997.
- Міжнародні стандарти ISO 9000-01,02,03.
- Мильнер Б.З. Переход к организационным структурам рыночной экономики. - М.: Экономика, 1990.
- Мінін Л.В., Науменко В.І., Якубовський М.М., Антоненко А.І. Структурна перебудова економіки України. - К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1994.
- Михайлов В. Закордонні інвестиції в економіці України. Очікуване та реальність. - Фінанси України, 1996, №7.
- В. Михайленко "Президент корпорації "Проун". Деснянська правда, 10.11.98 р.
- Михасюк І.Р., Побурко О.Я., Яцура В.В. Основи регулювання економічного і соціального розвитку регіонів. - К.: Вікол, 1995.
- Мороз А.М. Банківська енциклопедія. - К.: Слітон, 1993.
- А. Мороз. Необхідна нова політика підйому України. Голос України, 26.03.98р.
- О. Москвін. Соціально-економічні проблеми селянства України. Економіка України, 1996, № 5.
- Народне господарство Чернігівської області, 1994. Статистичний збірник. - Чернігів, 1995.
- Науменко Володимир, Панасюк Броніслав. Впровадження методів прогнозування і планування в умовах ринкової економіки. - К.: Глобус, 1995.
- Научные основы рационального использования и охраны природных ресурсов Полесья Украины. Научное издательство Академии наук Украины. - К., 1993.
- Національна комплексна програма розвитку інтелектуальної промислової власності в Україні в 1993-2005 роках. - Інновація, 1993, №19.
- Національна програма розвитку сільськогосподарського виробництва України на 1996-2005 роки відповідно постанови Верховної Ради від 4.02.94р. та розпорядження Президента України від 14.09.95р. Київ, 1995 рік.
- В. Немченко. Щоб не згас вогонь Прометей. Деснянська правда, 19.12.98р.
- В. Немченко. Бо живе й працює для століть. Деснянська правда, 19.09.98р.
- Нестеренко О. Інтелектуальний потенціал розвитку українського суспільства. - Економіка України, 1995, №10.
- Никитин С. Налоги в странах рыночной экономики и в России. - Мирская экономика и международные отношения, 1996, №4.
- Новіков Ю.Н., Смоленський В.П. Ще раз про регіональну економіку. - Інформація і ринок, 1994, №5-6.
- Новіков О. Реформи: все на спродаж. - Голос України, 28.03.95 р.
- Олійник О.М. Реформа податкової системи КНР. - Фінанси України, 1996, №12.
- О. Оніщенко, Н. Спунер, Т. Осташко. Сільське господарство в країнах з перехідною економікою: структурна реформа. Економіка України, 1996, № 6.
- Осауленко О. Попередні підсумки розвитку економіки у 1997 році. - Урядовий кур'єр, 17.01.98 р.
- Основні напрямки економічної політики України в умовах незалежності. - К., 1991.
- Основні положення податкової політики в Україні. 4 грудня 1996 року. - Київ, 1994.
- Основні положення податкової політики і податкова реформа в Україні. 13

грудня 1995 року. - Київ, 1995.

Пабат В. Розвиток м'ясного скотарства - справа усіх працівників тваринництва. - Тваринництво України, 1997, №4.

Павловський М. Шлях України. - К.: Техніка, 1996.

Павловський М. Ідеологія ринкових реформ. Шлях розвитку чи деградація ? - Голос України, 18.06.97р.

Паливода В. Економічні питання військової діяльності. - Економіка України, 1996, №6.

Панасюк Б.Я. Планирование: становление и развитие. - К.: Наукова думка, 1990.

Панасюк Б. Прогнозування розвитку економіки України. - Економіка України, 1996, №11.

Пила В.І., Абрамов В.М. Регіональна політика України. - Регіональні перспективи, 1997, №1.

Пила В., Чмир О. До питання формування ВЕЗ в Україні. - Економіка України, 1996, №5.

В.І. Пила, О.С. Чмир. Спеціальні (вільні) економічні зони: теорія та практика.- К.: Київський державний торговельно-економічний університет, 1998.

Положення про Державний комітет України у справах захисту прав споживачів. 16 жовтня 1996 року. - Київ, 1996.

Б. Поліщук. Ще раз про трансгенну картоплю. Сільські вісті, 25.12.98 р.

Польнев А. Учет региональных особенностей при регулировании социального развития. - Плановое хозяйство, 1990, №3.

Поповкін В.А. До концепції державної регіональної економічної політики. - К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1995.

Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. - К., 1993.

Портер М. Международная конкуренция. М.: Международные отношения, 1993.

Постанова Кабінету Міністрів України Про впровадження казначейської системи виконання державного бюджету. Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. - К., 1997, №5.

Практичний посібник з питань земельної реформи. Держкомітет по земельних ресурсах, УААН, Міжнародний фонд підприємництва України. - К., 1996.

Програма соціально-економічного розвитку Чернігівської області на 1997 рік. - Чернігів, 1997.

Райт Г. Державне управління. - К.: Основи, 1994.

Регіональна програма ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на 1994-1995 роки та період до 2000 року. - Чернігів, 1993.

Регіональная экономика: планирование, прогнозирование, управление. Отв. ред. Беседин В.Ф. - К.: Наукова думка, 1989.

Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития. Под ред. Голикова А.П. - Харьков: Харьковский университет, 1994.

Роза Ж.Ж. Национализация, приватизация и распределение прав финансовой собственности. - Москва: Вестник Московского университета, Серия 6, 1994.

Рудченко О., Омелянчик Н. Залучення іноземних інвестицій при приватизації в Україні. - Економіка України, 1995, №11.

Рибак В. Проблеми формування доходних джерел місцевих бюджетів. - Економіка України. 1995, №6.

Савенко Л.І. Реформи на рівні регіону. - Діловий вісник, 1995, №2.

Сало І. Методи формування і регулювання бюджету і позабюджетних коштів. - Економіка України, 1995, №10.

Сакс Д., Пивоварський О. Економіка перехідного періоду. Уроки для України. - К.: Основи, 1996.

Самуэльсон П. Экономика. - М.: МГП Альгон, 1992.

Сафиулин Ю. Военно-промышленный комплекс Украины: состояние и перспективы конверсии. - Финансовая Украина, 3.01.96 г.

Симоненко В. Виступ голови рахункової палати. - Голос України, 26.06.97 р.

Симоненко В. Регіональна соціально-економічна політика: сутність, структура, основні напрямки реалізації. - Економіка України, 1995, №6.

Симоненко В. Характерна риса держбюджету епохи незалежності: нереальність. - Голос України, 2.03.95р.

- Симоненко В.К. Україну возродят регионы. - К.: Демократична Україна, 1995.
- В. Симоненко. Добрий "заробок". Голос України, 17.11.98р.
- Сінгханія Хорі Шанкор. Міжнародна торгівля в світі, що оновлюється. - Діловий вісник, 1995, №1.
- Сич Є.М., Гонта О.І. Розвиток міжнародного економічного співробітництва прикордонних областей. Вісник Чернігівського технологічного інституту № 5, 1998.
- Є. Сич, В. Савченко, О. Сумін, О. Гонта. Проблеми розвитку інтеграційних процесів у прикордонних регіонах. Економіка України, 1998, № 10.
- В. Скорик. Чи буде Україна з житом? Сіверщина, 29.08.98р.
- Соколенко С.И. Современные мировые рынки и Украина. - К.: Демос, 1995.
- Соскін О. Ми підем яким шляхом? Mercuri globe Ukraine. - Ексклюзив, Київ, 1997.
- О. Сокол. Соціальні фактори становлення і функціонування селянських (фермерських) господарств. Економіка України, 1995, № 3.
- Соціально-економічний стан області за 1997 рік. - Деснянська правда, Чернігів, 27.01.98 р.
- Соціально-економічне становище Чернігівської області за 1996 рік. - Чернігів, 1997.
- Соціально-економічне становище України у 1996 році. - Київ, Повідомлення міністерства статистики, 13.02.97 р.
- Соціально-економічне становище Чернігівської області за 1 півріччя 1997 року. - Чернігів, 1997.
- Соціально-економічне становище Чернігівської області за 1998 рік. Статистичний довідник. Чернігів, 1999.
- Стариков І. Підготовка робітничих кадрів і ринок. - Економіка України, 1995, №7.
- Статистичний щорічник Чернігівської області за 1995 рік. - Чернігів, 1996.
- Статистичний щорічник Чернігівської області за 1996 рік. - Чернігів, 1997.
- Степанов А. Украина между прошлым и будущим. - К.: Либідь, 1997.
- Степанова О. Франклін Делано Рузвельт. "New Deal" : історія та досвід. - Економіка України, 1995, №5.
- Стеченко Д.М. Становлення політики регіонального розвитку в Україні. Регіональні перспективи, 1997, №1.
- Стеценко С.Г., Швець В.Г. Статистика населення. - К., 1993.
- Б. Супіханов, Д. Скуратівський. Давайте говорити один одному правду. Сільські вісті, 11.01.99р.
- Сумська філія Північно-Східного наукового центру Академії наук України. Наукові керівники В.Ф. Беседін, А.О. Єпіфанов. Розробка проблем економіки області в умовах переходу до ринкових відносин. Суми, 1993р.
- Суховірський Б.І. "Чернігів-Північ" - вільний економічний район України (передумови, концепція, база, розвиток). - Чернігів: Десна, 1993.
- Суховірський Б.І. За навчальними комплексами-майбутне. Деснянська правда., Чернігів, 23.03.95 р.
- В. Тойбіс. Регіональні програми розвитку. Бізнес-інформ, Харків, 1995, № 13-14.
- Ю. Тимошенко. Про зміни, внесені в держбюджет указом Президента. Голос України, 3.09.98р.
- Ю. Тимошенко. Проект уряду - програма занепаду. Голос України, 2.10.98р.
- Темчук П.П., Паламарчук В.О. Нариси з економічної теорії. - К.: ІСО, 1994.
- Техніко-економічне обґрунтування проекту програми соціально-економічного розвитку Полісся. - К.: РВВС НАН України, 1994.
- Технічне завдання на розроблення проекту програми соціально-економічного розвитку Полісся. - К.: РВВС НАН України, 1994.
- А. Ткаченко. Виступ на нараді голів місцевих рад народних депутатів Сумської області 12 грудня 1998 року.
- А. Ткаченко. Комусь потрібен хліб? Сіверщина, 28.08.98р.
- Толочко П. Політична еліта і народ у новій Україні. - Голос України, 31.05.97 р.
- Туган-Барановський М.І. Політична економіка. Курс популярний. - К.: Наукова думка, 1994.
- Туган-Барановський М.И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории

- Англии. - СПб: Издание О.Н. Поповой, 1900.
- Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. - К.: Артек, 1995.
- Свідер ван Уййберген. Податкова система України з точки зору закордонних фахівців. - Економіка, фінанси, право, 1996, №6.
- Угода про співробітництво прикордонних областей. Урядовий кур'єр, 31.03.95р.
- Указ Президента від 21.01.98 р. Про державну програму приватизації на 1998 рік.
- Указ Президента від 19.02.97р. Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії.
- Указ Президента від 18 червня 1998 року Про встановлення ставки збору в фонд для здійснення мір по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціальному захисту населення.
- Указ Президента від 7 серпня 1998 року Про деякі зміни в оподаткуванні.
- Указ Президента України від 30 березня 1994 року Про заходи щодо розвитку економічного співробітництва областей України із суміжними прикордонними областями Російської Федерації.
- Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства. - Тваринництво України, 1997, №4.
- А. Філіпенко. Фінансова криза і нові акценти в економічній політиці. Урядовий кур'єр, 8.10.98р.
- Финансово-кредитный словарь. В 3-х т. т. II.-М.: Финансы и статистика, 1986.
- Флекснер К.Ф. Просвещенное общество. Экономика с человеческим лицом. - М., 1994.
- Хід економічної реформи у 1995 році. - Чернігів, 1996.
- Хруцкий В.Е. Управленческий персонал в промышленности США. - М.: Наука, 1988.
- Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. За редакцією А.В. Кудрицького. - К.: Українська Радянська Енциклопедія ім. Бажана М.П., 1990.
- Чернігівщина. Соціально-економічна характеристика районів і міст (довідник). Чернігів, 1995.
- Чернігову 1300 років. Збірник документів і матеріалів.- К.: Наукова Думка, 1990.
- Чернігівська область. Економіко-географічна характеристика. За редакцією О.І. Дериколенка. - К.: Вища школа, 1975.
- Чмир О.С. Розвиток спеціальних /вільних/ економічних зон в Україні. - Регіональні перспективи, 1997, №1.
- Чумаченко Н.Г., Данаилов Д., Мамутов В.К. Экономические методы управления. - К.: Наукова думка, 1988.
- Чумаченко М.Г. Регіональна політика в Україні. - Донецьк: Інститут промисловості НАН України, 1993.
- Чуприна О.В. Основні аспекти місцевих податків і зборів. - Фінанси України, 1997, №1.
- Чухно А.А. Передумови і наслідки грошових реформ у післявоєнний період.- Фінанси України, 1997, №2.
- Шумпетер Й. Теория экономического развития. - М.: Прогресс, 1982.
- Яковлев Н.Н. ФДР - человек и политик. - М., 1988.
- Ли Якокка. Карьера менеджера. - М.: Прогресс, 1990.
- Яцків В.С. Конверсія та економіка. - Вісник НАН України, 1993, №11.
- В.Ф. Савченко. Проблеми економіки Чернігівщини. - Чернігів: Управління по пресі, 1994.
- В.Ф. Савченко. Економіка держави і регіону. Міфи та реальність. Деснянська правда, Чернігів, 1994 рік, 28, 31 травня; 2,7,17,28 червня.
- Савченко В.Ф., Сич Є.М. До виходу Чернігівського регіону з соціально-економічної кризи. - Економіка України, 1994, №6.
- В.Ф. Савченко. Чернігівська область. Соціально-економічний стан. Шляхи розвитку. - Чернігів: Деснянська правда, 1995.
- Савченко В.Ф. Блиск і злигодні землі Чернігівської. - Урядовий кур'єр, 7.04.94 р.
- Пиля В.І., Савченко В.Ф. Концепція і науково-методичні основи формування плану соціально-економічного розвитку Чернігівського регіону. - Чернігів: Управління по

пресі, 1995.

Савченко В.Ф. Організаційне забезпечення пріоритетів, управління соціально-економічним розвитком Чернігівського регіону. - К: дек. ГНБ України № 1501-УК 95.

Савченко В.Ф. Виробництво товарів народного споживання на конверсійних підприємствах. - Інформація і ринок, 1995, № 2.

Савченко В.Ф. Развитие межрегиональных экономических связей. - Регионоведение, 1995 № 2.

Савченко В.Ф. Комплексний підхід до вирішення проблем регіону.-Економіка України, 1995,№ 4.

Савченко В.Ф. Організаційно-економічні проблеми переходу до ринкової економіки в аграрних областях України. Тези доповіді на міжнародній науково-практичній конференції “Соціально-економічні проблеми перехідних процесів у народному господарстві.” - Харків, жовтень 1996 року.

Савченко В.Ф. Конституция Украины: возможности ее влияния на экономическую ситуацию в государстве и регионе. - Черниговский деловой курьер, 1996, № 29.

Савченко В.Ф. Программа правительства: дождемся ли отчета? - Черниговский деловой курьер, 21, 26.11.96 г.

Савченко В.Ф. Планування як засіб регулювання і стабілізації ситуації в регіоні. - Бизнес-контракт, Business-contract, Вінниця, 1997, № 1.

Савченко В.Ф. Программа обеспечения конкурентоспособности продукции на предприятиях Черниговской области. - Стандарты и качество, 1997, № 1.

Савченко В.Ф. Тенизация экономики - “калиф на час” или объективная необходимость? - Форум, 1997, № 9.

Савченко В.Ф. Концепція розвитку регіону. - Правда Прилуччини, 1997, № 73.

В. Савченко. Як живеш, Чернігівщино? Соціально-економічне дослідження. - К.: Український фонд підтримки реформ, 1998.

Abrahamsen Martin A. Cooperative Business Enterprise. New York: Mc - Graw Hill Book Company, 1976.

Baards J.R. Statistics giving summary information on cooperatives` role in U.S.Agriculture. ACS, USDA, Washington.

Barnett H. Innovation: the Basis of Culture Change. New York, 1955.

Chamberlin Edward H. The Theory of Monopolistic Competition. Harvard University Press, 1948.

Dornbusch R., Eischer S. Macroeconomics. Mc. Graw Hill, Inc., 1990.

The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy. Oxford University Press, 1993.

Prof. Eellner W.J. Monetary Policies and the Full Employment. New York, University of California Press, 1946.

Historical Background of Price Stabilization Policies. EPA.

Llewellyn D. Bank Capital. The Strategic Issue of the 1990-s. “Banking World”, № 1, London, 1992.

An Outline of Japanese Taxes. Tokyo, Tax Buzean Ministry of Finance, 1991.

The Overview of the Economic Policies of Japan in Recent Years. EPA.

Poindexter J.C. Macroeconomics. The Dryden Press, 1981.

Reeder R.R., Brierty G.E., Reeder H.B. Industrial Marketing: Analysis, Planning and Control. New York, Prentice-Hall, Inc.,1991.

Reversing industrial decline? Industrial structure and policy in Britain and her competitors. London, 1989.

Robinson Joan. The Economics of Imperfect Competition. London, Macmillan, 1935.

Standing G. Unemployment and Labour Market Flexibility.- The United Kingdom - Geneva, ISO, 1986.

Studies in the Structure of the American Economy, New York, Oxford University Press, 1953.

Tax Reform in OECD Countries, Seminar on the Taxation of Profits in a Global Economy. Roma, Villa Monolza-gone, 1992.

Webster E.F. Industrial Marketing Strategy.- New York, John Wiley and Sons, Inc., 1984.

Yans J. On the Process of Financial Liberalization of the Japanese Economy. EPA.

Zaltman Getal. Innovation and Organization. New York,1973.

Zorska A. State Promotion of Manufactured Exports. State and Development. Towards a Reappraisal Warsaw: Research Institute for Developing Economies, 1993.